

Ameide

Tienhoven

Historische Vereniging
ontvangt tegeltableau

Rabobank

COLOFON

Het nieuwsblad is een uitgave van de Historische Vereniging Ameide en Tienhoven en verschijnt vier keer per jaar.

ISSN: 1569 - 7800

HET BESTUUR

Voorzitter:

H. van den Heuvel Voorstraat 99 4132 AP Vianen tel. 0347-355180

Vice-voorzitter:

D. Siegersma Fransestraat 12 4233 ED Ameide tel. 0183-602676

Secretaris:

C.W. Broekman Broekseweg 59 4233 CT Ameide tel. 0183-601811

Penningmeester:

J. Stasse De Bogerd 19 4233 GN Ameide tel. 0183-602488

Algemeen adjunct:

J.A. Maatkamp Lekdijk 18 2769 GA Langerak tel. 0183-602071

Leden:

C. van Gelderen Prinsengracht 43 4233 ET Ameide tel. 0183-602198

J. de Gruyter-de Kruijk Voorstraat 3 4233 EA Ameide tel. 0183 609280

A. Terlouw-vd Grijn Vijf Akkers 18 4235 AH Tienhoven tel. 0183-602110

J. Verwolf Paramasiebaan 4b 4233 EX Ameide tel. 0183-601749

BESCHERMHEER

dr. C.C. van Stolk, Ambachtsheer van Ameide

ERELEDEN

A.M. den Oudsten, C. Rijnhout, G. Streefkerk † en P. Will †

CORRESPONDENTIEADRES

C.W. Broekman info@ameide-tienhoven.nl internet: www.ameide-tienhoven.nl

LEZINGEN EN EXCURSIES

H.J. Beckmann h.j.beckmann@planet.nl

J.D.C. Laroo hv@laroo.net

REDACTIE NIEUWSBLAD

H.J. Beckmann h.j.beckmann@planet.nl

C. van der Grijn cvdgrijn@hetnet.nl

B. Provoost bram.provoost@kpnplanet.nl

A. Tukker ajtukker1943@kpnmail.nl

LEDENADMINISTRATIE

J. Stasse jstasse@hetnet.nl

CONTRIBUTIE

De contributie bedraagt minimaal €17,50 per jaar, over te maken op bankrekeningnummer NL42RABO0301952248 van de Rabobank in Ameide, t.n.v. de penningmeester van de vereniging.

Opzegging van het lidmaatschap dient minimaal zes weken voor het eind van het verenigingsjaar te hebben plaatsgevonden.

De redactie besteedt de uiterste zorg aan de in dit nieuwsblad opgenomen artikelen. Onvolkomenheden kunnen echter voorkomen. Het bestuur van de Historische Vereniging aanvaardt dan ook geen aansprakelijkheid voor daaruit voortvloeiend ongerief.

Het is zonder voorafgaande toestemming van de auteur niet toegestaan een artikel of delen daarvan over te nemen, te (doen) publiceren of anderszins openbaar te maken of te veelelvoudigen.

Inhoud maart 2014

- 3 Eretekenen van de "Unie" overgedragen aan de Historische Vereniging
- 4 Historische Vereniging krijgt tegeltableau van de Rabobank
- 6 Het dempen van de Prinsegracht
- 8 De verkoop van Vianen en Ameide in 1725
- 12 Het slot te Langerak
- 24 Een dilemma: de Lek of de Linge?
- 36 De geschiedenis van de jubilerende Hervormde Zondagschool "De Zaaier"
- 40 Dwangarbeiders uit Ameide en Tienhoven tijdens de Tweede Wereldoorlog
- 49 Herstel van enkele oude graven op de Oude Begraafplaats

Verenigingsnieuws

- Alle leden van de Historische Vereniging Ameide en Tienhoven ontvangen tegelijk met de editie 2014-I een speciale uitgave van het Nieuwsblad, die geheel gewijd is aan het Getijdenboek van Gijsbrecht van Brederode. Extra exemplaren van deze uitgave kunnen worden besteld bij Herman Beckmann (e-mailadres: h.j.beckmann@planet.nl; tel.: 0183 601997) of via de website van de vereniging (www.ameide-tienhoven.nl). De prijs bedraagt € 7,50 voor leden en € 10,00 voor niet-leden. In geval van postverzending worden portokosten in rekening gebracht.

- In het kader van de herinrichting van het oude stadhuis op de Dam in Ameide is enige tijd geleden in de keuken op de parterre van het Rijksmonument een mooie natuurstenen vloer gelegd. Het werk werd uitgevoerd door tegelhandel VSB uit Tienhoven. Dat gebeurde voor een schappelijke prijs, waartegen onze vereniging vanzelfsprekend geen enkel bezwaar had.

Vlnr.: de bestuursleden Hans van den Heuvel en Annie Terlouw-van der Grijn en de gebroeders Gilles en Egbert Langerak.

Eretekens van de “Unie” overgedragen aan de Historische Vereniging

Op 19 september 1898 werd in Ameide de muziekvereniging “Unie” opgericht. De eerste voorzitter was meester Degenhardt, het hoofd van de plaatselijke openbare lagere school. Nog geen jaar later – om precies te zijn: op 1 juli 1899 – volgde de oprichting van de christelijke muziekvereniging “Crescendo”. De eerste dirigent was meester Blok, het hoofd van de School met den Bijbel te Ameide. Er was jarenlang sprake van een grote mate van rivaliteit tussen de beide verenigingen, waarvan boeiend verslag wordt gedaan in “Macht en armoede aan de rivier. Ameide en Tienhoven 1870-1940”- de in 2010 postuum uitgegeven dissertatie van de antropologe mevrouw drs. C.M. Jonker-Bredero.

Mede door toedoen van Kees Bakker, de laatste burgemeester van Ameide en Tienhoven, kwam het op 14 augustus 1984 tot een fusie tussen de steeds kleiner geworden verenigingen. Zo ontstond “Ameide’s Fanfare Korps” (AFK).

De “Unie” verwierf in de loop der jaren op verscheidene concoursen tal van prijzen, die uiteindelijk werden bewaard door Gerrit Langerak- eertijds een prominent lid van de vereniging.

Op zaterdag 7 december van het vorig jaar – meer dan 115 jaar na de oprichting van de “Unie” – waren

zijn zoons Gilles en Egbert in het oude stadhuis van Ameide te gast bij het bestuur van de Historische Vereniging Ameide en Tienhoven, waaraan de lauwertakken, medailles en andere eretekens officieel werden overgedragen. In zijn dankwoord benadrukte voorzitter Hans van den Heuvel dat de “prijzen van de Unie” een ereplaats zullen krijgen in de vitrines op de parterre van het stadhuis op de Dam. Het behoeft geen betoog dat bestuur en leden van de Historische Vereniging buitengewoon ingenomen zijn met de geste van de gebroeders Langerak!

De oprichters van de muziekvereniging “Unie”.
Van links naar rechts: Gerrit Langerak, Klaas van Oort, Aart Langerak (de opa van Gilles en Egbert) en G. J. de Jong.

Op de foto: de dames Dout Siegersma (links) en Ria de Jong (rechts).

Historische Vereniging krijgt

Het zal de meeste lezers van dit blad niet zijn ontgaan dat de vestiging van de Rabobank Alblasserwaard Noord en Oost U.A. aan de Paramasiebaan in Ameide sinds 1 januari van dit jaar gesloten is. Daarmee kwam er na een periode van bijna 96 jaar een einde aan de lokale activiteiten van achtereenvolgens de Coöperatieve Boerenleenbank Ameide en Tienhoven, de Raiffeisenbank en de Rabobank in panden in de “Franschestraat”, op de Dam, in de Molenstraat en aan de Paramasiebaan. Toch is de aloude Boerenleenbank in Ameide niet volledig uit beeld geraakt. Aan de vooravond van de sluiting van het filiaal aan de Paramasiebaan besloot de directie van de Rabobank Alblasserwaard Noord en Oost U.A. namelijk om het fraaie tegeltableau, dat eertijds in het bankgebouw in de Molenstraat hing, te schenken aan de Historische Vereniging Ameide en Tienhoven.

De overdracht van het tableau vond op maandag 2 december van het vorig jaar plaats in de locatie aan de Paramasiebaan. Van de zijde van de bank waren daar aanwezig de dames Colinda van den Tol en

Ria de Jong, respectievelijk communicatieadviseur en filiaalhoudster. Het bestuur van de Historische Vereniging, uiteraard verguld met de schenking, werd vertegenwoordigd door voorzitter Hans van den Heuvel en vicevoorzitter Dout Siegersma. Het tegeltableau is inmiddels aangebracht boven de burgemeesterskast op de parterre van het oude stadhuis op de Dam.

Het tableau werd vervaardigd ter gelegenheid van het in gebruik nemen van het bankgebouw in de Molenstraat, waarvoor de eerste steen werd gelegd op 20 augustus 1938. Er staat de volgende tekst op:

Coöperatieve Boerenleenbank Ameide 6 maart 1939

Bestuur,

T. de Jongh, voorz.
 Adr. Kruyt, 2^e voorz.
 L. Spek, secr.
 N. Streefkerk, 2^e secr.
 F. Kool, A.F. zn.

Raad van Toezicht,

Corn. van IJzeren, voorz.
 A. Spek, secr.
 Herm. Diepenhorst Joh. zn.
 Kassier
 L. de Jong

tegeltabelau van de Rabobank

De redactie heeft met betrekking tot de vermelde personen de volgende informatie vergaard:

- Landbouwer Teunis de Jongh uit Tienhoven was bestuursvoorzitter vanaf de oprichting van de bank in 1918 tot 1945.
- Graanhandelaar Adrianus (Janus) Kruyt uit Ameide was bestuurslid van 1918 tot 1939. Hij werd op 9 november 1872 in Ameide geboren en overleed op 6 december 1950 in Utrecht. De heer Kruyt was de grondlegger van de latere “N.V. Veevoeder- en Meelfabriek voorheen Firma A. Kruyt” en lid van de gemeenteraad van Ameide.
- Leendert Spek was landbouwer aan de Lekdijk te Tienhoven. Hij was secretaris van het bestuur van 1918 tot 1955.
- Nicolaas (Klaas) Streefkerk (geboren in 1890 in Ameide en aldaar overleden in 1946) was bestuurslid van 1927 tot 1946 en voorzitter in 1945 en 1946. Hij had in de Fransestraat te Ameide een manufacturenhandel.
- Landbouwer Frederik Kool uit Tienhoven was bestuurslid van 1918 tot 1947.
- Landbouwer Cornelis van IJzeren uit Meerkerksbroek was lid van de Raad van Toezicht van 1918 tot 1946 en voorzitter van 1930 tot 1946.
- Landbouwer Arie Spek (geboren in 1871 te Tienhoven en aldaar overleden in 1948) was een broer van Leendert Spek. Hij was lid van de Raad van Toezicht van 1918 tot 1948. De heer Spek was de eigenaar van een boerderij op de Hogewaard in Tienhoven, waarvan de geschiedenis is beschreven in de editie 2006-I van dit blad.
- Hermanus Diepenhorst uit Ameide was lid van de Raad van Toezicht van 1932 tot 1946.
- Le de Jong uit Ameide was bestuurslid van 1921 tot 1927 en kassier van 1927 tot 1955. Hij had een kruideniersbedrijf op de Dam.

Het dempen van de Prinsegracht¹

Jan Kijkuit

Ik heb deze week een briefje ontvangen uit Ameide. Maar geen gewone brief doch een in dichtmaat. Hier is het:

*Waarde Jan Kijkuit,
Ga je weer eens uit,
Kom dan eens hier,
Dan heb je groot plezier.
Ik zal je verhalen,
Waarvoor je niet hoeft te betalen.
't Gaat over 't water in de gracht
En over des burgemeesters macht.*

Ik heb natuurlijk gevolg gegeven aan dit dichtelijk verzoek en heb in Termei de dichter aangetroffen, die ook in het gesprek dat volgde zijn poëtische aanleg deed blijken, door telkens zijn verhaal te onderbreken met enige rijmende regels. Hij begon al dadelijk met te zeggen:

*Hier zijn we in Termei
Vindt u het hier niet fraai?
Hier zijn we in Ameide
Kan u dat niet verblijden?*

Hij geleidde me al vertellend en dichtend naar zijn woning, loodste me naar een keurig verzorgd en gezellig ingericht prieel, waar hij niet tot rust kwam

voor hij een kistje sigaren en twee koppen koffie op tafel had staan. Toen begon hij zijn verhaal. 'Jan, we hebben hier in Termei een aardig spul gehad, een soortement van openluchtvertoning en zo iets als een Kamper ui². De gemeente dempt de gracht en als ze een eind op streek zijn dan komt het bevel ook van de gemeente ze weer open maken.'

'Was dat bij wijze van werkverschaffing?' 'Ja zo was 't bedoeld. Nou ze hebben werk verschaft ook. Moet je horen. In januari kwam de raad bijeen en besloot om de Prinsegracht te laten dempen, maar dan moest eerst toestemming verkregen worden van de polderbesturen van Middelbroek, Ameide en Tienhoven. Op de gracht komen riolen uit en ze laten Lekwater in de gracht en dan zetten ze de sluis open en lozen het vuile water op de polder. Zo krijgt ieder wat. De gemeente kreeg vergunning om te dempen van gedeputeerden en van de minister. Er was eerst nog bezwaar gemaakt door de provinciale schoonheidscommissie, omdat die de Prinsegracht zo mooi vond, maar die kwam te laat, want gedeputeerden hadden het voorstel al goedgekeurd, maar het polderbestuur gaf geen toestemming. Als nou je vader tegen je zegt, dat je naar de bioscoop mag en je moeder zegt, dat 't niet mag, wat doe je dan?' 'Mijn moeder proberen over te halen.' Dat deden ze hier ook, maar 't lukte niet. Op 6 april werden de onderhandelingen met het

¹ Gepubliceerd in *De Gorcumer* van 3 juli 1937. Aangeleverd door Ben Remie.

² Een Kamper ui is een benaming voor spot- en plaagverhalen waarin de pretenties én domheid van de bewoners en vooral de bestuurders van bepaalde plaatsen door de omgeving belachelijk worden gemaakt. Bron: Wikipedia.

- Foto op de vorige pagina: Met het dempen van de gracht is er wel een brokje historie en daarmee romantiek verloren gegaan. In 1938 was het werk in het kader van het werkverschaffingsproject uiteindelijk voltooid. Met de beugel opgebaggerd uit de Lek werd de derrie met schuiven aangevoerd op de Loswal. Daar werd het op de wal gedeponeerd en na wat uitgezakt te zijn per kruiwagen vervoerd naar de plaats van bestemming: elke kruier deed zo'n honderd meter, ruilde ter plekke zijn volle om voor een lege en dat ging dag-in dag-uit maar door, tot de gracht met de Gracht gelijk gemaakt was. De eerlijkheid gebiedt om niet alleen maar treurig te doen, want het was bij warme, zomerse dagen een stinksloot. Daarbij deed hij dienst als open riool en afvalput, waarin de ratten tafeltje-dekje vierden.
- Rechtsboven: De Prinsengracht vóór de demping in 1938 (foto gemaakt medio 1909).
- Rechtsonder: De gedempte gracht met de daarop geplaatste muziektent die veelvuldig werd gebruikt voor zomeravondconcerten. Deze Ansichtkaart is uitgegeven in 1944.

polderbestuur beëindigd, omdat dit geen vergunning voor 't dempen wilde geven en twee dagen later deelde de burgemeester dat in de raad mede. 'De zaak was van de baan?' vroeg ik. 'De zaak was geheel niet van de baan. En nu zullen we verder gaan... rijmde hij. Half juni zagen de Ameidenaars, dat met het dempen begonnen werd en dat de bomen aan de gracht gerooid werden. Het polderbestuur was kwaad, schreef een boze brief en dreigde de duiker op de polder te zullen sluiten, maar het dempen werd voortgezet. Lang wachtte de polder niet, want op 19 juni werd de duiker verzegeld, zodat 't vuile water niet meer geloosd kon worden. 'Dat was niet mis. En ook helemaal niet fris,' ging de dichter voort. Direct kwam de raad in spoedvergadering bijeen en de heren speelden op tegen het dagelijks bestuur omdat het eigenmachtig last gegeven had tot demping, hoewel de raad toestemming van het polderbestuur had verlangd. Er zat niets anders op dan om de eis van het polderbestuur in te willigen en het gedempte gedeelte weer uit te graven. De burgemeester voerde aan dat zonder de demping ook het rioolwater op de polder geloosd werd, zodat er eigenlijk niets aan de toestand veranderen zou na de demping en hij beriep zich op een ordonnantie van de vrijheer van Vianen, waarin staat, dat de verversing van de stadsgrachten en brandsloten niet geweigerd mag worden door het polderbestuur. 'Hoeveel was er al gedempt?' 'Zowat 15 meter, maar er waren al 250 buizen gekocht van een rijksdaalder het stuk en er was 150 gulden betaald aan de eigenaars van de bomen.' 'Wil het polderbestuur helemaal geen demping?' Jawel, maar het

verlangt een dubbele rioolaanleg, een voor de afvoer van het rioolwater op de Lek en het andere voor verversing van het grachtwater aan de Achterweg en lozing op de polder.

'Dat kost dan heel wat meer.' 'Asjeblieft meneer, want een normale lozing op de Lek is niet mogelijk vanwege het hogere peil van de rivier en de demping is al berekend op f10.000.' 'Wie moet nu de hogere kosten betalen? Sijmen natuurlijk. Sijmen³ betaal is 't nog altijd.' 'En de bomen?' 'Voor de oude bomen, moeten nieuwe komen,' antwoordde de onvermoeide dichter. 'Wat zegt u nu van die geschiedenis?' 'Ik matig me geen oordeel aan over de handelingen, omdat die voor zichzelf spreken, maar ik vind 't zeer jammer, dat de mooie gracht gedempt wordt en dat daarvoor in de plaats komt een lelijke en karakterloze straat.' 'U woont daar niet, maar die mooie gracht is een vieze boel.' 'Daarin zou op andere wijze te voorzien zijn geweest, hetzij door een riolering naast de gracht of door een klein gemaal dat voor regelmatige verversing zou zorgen. Ik betreur het, dat de schoonheidscommissie te laat gekomen is en ik voorspel dat het nageslacht het nu levende geslacht zal veroordelen, omdat het, eigenlijk voor werkverschaffing, een typisch en bekoorlijk Oudhollands grachtje, zoals je hier in geen enkel dorp vindt, heeft laten dichtgooien, zonder enig respect voor de historie.' 'Verdorie,' voegde hij er bij om nog gauw even te rijmen.

3 In de zegswijze Sijmen betaal, waarmede men wil uitdrukken, dat aan niet bezittenden de zwaarste lasten worden opgelegd. Deze zegswijze is ontleend aan het opschrift op een der kaarten van het boerenschroomspel, w.: ik arme Sijmen moet betalen, mocht ik hen op mijn vork onthalen. Bron: Wikipedia.

De verkoop van Vianen en Ameide in 1725

J.A.M. Koenhein

Inleiding

Tot 1725 hebben Vianen en Ameide als een witte vlek in het gebied van de toenmalige provincie Holland gelegen. In dat jaar kregen de Staten van Holland de gelegenheid beide steden en de omliggende dorpen en landen te kopen om zodoende de grenzen in het zuidoosten af te ronden. Voor de verkoper, de Duitse graaf Von der Lippe als regerende heer van Vianen en Ameide, was de aanleiding de grote hypotheek die op de goederen lag en de bezwaarlijk grote afstand om vanuit zijn residentie Detmold de verafgelegen bezittingen goed te kunnen besturen.

Holland meende de hypotheek te kunnen aflossen door een beter financieel beheer van het nieuw verworven bezit. Uit het hierna volgende zal blijken, dat de Gecommitteerde Raden van de Staten van Holland, die sinds 1725 het dagelijkse bestuur van Vianen en Ameide vormden, daarin niet geslaagd zijn. De steeds verder verslechterende economie van dit gebied, evenals elders in de Republiek, had voornamelijk schuld daaraan.

Tot aan de verkoop in 1725 waren Vianen en Ameide in een personele unie verenigd onder een regerend adellijk geslacht. Eigenlijk gaat het hier om Stad en Land van Vianen en om Stad en Land van Ameide. De Stad en het Land van Vianen was een hoge heerlijkheid in leen van de graaf, later de Staten, van Holland. Echter, Holland had zó weinig in het Land van Vianen te vertellen, dat de Brederodes, de Dohna's en de Lippes zich als soevereinen beschouwden en zich ook zo betitelden in al hun akten zonder dat er protesten kwamen van de zijde van de Republiek.

Het Land van Ameide was een hoge heerlijkheid in leen van de bisschop, later de Staten van Utrecht; in 1405 moest de toenmalige heer van Vianen erkennen, dat hij geen hogere rechten op Ameide dan alleen de hoge heerlijkheid had. Zodoende vormden Vianen en Ameide een min of meer onafhankelijk staatje, dat aan alle zijden omgeven was door de provincies van de Republiek.

De verkoop

De laatste heer was graaf Simon Hendrik Adolf von der Lippe, die Vianen en Ameide in september 1725 voor f 810.000,- aan een voor de Hollandse Staten optredende gevolmachtigde verkocht². Hiervan werden f 200.000,- contant betaald; de rest werd voldaan door de overname van de hypotheeken op het ministatje.

1 Dit artikel verscheen eerder in: *Het land van Brederode*, jaargang 16 (1991), nr. 3/4.

2 ARA, Staten van Holland na 1572, nr. 11-280, Gedrukte Resoluties (RSH), 17 november 1725 (secret). De uiteindelijke kosten bleken later f 898.200,- te bedragen (RSH, 23 oktober 1726).

Graaf Simon Hendrik Adolf von der Lippe Detmold 1694 - Detmold 1734.

Wat verkreeg Holland voor dit aanzienlijke bedrag? Het bezit van Vianen bestond uit twee delen: het domein en de heerlijkheid³.

Het domein omvatte het kasteel Batestein en een aantal aanzienlijke huizen binnen en buiten de stad Vi-

anen, alsmede uiterwaarden, grienden, landerijen, bossen en plantages. Daarnaast behoorden hiertoe de inkomsten uit een aantal regalia of heerlijke rechten, zoals tollens, het pontveer op de Lek, het hoofdgeld⁴, belasting op bier, de dwangmolen⁵, het recht van wind, tienden, het hond- en kapoengeld, het hofstedegeld, renten, erfpachten, het recht van visserij in de Lek en in de vlieten en het jachtrecht.

De heerlijkheid bestond uit de hoge heerlijkheid van Vianen, waaronder behoorden de stad Vianen met de polders Bloemendaal, Bolgerije en Autena, en de dorpen Heicop, Lexmond, Achthoven, Lakerveld en Meerkerk. Tot de hoge heerlijkheid van Ameide behoorden de stad Ameide, het dorp Tienhoven en de polders Aaksterveld, Liesveld en Zevenhoven. De rechten van de heer in deze steden en dorpen waren o.a., dat hij alle ambtenaren aanstelde. Daarnaast bepaalde hij wie er predikant, voorzanger, koster en schoolmeester werd.

De pseudo-souvereiniteit kwam hierin tot uiting, dat in Vianen een hooggerechtshof was gevestigd, de Kamer van Justitie, wier Raden door de heer werden aangesteld.

De Kamer beschouwde zichzelf als hoogste instantie, die niet aan een ander rechterlijk college, zoals het Hof en de Hoge Raad van Holland en Zeeland, was onderworpen. Deze positie heeft de Kamer van Justi-

3 RSH, 23 oktober 1726.

4 Hoofdgeld of capitatie was een belasting die in meerdere landen werd geheven. In de Nederlanden was dit oudtijds de benaming voor de persoonlijke belasting, plaatselijk geheven. Aangeslagen werden de gezinshoofden, vandaar de naam hoofdgeld. Zij waren een vast bedrag schuldig per gezinlid van zestien jaar en ouder en voor elk personeelslid.

5 Molen waar de bewoners van een bepaalde plaats gedwongen werden hun graan te laten malen.

Het land van Vianen en Ameide, W. Blaeu, 1643.

tie ook na 1725 kunnen handhaven. Tevens oefende de heer het recht van sauvegarde of vrijgeleide uit. Indien iemand wegens schulden veiligheid zocht, of wanneer wegens een overtreding of misdrijf een bevel tot aanhouding tegen iemand was uitgevaardigd, kon hij proberen tegen betaling van een som geld in Vianen asiel te verkrijgen. Ook dit recht werd, zij het met enige beperkingen, door de Staten van Holland erkend.

Tenslotte zij nog vermeld, dat aan de hoge heerlijkheid verschillende leenhoven met ruim 700 lenen verbonden waren, waaronder meer dan 20 heerlijkheden, die vooral in de provincies Utrecht en Holland gelegen waren⁶.

Het vorenstaande geeft ons enig inzicht in wat het staatje voorstelde. De pseudo-soevereine heerlijkheid had zijn bijzondere positie binnen de Republiek tot 1725 kunnen bewaren, doordat het in het grensgebied van drie provincies (Holland, Utrecht en Gelderland) lag, waarmee annexatie door een van hen werd voorkomen.

De belangrijke posities van de Brederodes, sedert 1418 heren van Vianen, in het militaire en staatkundige leven van de Republiek droegen er toe bij dat deze situatie werd bestendig. Na de verkoop aan Holland was het met deze beperkte onafhankelijk-

heid gedaan. Dit had noodzakelijkerwijze gevolgen voor de inwoners van dit gebied, met name op economisch terrein.

De schulden van het zojuist verkregen nieuwe bezit waren groot. Op de stad rustte een schuld van meer dan f 233.000,-. Het domein had daarnaast nog een schuld van ruim f 67.000,-. Hierin waren de schulden van de afzonderlijke dorpen nog niet meegeteld. De inkomsten van de stad, de belastingen en het kleinzegel, waren niet eens voldoende om de rente van de schulden te betalen.

De opbrengsten uit de sauvegarde vormden tot dan een belangrijke bron van inkomsten, waarvan de welvaart van de stad Vianen voor een aanzienlijk deel afhing. Na de verkoop dreigde het vertrouwen in de vrijgeleide van de stad te verdwijnen. Om te voorkomen dat de asielzoekers naar de naburige vrijplaats Culemborg zouden uitwijken en daarmee een bron van inkomsten voor Vianen te verliezen, garandeerden de Staten van Holland de juridische onafhankelijkheid en de jurisdictie van de stad Vianen.

Tot aan de Bataafse Omwenteling in 1795 bleef Vianen een bekende vrijplaats⁷. Een andere belangrijke

⁷ Volgens M. Gijswijt-Hofstra, *Wijkplaatsen voor vervolgd. Asielverlening in Culemborg, Vianen, Buren, Leerdam en IJsselstein van de 16de tot de 18de eeuw* (Dieren, 1984) 94, zijn er voor Vianen voor 1725 enkele schaarse gegevens over het vrijgeleide bekend, terwijl na 1725 uit haar cijfermateriaal blijkt, dat in de periode 1725-1795 Vianen en Culemborg gemiddeld evenveel asielzoekers per jaar ontvingen.

⁶ J.C. Kort, 'Leenhoven van de heren van Vianen 1292-1666', *Ons Voorgeslacht*, jrg. 40-43 (1985-1988), passim.

inkomstenbron voor de heer was de vergeving van ambten en bedieningen geweest. In 1726 becijferde men de inkomsten hieruit op een totaalbedrag van f 126.200,-. Er is nogal wat misbruik gemaakt van de verkregen ambten. Hierdoor waren de ambten en bedieningen zeer gewild. Door de sterke controle, die de Staten gingen uitoefenen, en als gevolg van de slechte economie daalde, de waarde van deze ambten aanzienlijk, waardoor weer een inkomstenderving plaatsvond.

De economische situatie na 1725

De gevolgen konden dan ook niet uitblijven. Men klaagde al in 1738 over het wegtrekken van de bevolking uit de stad Vianen⁸. De periode hierop volgend kan desastreus worden genoemd. Van de 432 huizen volgens de blaffert⁹ van 1733 (in 1734: 438) resteerde in 1752 nog maar tweederde¹⁰. 42 woningen waren geheel verdwenen, terwijl er meer dan 80 leegstonden. De situatie was vooral de laatste jaren zeer verslechterd. In 1747 waren er van de 475 huizen in de stad en haar schoutambten 15 vervallen, geïnuundeerd of weggespoeld en 45 onbewoond¹¹.

In de periode 1746-1750 alleen al werden 28 huizen afgebroken¹². De requesten van de burgers en magistraat van Vianen van 1752 aan de Staten van Holland voeren aan, dat de afbraak en leegstand een negatieve invloed uitoefenden op de nog bewoonde huizen. Zij werden voor een geringere prijs verhuurd, terwijl de lasten daarentegen zwaar waren, zodat zij in waarde verminderden. Uit de openbare verkoopcondities bleek, dat panden, die enkele jaren daarvoor nog vijf à zes duizend gulden waard waren, nu nog geen f 600,- opbrachten.

In 1747 was de huurwaarde ten opzichte van 1731 al aanzienlijk gedaald, hetgeen uit de volgende tabel moge blijken. Hierbij wordt de gemiddelde huurwaarde van de huizen in de stad in 1731 vergeleken met die van de woningen in de stad en de schoutambten van 1747¹³. In deze korte periode nam de huurwaarde van de huizen met ongeveer 40% af.

Huurwaarde van de huizen in Vianen in 1731 en 1747¹⁴

De slechte toestand werd nog verergerd, doordat 'de respectieve ambagtsluiden, dewelke anders op hoop van preferentie en om door de tijd betaalinge te genieten, dan gemeene burgeren huissen nog repareerden, nu daarenboven sonder prompte voldoeninge geen hand aan het werk willen slaan'¹⁵.

8 RSH, 11 februari 1738.

9 Dit is een haardstedenregister; hierin staan opgetekend de namen van de *eigenaren* (en soms hun beroepen) van de panden in de stad met de huisgeldbedragen, waarvoor zij aangeslagen werden. Men leert hier in het algemeen *niet* de *bewoners* (dat zijn meestal huurders) uit kennen.

10 RSH, 14 september 1753.

11 ARA, Grafelijkheidsrekenkamer Registers, 9^e afd., Domeinarchief Vianen, 820c, 27 april 1747; RSH, 20 mei 1747.

12 RSH, 14 september 1753.

13 1731: ARA, Financie van Holland 509, en 1747: RSH, 20 mei 1747.

14 Bron: Kohier van de verpondingen 1731 en Resolutie Staten van Holland 20 mei 1747.

15 RSH, 14 september 1753.

Door het achterstallige onderhoud, dat hierdoor ontstond, daalden de huizen nog meer in waarde, zodat hier in feite een vicieuze cirkel was ontstaan. Uit de bovenstaande passage wordt ook duidelijk hoe de werkgelegenheid van de timmerlieden en metselaars, die wij onder de ambachtslieden moeten verstaan, afhangt van de situatie in de bouwsector, die op haar beurt weer een gevolg was van de algemene economische toestand. De financiële situatie van de overheid, die door het laten uitvoeren van stadswerken voor werkgelegenheid kon zorgen, was eveneens van invloed.

Hoe Hollands' financiële politiek de Viaanse huishouding beïnvloedde, wordt gedemonstreerd door de verkoop van het grootste gedeelte van de goederen, die in 1725 waren aangekocht, zoals de heerlijke rechten in Ameide, Tienhoven, Meerkerk en Hei- en Boeicop¹⁶.

Deze transacties vormden een onderdeel van het Hollandse beleid om aan geld te komen, teneinde de gewestelijke schuldenlast te verlichten. Het is algemeen bekend, dat al in het begin van de achttiende eeuw de publieke financiën er slecht voorstonden¹⁷. Men probeerde door het verkrijgen van nieuwe leningen en verkoop van het domeinbezit (vanaf 1722) de schuldenlast terug te dringen. In de jaren 1729-1731 werden in drie publieke verkopen 35 ambachtsheerlijkheden geveild, die samen f 681.000,- opbrachten en tussen 1729-1741 werden liefst 17 heerlijkheden onderhands verkocht, waarvan de totale opbrengst f 571.800,- bedroeg.

Voor het terugdringen van de schulden waren deze verkopen slechts van marginale betekenis. Uit bestuurlijk oogpunt evenwel was het uiterst bedenkelijk, dat ruwweg 70% van de aldus afgestoten heerlijkheden in handen kwam van particulieren, die hierin een goede beleggingsmogelijkheid zagen. Hoewel de stad Vianen buiten de verkopen bleef, deden de eigendomsveranderingen op het omliggende platteland toch hun invloed op de stedelijke economie gelden. Sommigen van de nieuwe heren gingen bestuursfuncties bekleden in de landelijke en stedelijke administratie, zoals de Hagenaar Everard François Schimmelpenning die de heerlijkheid Meerkerk en het drost-schoutambt van Vianen kocht en de Amsterdammer Herman van Noorle die het substituut drost-schoutambt van Vianen in de wacht sleepte. Helaas werd vaak geprobeerd om uit de gekochte ambten zoveel mogelijk financiële voordelen voor eigen gewin te krijgen. De zorg voor het algemeen belang wilde daarbij wel eens vergeten worden. Investing van hun aldus verworven vermogen in de plaatselijke economie vond niet of nauwelijks plaats¹⁸.

16 *Hedendaagsche Historie of Tegenwoordige Staat van Alle Volkeren: XVIIde deel*. Vervolgende de Beschrijving der Vereenigde Nederlanden. En wel in 't bijzonder Holland (Amsterdam, 1749) 513.

17 Algemene Geschiedenis der Nederlanden, dl. 9 (Bussum, 1980) 46-47.

18 RSH, 20 mei 1747; vgl. RSH, 3 december 1754.

Huurwaarde in guldens	klassebreedte ¹⁹	1731		1747	
		aantal	totaal	aantal	totaal
0-20	10	86	860	248	2480
20-40	30	136	4080	132	3960
40-60	50	99	4950	43	2150
60-80	70	43	3010	19	1330
80-	100	54	5400	33	3300
		418	18300	475	13220

Gemiddelde huurwaarde 1731: 18300 : 418 = 44,50

Gemiddelde huurwaarde 1747: 13220 : 475 = 27,83

Financiële gezondmaking van Vianen

Door het wanbeheer van Hedwig Agnes van Brederode (†1684), vrouwe van Vianen en Ameide, en haar opvolgers, de graven Von Dohna en Von der Lippe, was de stedelijke overheid vervallen tot armlastigheid.

De achttiende-eeuwer zag dit ook zo blijktens het volgende citaat uit 1747: 'Dat de groote en voorname oorzaak van 't verval van de voorschreven stadsfinantie bestaat in negotialien van capitalen dewelke dezelve ten behoeve van haare vorige Heeren genoodzaakt is geweest aan de stadsfinantie te kort kwam aan deselve te doen betalen uijt de casse van het domein²⁰'

Door de koop van het souvereine staatje namen de Staten van Holland de verplichting over om de tekorten van de stad te dekken door de inkomsten uit het domein. Dit had vreemde gevolgen, met name bij de belastingheffing, omdat de Staten op deze wijze de bij de stad ontstane verliezen bij de belastingafdracht zelf weer moesten aanvullen.

In december 1725 werd door Gecommitteerde Raden een voorlopige regeling tot stand gebracht. Zij stelden de Staten voor om de nog uitstaande schuld, met een rente van drie tot vijf procent, geheel af te lossen. Rente en aflossing zouden daarna uit de inkomsten van de heerlijkheid gevonden moeten worden²¹. In de praktijk kwam van deze regeling weinig terecht. De inkomsten uit de domeinen waren bij lange na niet toereikend om de rente en aflossing uit te betalen. Het kwam er dan ook op neer dat de Staten van Holland de bestaande en nieuwe schulden betaalden. Financieel gezien werd op de koop van Vianen dus alleen maar geld toegelegd. De Staten probeerden op twee manieren het verlies zo klein mogelijk te houden. De eerste stap werd in 1729 gezet toen men alle niet-winstgevende bezittingen, op de stad na, ver-

kocht, hetgeen, zoals wij gezien hebben, een gevolg was van de Hollandse financieringspolitiek in het algemeen. Datgene wat overbleef, probeerde men op een zo efficiënt, dat wil zeggen zo goedkoop, mogelijke manier te besturen.

Aan gebouwen, zowel in de stad als in het domein, werd slechts het allernoodzakelijkste onderhoud verricht. De stadskas voorzag men van het nodige geld om te voorkomen, dat de inwoners van de honger omkwamen. Dit was een oplossing op korte termijn. Het was de bedoeling, dat de stad zich in de toekomst zelf zou kunnen onderhouden en indien mogelijk een bijdrage zou kunnen gaan leveren aan de staatsfinanciën.

De Staten probeerden dit op twee manieren te bewerkstelligen: de infrastructuur werd verbeterd en het particulier initiatief werd gestimuleerd.

De overheid voerde een 'liberale' economische politiek met ondersteunende maatregelen voor het particulier initiatief, waarbij de handhaving van de gildedwang op de tweede plaats kwam. Bij de voerlieden en schippers werd de oorspronkelijke gildegedachte zelfs vrijwel geheel verlaten en in de nieuwe gildebrieven van 1734 en 1735 werd slechts gelet op het belang van infrastructurele verbeteringen.

Menig project werd gestart, maar de resultaten waren gering²². Particulieren en de overheid wilden wel, maar de economische malaise was te groot om deze industrieën een levenskans te geven. Het enige resultaat dat men bereikte was, dat een deel van de bevolking tijdelijk van werkgelegenheid werd voorzien.

In de praktijk bleek dat de nieuwe eigenaars van Vianen, de Staten van Holland, evenmin als haar vorige eigenaars in staat waren om Vianen rendabel te maken. Economische en infrastructurele maatregelen konden niet voorkomen dat het Vianen slechter ging dan ooit te voren. De tijd zat gewoon tegen, maar dat is een ander verhaal.

¹⁹ De afstand tussen de boven- en ondergrens van de klasse.

²⁰ GAV 34, request van de raad aan de Vertegenwoordigers van het Bataafsche Gemeenebest, z.j. (1806).

²¹ RSH, 21 december 1725.

²² J.A.M. Koenhein, *Het timmerliedengilde te Vianen in de achttiende eeuw* (doctoraalscriptie Vianen, 1981) 40.

Het slot... te Langerak

G. den Hartog

In de oudere geschriften wordt het slot meestal 'Het Huys te Langerack' genoemd en later werd het als ridderhofstad betiteld. Dit hield verband met de officiële erkenning als ridderhofstad in 1640¹. Eeuwenlang had het een prominente plaats in de dorpsgemeenschap als centrum van de macht. Machtig rees het, met zijn meer dan 20 meter hoge torens, op uit de omringende landerijen, omgeven door de slotgracht en statige bomen. Wat heeft er zich niet allemaal afgespeeld binnen en rond zijn zware muren in vele generaties bewoners met hun emoties die van alle tijden zijn. Vreugde bij huwelijk en geboorte, bij vrede en voorspoed. Zorg en rouw bij ziekte en dood. Spanning en vrees bij dreiging van natuurrampen en oorlog. Het was getuige van en meermalen betrokken bij een groot deel van onze vaderlandse geschiedenis. In de bijlage hebben wij de belangrijkste data van zijn historie op een rij gezet.

De loop der tijden liet ook het gebouw zelf niet ongemoeid dat in zijn meer dan 600-jarig bestaan vele gedaanten vertoonde. Perioden van bloei met opbouw, uitbreiding of restauratie wisselden af met afbraak, verwoesting, verval en verwaarlozing totdat het als zovele aardse zaken schijnbaar verdween zonder sporen na te laten. In dit artikel willen we nagaan

wat we daarvan kunnen achterhalen. Het was met name dit onderwerp dat ir. D. Vuijk met veel energie en volharding heeft aangepakt. Naarstig speurde hij de archieven af naar afbeeldingen en liet die fotograferen, waarna hij met behulp van het kadaster en met adviezen van architect ir. R. Visser te Schoonhoven, het slot in de toestand van omstreeks 1745 nauwkeurig in kaart heeft gebracht en er uiteindelijk eigenhandig een maquette van vervaardigde.

Over de stichting weten wij niets. De vroegste bron is het handvest van Wouter I van 1253 waarin wij lezen: *'onsen huysen van Langerack ende Langesteijn' 'dies sullen sy bij tijden van oorloge ende als sijt begeeren tot alre tijt haar vrij toevlucht moegen nemen op onse sloten voerss. ende onse bescerminge genieten'*. Ervan uitgaande dat Wouter I deze belofte op goede grond deed, moeten we aannemen dat toen al een vrij grote en goed verdedigbare burcht aanwezig was. Indien Wouter I de stichter is, stamt het slot uit de eerste helft van de 13de eeuw.

Het handvest geeft de indruk dat de ontginning van Langerak in 1253 al ruim was voltooid en veel vroeger is begonnen en in het begin een eenheid vormde met Willige Langerak. Het is niet uitgesloten dat al voor Wouter I met de bouw is begonnen, bijvoorbeeld eind 12de eeuw. De enige manier om daar meer zekerheid over te krijgen zou zijn via archeologische opgravingen en dat zal wel een vrome wens blijven.

Over de locatie is meer zekerheid. De aan de oostkant gelegen slotpoort bevond zich op ongeveer

¹ Drs. R.J.F. van Drie. Het begrip ridderhofstad in de 16de en 17de eeuw uit: Kastelen en ridderhofsteden in Utrecht onder redactie van drs. B. Olde Meierink et al. Pagina 44. Uitg. Matrijs Utrecht onder auspiciën van de Stichting Utrechtse Kastelen, tweede druk, 1995.

2. Detail van de oudste kadasterkaart van Langerak. Vastgesteld in 1845. Veldwerk verricht vanaf 1837. Archief Vuijk H.K.N.

315 meter ten westen van de kerk en op $\pm$ 100 meter ten zuiden van de Lek.

Heden ten dage kunnen we vanaf de dijk de plek waar het gebouw stond nog herkennen aan de resten van de oude slotgracht. Het lijkt nu een normaal stuk weiland, maar onder het groene gras bevinden zich zeker nog fundamenten. Het is onwaarschijnlijk dat de afbraak rond 1840 zo grondig was dat niets meer is blijven zitten². Op tal van oude kaarten is het slot aangegeven. Een voorbeeld is afb. 3. Ook is de plaats van het kasteel heel goed te zien op de eerste kadasterkaart van Langerak (afb. 2). Deze is gedateerd tussen 1837 en 1845 en getekend net voor de laatste afbraak. De slotgracht is nog volledig aanwezig uitgezonderd het deel dat de voorburcht scheidde van de hoofdburcht. Van de laatste is de bebouwing al verdwenen. Duidelijk is het verloop van de Slotlaan te zien naar de dijk. Later werd daar vlak langs een boerderij gebouwd, thans huisnummer 171.

Bij de ontwikkeling van de Slotplannen is wat meer naar het westen een nieuwe oprit aangelegd, maar de oude toestand is nog goed te zien. We zien ook een afsplitsing van de Slotlaan naar de kerkbuurt die ook nog dienst deed, nadat de bovengenoemde boerderij

daar was gekomen, en er ten zuiden van liep³.

Naar de redenen die de keuze voor deze locatie hebben bepaald kunnen we slechts gissen. Het was 12 morgen allodiaal bezit⁴ van het geslacht Van Goye. De grondslag is daar zeer goed en het is verleidelijk aan te nemen dat dit bij de ontginning de keus heeft bepaald om deze kavel te reserveren voor de heer. De goede grondslag blijkt niet alleen uit de ervaringen van de huidige bewoner, maar wordt ook vermeld door dr. T. Vink in zijn proefschrift 'De Lekstreek'⁵. De aanzienlijke hoeveelheid grond die uit de behoorlijk brede grachten werd gegraven is niet gebruikt voor een omwalling, maar om het bouwterrein op te hogen, waardoor de vloerhoogte van de burcht flink boven NAP lag. Dit gaf enerzijds betere mogelijkheden ter verdediging en anderzijds groot voordeel bij de niet zeldzame overstromingen.⁶

2 De stelling dat van het kasteel te Langerak nog fundamenten aanwezig moeten zijn wordt bevestigd door de heer W.D. van Geenhuizen, huidige eigenaar, die bij werkzaamheden op het vroegere kasteelterrein en in de gracht meerdere malen op stenen resten is gestuit. Een andere aanwijzing is de persoonlijke mededeling van mevrouw A. van Harten-Slob, die op de vroegere kasteelboerderij heeft gewoond, dat in een periode van droogte de contouren van het slot zichtbaar werden door slechtere grasgroei.

3 Herinnering van mevrouw A. Baron-Rozendaal (1893-2001) die haar jeugd op de kasteelboerderij doorbracht.

4 Bij allodiaal bezit was sprake van rechtstreekse eigendom dat door zelfontginning in bezit gekomen was.

5 T. Vink: De Lekstreek, een aardrijkskundige verkenning van een bewoond deltagebied. Proefschrift voor de verkrijging van de graad van doctor in de wis- en natuurkunde aan de Rijksuniversiteit te Utrecht, 1926. Uitgever H. J. Paris, Amsterdam. Hij stelt dat het opvalt dat juist de plaats van het slot een goede grondslag heeft terwijl ten oosten en ten westen daarvan de bodem zeer slap is. Hiermee hing samen de dijkval en doorbraak van de Lek in 1820. Pagina 289.

6 De afwezigheid van wallen volgt uit: het nergens genoemd zijn, geen plaatse overblijfselen en op geen enkele kaart te zien. Mevrouw van Harten-Slob weet uit familieherinneringen dat op de plaats van het kasteel een 'hoch' lag die haar grootvader heeft afgegraven waarmee hij een deel van de gracht had gedempt en weiland had gewonnen.

Thans willen we aan de hand van overgeleverde afbeeldingen een indruk geven hoe het slot er in de loop der tijden heeft uitgezien. Helaas geldt dit alleen voor de laatste helft van zijn bestaan. In het bekende boekwerk 'Nederlandsche Outheeden en Gezigten', gemaakt door A. Rademaker, komt een gravure voor onder nr. 185 met als onderschrift 'Het Slot te Langerack' en A. Rademaker fecit (heeft deze gemaakt) (afb. 4), met als tekst: 'Het Huys te Langerack van Achteren bij de rivier de Lek bij het stedeke Nieuwpoort'. Rademaker leefde van 1675 -1735, maar werkte waarschijnlijk naar een intussen verloren gegaan veel ouder voorbeeld. We zien dit ook bij de gravure nr. 184 van de kerk te Langerak in hetzelfde boek waarbij speciaal werd vermeld dat zij de toestand van 1612 weergaf (afb. 5).

Het is dus vrijwel zeker dat we hier te maken hebben met de oudst bekende situatie die dateert van rond 1600 en mogelijk nog van vroeger. In dat geval zou het de toestand kunnen zijn na de wederopbouw van het tijdens de Gelderse oorlogen zwaar beschadigde slot, door Rutger V van den Boetzelaer en zijn vrouw Bertha van Heukelom. Zeer grote overeenkomst met deze gravure vertoont een eveneens aan A. Rademaker toegeschreven tekening (afb. 6) die zich bevindt in de 'Atlas Munnicks van Cleef' van het Koninklijk Huisarchief te 's-Gravenhage nr. MCS 718, met als titel 'Slot Langerak onder Utrecht'.

Dezelfde tekening publiceerde Niemeyer in 1957⁷ met als bijschrift: 'Het slot Langerak, tekening door Abraham Rademaker (1675 -1735), door de 'Nationale' na de koop van de heerlijkheid verworven en aan het archief toegevoegd'

Onder nr. MCS 719 is in het Koninklijk Huisarchief nog een derde vrijwel gelijke afbeelding aanwezig van Johannes Schoemaker Pzn (1755-1842) (afb. 7) ondertiteld 't Huys te langerak van Achteren'. Het is duidelijk dat ze alle verband houden met één origineel.

Het gaat om een gezicht op het slot vanuit het zuiden en het benadrukt, met de zware uit de gracht oprijzende muren van de voorburcht, de militaire functie. Daar het gezichtspunt van waaruit de ets is gemaakt vrij dicht bij de zuidmuur ligt gaat het hoofdgebouw grotendeels schuil achter die muur en is er niet veel meer van te zien dan een toren. In het oog valt verder een enorme schoorsteen. Mogelijk is de smalle constructie rechts van de schoorsteen een poortgebouw.

Een ander argument dat het hier gaat om een vroege situatie is het hierna te bespreken werk van Roelant Roghman (1627-1692). Deze bekende zeventiende-eeuwse landschapsschilder, topografisch tekenaar en etser was een tijdgenoot en vriend van Rembrandt. Hij is vooral bekend door een serie kasteeltekeningen die hij ter plaatse maakte in 1646 en 1647 aan het begin van zijn loopbaan en hij wordt om zijn nauwkeurigheid en artistieke hoog gewaardeerd. De nog bestaande 222 afbeeldingen zijn in 1990 door W.Th. Kloek met medewerking van J.W. Niemeyer in een

3. Detail van een plattegrond van Schoonhoven en Nieuwpoort 1727 door J.P. Prevost. A.R.A. kaartenafdeling O.P.V.577.

4. Het slot te Langerak. Gravure nr. 185 in 'Nederlandsche Outheeden en Gezigten' door A. Rademaker. Collectie G. den Hartog.

5. Gravure nr. 184 in 'Nederlandsche Outheeden en Gezigten' door A. Rademaker. Het dorp Langerak in 1612. Collectie G. den Hartog.

7 J.W. Niemeyer. Het Nationale Kompas, uitg. De Nationale Levensverzekeringsbank 1957 nr.3, pag. 2.

6. Achterzijde kasteel Langerak ± 1600. A. Rademaker
Koninklijk Huisarchief, Atlas Munnicks van Cleef nr. 718.

7. 't Huys te langerak van Achteren'. Joh. Schoenmaker.
Koninklijk Huisarchief, Atlas Munnicks van Cleef nr. 719.

8. Het slot te Langerak in 1646/47 gezien vanuit het oosten. R.
Roghman Fondation Custodia (collectie F. Lugt) nr. 3602. Parijs.

9. Het slot te Langerak in 1646/47 gezien vanuit het zuidwesten.
R. Roghman. Rijksprentenkabinet inv. 1888 A 1772. Amsterdam.

monumentaal boekwerk verzameld en besproken⁸. Van het werk van Roghman zijn twee tekeningen van het slot te Langerak bewaard gebleven. Aan hem danken we een betrouwbaar beeld van het kasteel in 1646/47 en dat verschilt aanmerkelijk van de indruk die we krijgen uit de gravure van Rademaker. Er moeten sinds het voorbeeld van Rademaker belangrijke verbouwingen zijn uitgevoerd. Het was een machtig geheel geworden en het vertoonde zich hier op het hoogtepunt van zijn bestaan. Ofschoon elk bewijs ontbreekt is het verleidelijk om wat dit betreft te denken aan Gideon van den Boetzelaer, heer van Langerak van 1598-1634. Hij was immers de eerste Van den Boetzelaer die niet tegelijkertijd heer van Asperen was en hij had dus het slot van Langerak als thuisbasis. Verder weten we dat hij als belangrijk man een grote slaat voerde en aanvankelijk rijke inkomsten had. Het is aannemelijk dat hij een kasteel begeerde dat daarmee in overeenstemming was. In dat geval stamt de verbouwing uit het begin van de 17de eeuw. Zeker niet na de dood van Gideon vanwege de slechte financiële staat van zijn nalatenschap. Dit zou ook aardig kloppen met de architectuur.

Het origineel van de eerste afbeelding (afb. 8), nr. 101 in het boek van Kloek, bevindt zich in Parijs. Het is een gewassen tekening in zwart krijt met penseel in grijs en lichtbruin. Tijdens de Tweede Wereldoorlog is het ontvreemd, maar gelukkig in 1982 teruggegeven. We zien het slot vanuit het oosten met een standpunt op de met bomen omzoomde slotlaan, die naar de slotpoort en een fraai slank poortgebouw leidt. Links is de voorburcht omgeven door hoge muren met uiterst links een impressie van de afgeknotte zuidooststoren. Aan de westkant van de voorburcht is een groot bijgebouw met een trapgevel verzezen. Rechts ligt het eigenlijke kasteel dat door een gracht is gescheiden van de voorburcht en er met een brug mee is verbonden (niet zichtbaar). We onderscheiden twee noordzuid gerichte beuken verbonden met een dwarsbeuk aan de noordkant en een toren aan de westkant.

De tweede afbeelding (afb. 9) komt uit het Rijksprentenkabinet te Amsterdam, inv. 1888 A1772, nr. 102 in het boek van Kloek. Het is een gewassen tekening in grijs. Hier gaat het om een gezicht vanuit het zuidwesten. Op de achtergrond is de kerkstoren van Langerak te zien. Het grootste deel van de prent wordt ingenomen door de voorburcht met zijn zuid- en westmuur. De zuidmuur wordt afgesloten door twee zware torens zonder spits. De westmuur is tevens de westgevel van het forse bijgebouw. Naast de zuidelijke trapgevel van dat gebouw is het dak van het poortgebouw zichtbaar. Van de hoofdburcht is zoveel te zien dat we samen met de vorige afbeelding ons een goede voorstelling van het kasteel kunnen maken. Het blijkt dat ook aan de zuidkant een dwarsbeuk aanwezig is, in het westen aansluitend op een toren met spits. In het midden bevindt zich een poort die ongetwijfeld in het ver-

8 W.Th. Kloek met medewerking van J.W. Niemeyer: De kasteeltekeningen van Roelant Roghman I en II. Uitg. Canaletto Alphen aan den Rijn, 1990.

lengde lag van een brug. De grachten zijn op deze tekening wel aangegeven. Achter de poort kwam men op het kasteelplein dat door de vier beuken was omsloten.

Vergelijken we nu deze toestand met de besproken gravure van Rademaker, dan lijkt de zuidmuur van de voorburcht grotendeels intact gebleven. Alleen de zuidoostelijke toren is nu gelijk aan die van het zuidwesten. Verder is waarschijnlijk de toren van het kasteel gehandhaafd. Nieuw lijken het grote gebouw op de voorburcht en het poortgebouw.

Waarschijnlijk zal ook het kasteel danig onder handen zijn genomen, maar omdat bij Rademaker behalve de toren niets van dat gebouw is te zien, kan men daar geen uitspraak over doen.

Uit ongeveer 1700 stammen twee tekeningen die nauwelijks van elkaar verschillen en die beide worden toegeschreven aan A. Rademaker. Afbeelding 10 komt uit de Atlas Munnicks van Cleef van de collectie van het Koninklijk Huisarchief onder nr.717. De andere (afb.11) bevindt zich in het Rijksprentenkabinet met als titel: Het kasteel te Langerak inv. A 69. We zien dat de toestand sinds 1646/47 praktisch hetzelfde is gebleven. Alleen de zuidelijke torens zijn nu voorzien van lage spitsen. In verband met de meer westelijke gezichtshoek is nu de poort van het eigenlijke kasteel goed te zien met de brug tussen voor- en hoofdburcht. Al eerder werd opgemerkt dat de vloer van het kasteel vrij hoog lag en dit wordt geïllustreerd door de hoogte van de brug. In de westelijke torengewel zijn duidelijk drie 'gemakken' weergegeven die als toiletvoorzieningen van drie verdiepingen dienst deden.

Het is duidelijk dat de militaire betekenis van het slot niet veel meer voorstelde, gezien de kracht van het toenmalige geschut. Het is begrijpelijk dat Coenraad Droste en zijn mannen zich daar in 1672 niet erg op hun gemak voelden en opgelucht hun missie beëindigden, blij dat het niet tot een aanval van de Fransen was gekomen.

De volgende afbeeldingen die we kennen stammen uit 1733 en die laten grote veranderingen zien. Intussen is er veel gebeurd. De zwakke financiële positie van de Van den Boetzelaers na Gideon zal ongetwijfeld het onderhoud van het slot nadelig hebben beïnvloed en leidde tenslotte in 1707 tot de verkoop aan Helena Velters die het op haar beurt in 1722 overdroeg aan Samson de l' Homme, heer de la Chevelière. Na diens dood kwam het in 1732 aan zijn weduwe burggravin Maria Louise van Dohna die het naliet aan haar nicht Freda Maria burggravin van Dohna. Het is waarschijnlijk dat deze familie verantwoordelijk is voor de wijzigingen. De eerste tekening is uit de Atlas Munnicks van Cleef nr.720 en is getiteld: 'Het slot te Langerak'. Zij is gedateerd 1733 en werd vervaardigd door H. Spilman (1721-1784). De vermelding A.D.H. is van A. de Haan de Jonge (1707-1748), leermeester van Spilman, die de tekening vermoedelijk in koper heeft geëtst (afb. 12). De tweede is van de hand van Cornelis Pronk (1691-1759) en is onderdeel van de Topografische Atlas van

10. Het kasteel ± 1700 gezien vanuit het zuidwesten. A. Rademaker. Koninklijk Huisarchief, Atlas Munnicks van Cleef nr. 717.

11. Het kasteel ± 1700 gezien vanuit het zuidwesten. A. Rademaker. Rijksprentenkabinet inv. A 69. Amsterdam.

12. Het slot te Langerak in 1733, H. Spilman Koninklijk Huisarchief, Atlas Munnicks van Cleef nr. 720.

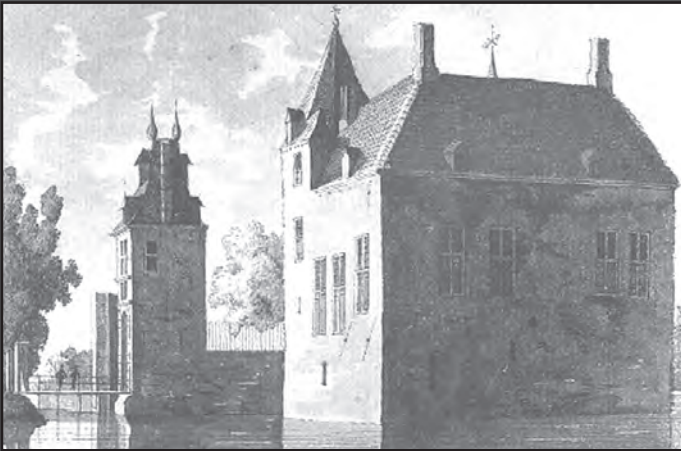

13. Het slot te Langerak in 1733, C. Pronk Topografische Atlas H.U.A. Familiearchief Des Tombe 1858.

14. De hoofdburcht van het slot te Langerak gezien vanuit het zuidwesten (na 1733) H. Tavenier.
Koninklijk Huisarchief, Atlas Munnicks van Cleef nr. 721.

15. Gezicht op het kasteel vanuit het noordoosten, H. Tavenier.
Koninklijk Huisarchief, Atlas Munnicks van Cleef nr. 723.

16. Gezicht op het kasteel vanuit het noordoosten, anoniem.
Koninklijk Huisarchief, Atlas Munnicks van Cleef nr. 724.

het Rijksarchief Utrecht inv: familiearchief Des Tombe 1B5B (afb. 13). Beide tekeningen geven een deel van de poort en het kasteel vanuit het zuidoosten weer. Ze zijn uit dezelfde gezichtshoek getroffen en hebben zoveel met elkaar gemeen dat het waarschijnlijk is dat de een naar het voorbeeld van de ander is gemaakt en als het waar is dat Spilman in 1721 is geboren en dus in 1733 12 of 13 jaar oud was, is die van Pronk vermoedelijk het origineel en gezien zijn bekende werkwijze ter plaatse geschetst.

De grootste verandering was het wegbreken van de zuidelijke dwarsbeuk van het kasteel met de poort. Hierdoor kwam het kasteelplein open te liggen naar het zuiden, wat een veel vriendelijker en gastvrijer indruk gaf. Het vergunt ons nu een blik op dat plein, waar we een trap zien die leidt naar een deur, geflankeerd door twee Griekse zuilen, in de noordelijke dwarsbeuk. De woonvloer van dit deel van het huis lag dus nog aanzienlijk hoger dan de brug. Dit klopt met de hoogte van de ramen. Naast de trap is een poort of deur naar het onderhuis en de kelders. De werkzaamheden waren in 1733 nog niet geheel voltooid gezien de wond in de oostgevel van de westelijke toren. Het aanzien van het gebouw heeft sterk gewonnen door de aanbouw van een tweede toren waardoor een mooie symmetrie is ontstaan. De nieuwe slankere torenspitsen met dakkapelletjes maken een elegante indruk. Op de tekeningen is fraai de brug te zien die het poortgebouw over de slotgracht verbindt met de slotlaan. Een aardig detail op de prent van Spilman is het ooievaarsnest op een schoorsteen. Het zal wel een artistieke vrijheid zijn, maar de toen veel voorkomende vogels nestelden graag op zulke hoge posities en omdat men geloofde dat het geluk aanbracht, waren ze meestal welkom.

Er is nog een derde, niet gedateerde, tekening bewaard die het kasteel op dezelfde manier uitbeeldt, ditmaal verlucht met een visser met een belangstellende (MCS 72I) (afb. 14). Ze wordt door het Koninklijk Huisarchief toegeschreven aan H. Tavenier (1734-1807) en zou dus op zijn vroegst rond 1750 kunnen zijn gemaakt. De grote overeenkomst met de vorige prenten en het feit dat de vermindering van de westelijke toren nog aanwezig is, rechtvaardigen de conclusie dat deze prent nagetekend is en gezien het ooievaarsnest vermoedelijk naar het werk van Spilman. De tekenaar is nogal slordig omgesprongen met enkele details of hij schoot te kort in techniek. Zo lijkt de brug naar het poortgebouw meer op een trap en is de brug tussen voor- en hoofdburcht slecht en te laag weergegeven.

Eveneens van H. Tavenier is een ongedateerde kijk op het slot vanuit het noordoosten (MCS 723) (afb. 15). Door het perspectief lijkt het kasteel erg gedrongen. Op deze afbeelding zijn de genoemde hoge ramen goed te zien. Verder komt het poortgebouw prachtig in beeld. De zuidoostelijke toren van de voorburcht is nog intact, maar nu weer zonder spits. Op de muur van de voorburcht is een hek geplaatst. Duidelijk blijkt hier dat het plein van de voorburcht lager lag dan het kasteelplein, wat overi-

gens Pronk ook al had aangegeven door de verbindingbrug oplopend te tekenen. Daar de voorburcht helemaal ommuurd was, kon bij watersnood eenvoudig het water gekeerd worden door de poort te barricaderen. Het is niet onmogelijk dat de poort voorzien was van sleuven voor schotbalken. Er is een impressie van zwaar geboomte rond het slot. Een nieuw detail is de open poort aan het begin van de slotlaan. Van deze prent bestaat een anonieme dubbelganger met rechtsboven het opschrift 'Langerak 1 augustus' maar helaas zonder jaartal (MCS 72a) (afb. 16).

Het bezit van het slot gaf Freda Maria van Dohna kennelijk te veel problemen, want we zagen dat het in 1737 verkocht werd aan Philip Jacob V van den Boetzelaer, heer van Asperen.

In eerste instantie leek dit een goede zaak. De banden tussen Asperen en Langerak en tussen het geslacht Van den Boetzelaer en Langerak herleefden, maar daarvan hebben slot en Langerak weinig geprofi-teerd. Vermoedelijk was het hem voornamelijk te doen om via de ridderhofstad Langerak in de ridder-schap van Utrecht te komen, waarin hij ook slaagde. Hij woonde te Utrecht en het is niet bekend welke bestemming hij aan het slot gaf.

De laatst bekende afbeeldingen dateren uit 1745 en zijn van de hand van de bekende topografische teke-naar J. de Beijer (1703-na 1773). Hij was een leerling van Cornelis Pronk. In 'Verheerlijkt Nederland' met als ondertitel 'Kabinet hedendaagse gezichten van steden, dorpen, sloten enz. door vermaarde kunst-tekenaaren', uitgave Wed. Isaak Tirion te Amsterdam in 1773, komen in deel 7 drie etsen voor betreffende Langerak. De eerste nr. 64 is het dorpsgezicht met kerk en herberg (afb. 17). Nr. 65 heeft als titel 'De Ridder Hofstad Langerak' (afb. 18) en nr. 66 'De Rid-der Hofstad Langerak van de andere zijde'. Verder vinden we onder Nr. 64 en 66 links geschreven 'J. de B. del. 1745 en rechts H.S.f.' Del. is een afkorting van Lat: delineavit (heeft het getekend) en H.S.f. zr. In de initialen van Hendrik Spilman gevolgd door fecit (heeft het gemaakt). Hieruit volgt dat de etsen zijn vervaardigd door Hendrik Spilman naar tekeningen van Jan de Beijer uit 1745. Gelukkig zijn deze teke-ningen bewaard.

De eerste maakt deel uit van de collectie van het Ge-meente Museum Arnhem inv. GM 1168. Titel: 'Huys te Langerak', tekening-penseel, grijs gewassen (afb. 19). We zien het slot vanuit het westen. Hier komt goed uit hoe breed de gracht was tussen voor-en hoofdburcht. Volgens ir. D. Vuijk was dat ruim 22 m. Het kruis van de linkertoren hangt er mistroostig bij. Dit kan al een teken zijn van het naderend verval. Duidelijk is de ruime doorgang van het poortgebouw afgebeeld en een aardig detail is dat uiterst rechts de slotboerderij is te zien. De ets op afbeelding 18 geeft een vrijwel identiek beeld maar is om praktische re-denen links en vooral rechts ingekort.

De tweede komt weer uit het Koninklijk Huisarchief MCS 722. Titel en datering zijn duidelijk leesbaar (afb. 20).

17. Het dorp Langerak over de Lek in 1745. Gravure door H. Spelman naar een tekening van J. de Beijer. Rechts de herberg 'Het wapen van Langerak', waarin na 1755 het rechtshuis was ondergebracht.

18. De ridderhofstad Langerak vanuit het westen in 1745. Gravure door H. Spilman naar een tekening van J. de Beijer. Collectie G. den Hartog.

Hier zien we het slot vanuit het zuiden. De impo-sante muren van de voorburcht met twee steunberen en de zware afgeknotte hoektorens zijn nog intact. Het poortgebouw blijkt nog een aanbouw te hebben. We krijgen een goed beeld van het gebouw op de voorburcht. Het was een mooi evenwichtig pand met twee verdiepingen plus een grote zolder met aan de voorzijde drie dakkapellen. Het kreeg licht uit twee rijen grote verdeelde ramen. De onderste rij is in het midden onderbroken door een brede van boven half-ronde dubbele deur, toegankelijk voor gerij. Drie schoorstenen duiden erop dat er flink gestookt kon worden. Zo te zien is de brug naar de slotlaan ver-vangen door een dam, begrensd door hekwerk of hagen. Dit moet dan gebeurd zijn tussen 1733, toen de brug nog duidelijk aanwezig was, en 1745. De open poort aan het begin van de slotlaan blijkt voor-zien te zijn van forse vleugels.

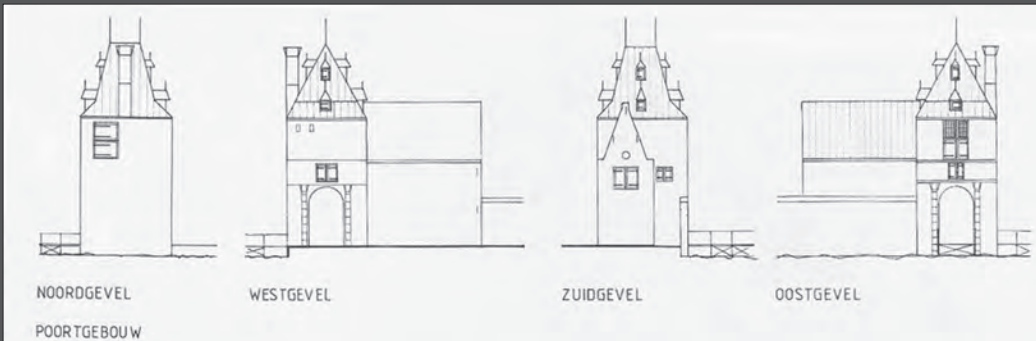

19. De tekening van J. de Beijer, genoemd in afbeelding 18. Gemeente Museum Arnhem.

20. De tekening van J. de Beijer, genoemd in afbeelding 19. Koninklijk Huisarchief, Atlas Munnicks van Cleef nr. 722.

21. Reconstructietekeningen van het poortgebouw. Een van de vele tekeningendoor ir. R. Visser naar gegevens van ir. D. Vuijk. Archief Vuijk H.K.N.

Het zijn vooral de tekeningen van Jan de Beijer die ir. D. Vuijk hebben geïnspireerd tot het maken van een maquette van het slot in de toestand rond 1740. Het heeft veel inspanning, tijd en hoofdbrekers gekost om tot een resultaat te komen, dat voldeed aan zijn niet geringe eisen van nauwkeurigheid. Uitgangspunt was de weergave van het slot met grachten op de oudste kadasterkaart van Langerak, schaal 1 : 2500, die vastgesteld is in 1845, maar waarvoor het veldwerk al eerder is verricht. (afb. 2). We zien hier dat het eigenlijke kasteel al is afgebroken en dat de gracht tussen voor- en hoofdburcht is gedempt (met het puin en de verhoogde grond van het kasteel?). Het gebouw op het voorplein staat er nog met een aanbouwtje dat op de tekening van Jan de Beijer niet duidelijk is aangegeven. Er is een dam naar de slotlaan op de plek waar vroeger een brug was. Deze schets werd 'opgeblazen' tot 1 : 500 en samen met

ir. R. Visser, architect te Schoonhoven, na bestudering van de beschikbare afbeeldingen, ingevuld met de vermoedelijke plattegrond van het slot. Een probleem gaven de afgeronde hoeken op de kadasterkaart die op de tekeningen ontbraken. De volgende stap was het zo verantwoord mogelijk reconstrueren van de diverse voor-, achter- en zijaanzichten. (afb. 21) op een schaal van 1 : 200, die door ir. R. Visser eerst in concept en later in een eindvoorstel werden getekend, nadat peilen en malen met behulp van deskundigen van Monumentenzorg en Monumentenherstel waren vastgesteld (afb. 23).

Geschatte hoofdafmetingen van het kasteel te Langerak door ir. D. Vuijk

Object:	Afmeting:
Breedte kasteel noordgevel	32.00 m
Lengte brug tussen voor- en hoofdburcht	22.40 m
Breedte brug	2.50 m
Kasteeltorens lengte is breedte	10.00 m
Breedte kasteelgebouwen	7.90 m
Buitenmuren dik	1.50 m
Binnenmuren dik	0.60 m
Blijft over voor kamerbreedte	5.80 m
Gebouw op voorburcht	7.50 m x 26.00 m
Hoektoren zuid-westzijde voorburcht	5.00 m x 5.00 m
Hoektoren zuid-oostzijde voorburcht	5.00 m x 5.00 m
Poortgebouw	8.00 m x 7.00 m
Breedte doorrit Poortgebouw	3.00 m
Bijgebouw van Poortgebouw	10.00 m x 5.00m
Lengte toegangsbrug naar poortgebouw	14.00 m
Breedte brug naar poortgebouw	3.00 m
Geschatte hoogtematen in relatie tot N.A.P	
Spits kasteeltorens	23.00 m
Nok kasteelgebouwen	12.50 m
Rand kasteeltorendak	10.00 m
Goten kasteelgebouwen	7.50 m
Vloer zolder kasteel	5.50 m
Vloer kamers kasteel	1.50 m
Niveau kasteelplein	0.00 m
Vloer kelder	1.00 m
Waterpeil in gracht	2.00 m
Nok poortgebouw	17.60 m
Nok bijgebouw van poortgebouw	12.40 m
Nok gebouw op voorburcht	9.80 m
Goten gebouw op voorburcht	7.20 m

Nu kon ir. Vuijk aan de slag met de bouw van zijn maquette op een schaal van 1 : 200, waarbij hij zich voor de kleuren heeft laten adviseren door mevr. T. Droog- Louw uit Overveen. Eind 1992 kon hij er de laatste hand aan leggen. Het resultaat mag gezien worden (afb. 24). Uiteraard is het wat schematisch en kon het niet tot in alle details worden uitgewerkt. Zo ontbreken er enkele dakkapellen en schoorstenen en moet men zich de bruggen met leuning en houten peilers voorstellen met het niveau van het water een stuk lager dan het op de foto lijkt. Het werkstuk is een waardevolle ruimtelijke aanvulling van het beeld van het slot. Door schenking maakt het nu deel uit van de collectie van de Historische Kring Nieuwpoort waardoor het voor het nageslacht bewaard blijft.

Na 1745 raakte het slot langzamerhand in verval. Philip Jacob V bekommerde zich kennelijk weinig om het bezit dat eeuwenlang deel had uitgemaakt van de familiegoederen. Toen Benjamin van den Boetzelaer na het overlijden van zijn vader op 9 december 1772 het kasteel erfde, was het in een zodanig

slechte staat dat het bezit ervan weinig benijdenswaardig was. Hij begon met een aantal waardevolle bomen langs *'de laan en de hogendijk'* ten overstaan van schout en schepenen van Langerak openbaar te verkopen op 22 januari 1773. Het betrof 26 notenbomen, 41 linden en 51 iepen. De opbrengst was f 439.5.-.⁹ Bij nader inzien zag Benjamin er aanvankelijk geen gat in het slot te restaureren en in de Leydse Courant van 14 februari 1774 lezen we *'Men zal op Woensdag den 30 Maart 1774, in 't RECHT-HUIS te LANGERAK-OVER-LECK publiek verkoopen de afbraak van het Kasteel aldaar, omtrent 25 Roeden uit de rivier de Leck staande, kunnende van een ieder gezien worden'*.

Niet op 30 maart maar op 26 mei 1774 vond in het rechtshuis van Langerak voor schout en schepenen de openbare aanbesteding plaats namens *'Dijkgraaff en Hoogheemraden van den Alblasserwaard het aff- en geheel uytbreken van het Casteel van Langerak mitsgaders het wegrijden of transportereren en geheel opruy-*

⁹ Algemeen Rijksarchief. Inv. 3.03.08.083 nr. 45.

men van denselve affbraak tot aan het laagste Zomerpeil'. De aannemer mocht beschikken over alle vrijkomende materialen uitgezonderd het steenwerk dat in zodanige brokken moest worden verkleind dat één of twee man ze op een wagen konden tillen. Het puin werd eigendom van het hoogheemraadschap en moest op een bepaalde plaats aan de Lek worden afgeleverd. De laagste inschrijver was Jan Both 'wonende aan de vaart' die het werk wilde uitvoeren voor f 800.-.¹⁰ Waarom het hoogheemraadschap deze aanbesteding deed is niet duidelijk, maar het zal waarschijnlijk wel op een overeenkomst met Benjamin van den Boetzelaer berust hebben.

Hoe het ook zij, het slot kreeg uitstel van executie want de afbraak is niet doorgegaan. Wel is in 1776 het poortgebouw afgebroken door Jacobus Graves die er f 325.-.- voor betaalde. In 1777 volgde de afbraak van de oost- en zuidmuur van het slotplein door aannemer Jan van Kuijk, opbrengst f 200.-.-. Aan het eind van de 18de eeuw zijn er nog wat verbouwingen gepleegd en heeft Benjamin het de laatste jaren van zijn leven bewoond.

Na zijn dood in 1807 werd zijn dochter Elisabeth Henriëtte met het kasteel beleend. Na haar overlijden in 1813 kwam het aan haar moeder Waarschijnlijk hebben de dames er zelden verbleven en is het langzamerhand tot een ruïne vervallen en werd het een bron voor spookverhalen. Spoedig viel toen het doek voor het 'vermoede' slot, dat daarmee het lot deelde van alle kastelen in de Alblasserwaard, en werd het volgens overlevering gesloopt door metselaar Johannes den Besten (1801-1876) uit Nieuwpoort omstreeks 1840.¹¹ Het is spijtig dat het zo roemloos afliep. Als het slot het een eeuw langer had volgehouden en de monumentenlijst had gehaald, zou het na restauratie een uniek sieraad voor het dorp geworden zijn.

Tenslotte willen we nagaan hoe het verder ging met de kasteelgrond en de boerderij 'Het Slot' totdat in 1929 ir. H.B. de Groot goederen en heerlijkheid weer onder één persoon bracht. We vermeldden al dat via erfgenamen van de douairière het bezit in handen kwam van twee plaatselijke boeren. Hoe dat precies is gegaan, konden we niet achterhalen.

Dirk de Ruiters (1798-1885) die op een boerderij woonde ten oosten van de kerkbuurt, kwam in het bezit van een deel van het land en was waarschijnlijk belast met de zorg voor de grafkelder. Zijn zoon Pieter de Ruiters (1832-1914) is later gaan boeren op een nieuw gestichte hoeve, thans Lekdijk 171, en was de man die de grafsteen van de laatste Van den Boetzelaers naar zijn schuur heeft gehaald.

Het staat vast dat de boerderij 'Het Slot' in handen kwam van Mees Rozendaal (1812-1863).¹² Hij was in

1850 getrouwd met Marringje Rozendaal (1825-1902). Zij was geen naaste familie. Na het overlijden van Mees bleef Marringje achter met de zorg voor de boerderij en vier minderjarige kinderen: Aar (1853-1912), Willem (1854-1868), Jan (1855-1913) en Jannigje (1861-1922). De zorgen werden een stuk lichter door haar hertrouwen in 1865 met de bovengenoemde Pieter de Ruiters, die nu dus twee hoeven te beheren kreeg. Het tweede huwelijk bleef kinderloos. Zoon Aart vestigde zich later als bouwman en veehandelaar in Lopik, Willem stief jong en Jan bleef op de boerderij 'Het Slot' waar hij in 1880 trouwde met Annigje Verhoef (1862-1896). Aan hem werd, na het overlijden van zijn moeder in 1902, bij de scheiding van de gemeenschappelijke boedel van haar en Pieter de Ruiters, de hoeve toebedeeld met een geschatte waarde van f 21.260.¹³

De band met de buurboerderij werd niet helemaal verbroken want dochter Jannigje Rozendaal trouwde in 1883 met Aart Tijs Terlouw (1864-1916) uit Goudriaan, die later Pieter de Ruiters bij ging staan en diens hoeve erfde. In de bovengenoemde boedelscheiding was nog sprake van een gemeenschappelijke braakhut. Dit echtpaar had zeven dochters waarvan er vier volwassen werden. Neel (1888-1965) huwde met Bastiaan Baan Hofman (1888-1965). Hij was boer op Lekdijk 171 toen de bovenvermelde grafsteen werd teruggevonden.

Bij de boedelscheiding na de dood van Jan Rozendaal in 1913 waren van zijn 12 kinderen er nog vijf in leven. Hiervan erfden Dirk (1887-1950) en Willem (1891-1979) samen 'Het Slot' met ruim 17 hectaren land. Beider erfdeel werd geschat op f 15.000.-. Zoon Jan (1893-1924) kreeg een boerderij in Nieuwpoort en de dochters Merrigje, gehuwd met Willem Slob Dz (1888-1970), en Annigje werden elk begiftigd met een bouwmanwoning¹⁴. Het is opmerkelijk dat Annigje, geboren 1 januari 1893, na haar huwelijk in 1914 met Alie Baron, vertrokken is naar Rotterdam en aldaar op 108 jarige leeftijd is overleden.

In 1919 verlaten Dirk en Willem Rozendaal 'Het Slot' na de hoeve verkocht te hebben aan hun zwager Willem Slob Dzn. voor f 56.000.-¹⁵, die zoals we al zagen het intussen tot ruim 20 hectaren gegroeide goed in 1929 verkocht aan ir. H.B. de Groot en zich in Nieuwpoort vestigde. Pachtter werd de broer van Willem Slob, Dirk Slob Dzn. (1893-1972) die in 1940 werd opgevolgd door Arie Verhoef (1898-1967).¹⁶

10 Algemeen Rijksarchief. Inv. 3.03.08.083 nr.54. Met de 'vaart' is mogelijk de 'Keulse' vaart bedoeld in Vreeswijk.

11 Familieherinneringen van mevrouw A. van Harten-Slob. Johan den Besten was ook de oprichter van de steenfabriek in 1859, zijn zoon Gijsbert bouwde onder andere het veerhuis te Nieuwpoort in 1871/72.

12 Persoonlijke mededeling van mevr. N. den Braven-van Harten, die een deel van de genealogie van haar voorouders heeft nagegaan en als familieoverlevering vernam dat haar betovergrootvader de boerderij uit de boedel van de gravin kocht.

13 Akte verleden voor notaris A. Casteleijn te Streefkerk dd. 24 mei 1902 in bezit Historische Kring Nieuwpoort.

14 Akte verleden voor notaris T. Anema te Streefkerk dd. 27 februari 1914 in bezit Historische Kring Nieuwpoort.

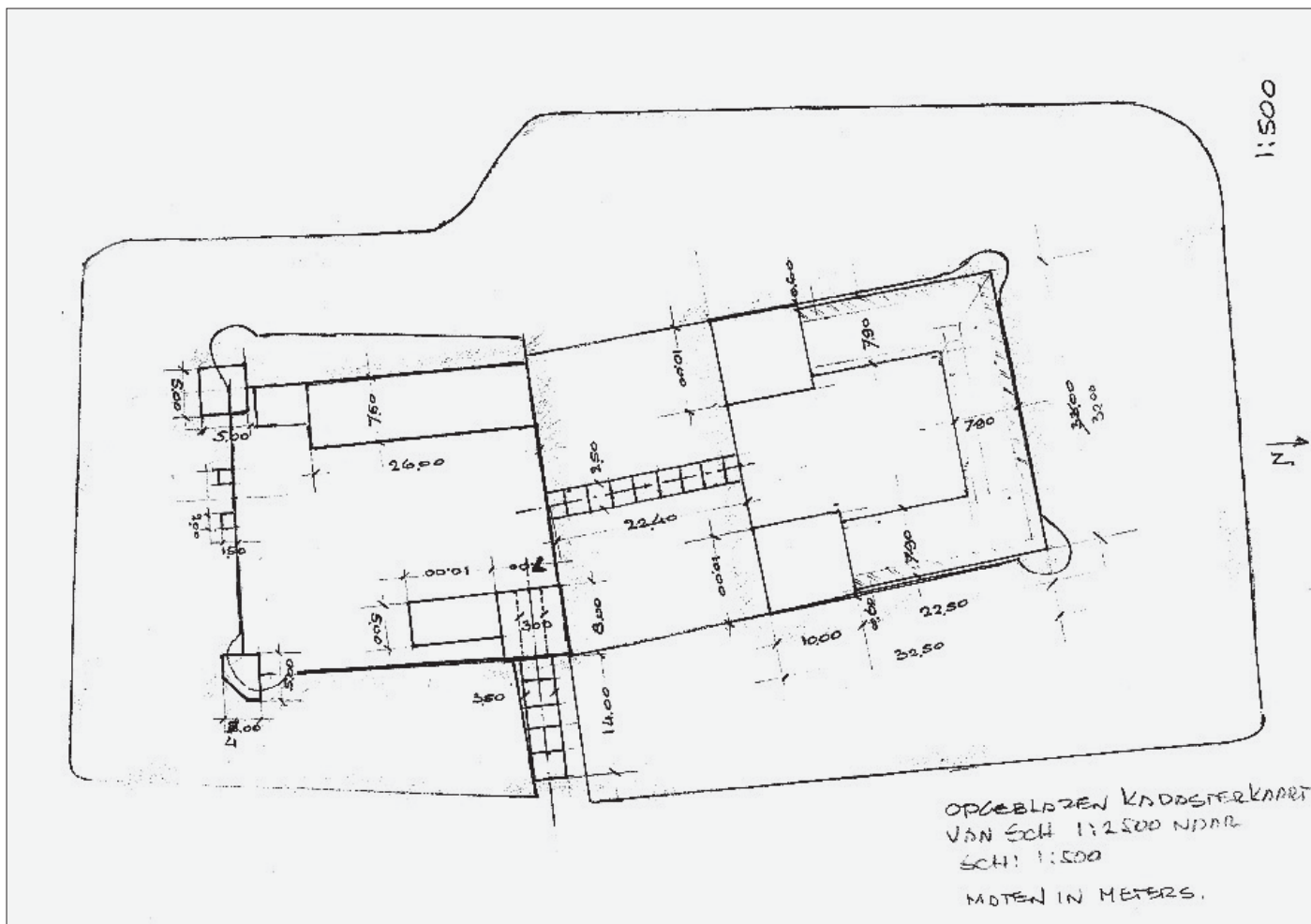
15 Akte verleden voor notaris T. Anema te Streefkerk dd. 3 mei 1919 in bezit Historische Kring Nieuwpoort.

16 De genealogische data van de families Rozendaal en De Ruiters zijn afkomstig van mevr. N. den Braven-van Harten te Nieuwpoort.

Het slot te Langerak met bijbehorende landerijen en boerderij in jaartallen

- Voor 1253 Het slot gesticht, waarschijnlijk eind 12de of begin 13de eeuw.
1253 Eerste bronvermelding in het handvest van Wouter I van het slot dat tot ? in bezit bleef van de heren De Goye van de tak Langerak bezuiden de Lek.
- 1330 Dieric van Teylingen was in opdracht van de graaf van Holland tot 1332 voogd over de minderjarige kinderen van Gijsbrecht II en beheerder van het kasteel.
- 1353 Johan I draagt zijn 'huis' met 12 morgen land en een korenmolen op aan hertog Willem van Beieren, graaf van Holland. Sinds dien was het leenroerig aan Holland.
- 1401 Het slot betrokken bij de Arkelse oorlog 1401 -1412. Johan II vocht voor de graaf tegen Arkel. De inwoners deden waakdiensten en konden bescherming vinden. Geen berichten van schade aan het slot, wel plunderingen in de heerlijkheid en platbranden van Nieuwpoort.
- 1439 Het kasteel komt door het huwelijk van Elburch van Goye met Rutger IV in bezit van het geslacht Van den Boetzelaer. Dit zal duren tot 1707.
- 1481 Het slot door Gijsbert Pieck verwoest uit wraak van de nederlaag van de Geldersen bij Asperen.
- 1500-1517 Gelre hield meerdere strooptochten in de heerlijkheid waarbij het kasteel nog meer schade opliep.
- Na 1517 Rutger V van den Boetzelaer bouwt samen met zijn vrouw Bertha van Heukelom het slot fraai weer op.
- 1568 Erik van Brunswijk, heer van Liesveld in Spaanse dienst, veroverd na korte strijd het slot, " 't welck sterck es" en legert er een bezetting in. Hij vlucht later naar Duitsland. Zijn goederen werden verbeurd verklaard.
- 1581 Bij decreet van het Hof van Utrecht kwam het verbeurdverklaarde Kasteel in bezit van Hendrik van Zuylen.
- 1584 Hendrik van Zuylen verkoopt het slot terug aan Daniël van den Boetzelaer die het later overdraagt aan zijn broer Rutger VI.
- 1640 Het slot erkend als een gekwalificeerde ridderhofstad van de provincie Utrecht.
- 1672 Het kasteel word in staat van paraatheid gebracht en bezet door een afdeling mariniers onder kapitein Coenraad Droste in de strijd tegen de Fransen. De vrouw van Frederik Hendrik I wijkt met haar gezin naar Schoonhoven
- 1674 Frederik Hendrik I sneuvelt bij Séneffe.
- 1707 Het slot wordt verkocht aan Helena Abrahamsdochter Velters die al hypotheekhoudster was ten bedrage van f 12.000.-
- 1722 – 1737 Het slot achtereenvolgens eigendom van Samson l'Homme heer de la Chevellerie , zijn weduwe Maria Louise burggravin van Dohna en haar nicht Freda Maria burggravin van Dohna.
- 1737 Philip Jacob V van den Boetzelaer heer van Asperen koopt het kasteel.
- 1773 Het bezit gaat over op de jongste zoon van Philip Jacob V. Benjamin van den Boetzelaer.
- 1774 Het slot is erg bouwvallig geworden en aanvankelijk zijn er plannen om het af te breken. Uiteindelijk wordt de afbraak beperkt tot het poortgebouw, de muren rond het plein en het rooien van de bomen op de singels en in de boomgaard achter het kasteel
- 1793 Verbouwingen aan het slot.
- 1807 Elisabeth Henriette van den Boetzelaer enige dochter van Benjamin wordt na de dood van haar vader met het kasteel beleend.
- 1813 Na de dood van Elisabeth Henriette erft haar moeder Agatha Maria Isabella Catharina Anna Sulyard de Leefdael het bezit.
- 1832 Overlijden van de douairière Van den Boetzelaer- Sulyard de Leefdael.
- Na 1832 Uit de boedel het geheel verkocht aan de plaatselijke boerenfamilies Rozendaal en De Ruiter
- ± 1840 Afbraak van het kasteel door Johan den Besten aannemer te Nieuwpoort.
- Voor 1865 M. Rozendaal
- 1865 P. de Ruiter (huwelijk met weduwe van M. Rozendaal)
- 1902 J. Rozendaal (vererving)
- 1913 D. en W Rozendaal (vererving)
- 1919 W. Slob D.zn. (koop)
- 1929 ir. H.B. de Groot (koop)
- 1955 Nationale Levensverzekering-Bank (koop)
- 1970 J. Bassa (koop)
- 1977 Gemeente Langerak (koop)
- 1978 – heden W.D. van Geenhuizen (koop via aannemer van plan Slot I)

23. Reconstructie plattegrond van het slot te Langerak in 1745.
Schaal 1 : 500. Ir. D. Vuijk, Archief Vuijk H.K.N.

24. Maquette van de ridderhofstad Langerak.
In 1922 door ir. D. Vuijk vervaardigd. Door schenking in bezit van de H.K.N.

Een dilemma: de Lek of de Linge?

De afwatering van de Vijfheerenlanden (1750-1825)¹

Aart Bijl

Hogere waterstanden op de Lek deden in het tweede kwart van de achttiende eeuw de discussie over de afwatering van de Vijfheerenlanden oplaaien. Die afwatering geschiedde via de Zederik op de Lek bij Ameide en op de Linge bij de Arkelse dam en door een aantal polders direct op de Linge. Van de zes in 1566 buitendijks gebouwde en in 1673 door de Fransen vernielde voormolens bij Ameide waren er in 1739 vijf herbouwd. Deze vijf molens bleken in de jaren 1740-1750 het overtollige regen- en kwelwater in de Vijfheerenlanden onvoldoende te kunnen afmalen. Een aantal polderbesturen en dijkcolleges in het gebied wenste een betere uitwatering. De vraag was of die gezocht moest worden op de Lek of op de Linge.

De Vijfheerenlanden

De Vijfheerenlanden is gelegen tussen de Lek en de Linge met als oostelijke grens de Diefdijk, tevens de grens tussen de provincies

Zuid-Holland en Gelderland, en als westelijke grens de Zouwen- en Bazeldijk, de grens met de Alblasserwaard. Het gebied is ongeveer 11.772 ha groot en kent een natuurlijke helling van noordoost naar zuidwest.

De Vijfheerenlanden dankt zijn naam aan de vijf min of meer soevereine gebieden waarin het gebied in de vijftiende eeuw was verdeeld, nadat in 1284 door elf heren en twee Utrechtse kapittels, van de Dom en van Oudmunster, tot het sluiten van de dijkkring was besloten; namelijk Arkel, Vianen, Hagestein, Everdingen en Leerdam (Ter Leede).² Er ontstonden vijf dijkcolleges: drie aanvankelijk zelfstandige maar later min of meer Hollandse colleges, namelijk het Land van Arkel boven de Zouwe, het Land van Ter Leede en Schoonrewoerd en het Land van Vianen, één Utrechts, namelijk het Land van Hagestein, en één Gelders dijkcollege, het Land van Everdingen en Zijderveld, dat behoorde tot het graafschap Culemborg in het Kwartier van Nijmegen. De vijf dijkcolleges vormden samen het College van de Vijfheerenlanden dat de hele dijkkring schouwde. Daarnaast handelden de drie dijkcolleges langs de Lek (Vianen, Hagestein en Everdingen) in afwateringszaken die hun gebieden betroffen gezamenlijk als het College van de Lek. De twee colleges van de Vijfheerenlanden en van de Lek vormden overkoepelende waterschapsbesturen,

¹ Dit artikel verscheen eerder in het Tijdschrift voor Waterstaatsgeschiedenis, 9 (2000).

² J.L. van der Gouw, 'De unie van de vijf heren van 1284', *Zuid-Hollandse Studiën*, 9 (1961), 7-16.

Ameide, langs de Lek te zien.
Kopergravure van Hendrik Spilman (1721-1784)
naar een tekening van Jan de Beyer (1703-1780),
Deze prent is afkomstig uit 'Het verheerlijkt
Nederland'.

waaronder op lokaal niveau een groot aantal polderbesturen fungeerde. Hierbij diende in de Vijfheerenlanden een onderscheid gemaakt te worden tussen polders en polderbesturen. Dat laatste hield in dat meerdere polders (of zelfs verschillende polderdelen) onder één bestuur konden vallen.³

De afwatering tot 1750

Voor de in hoofdzaak agrarische bevolking⁴ was het van levensbelang om het water van de Lek en het overstromingswater uit de hoger gelegen Gelderse gebieden te keren en om het overtollige regen- en kwelwater zo snel mogelijk op de Lek of op de Linge te lozen. Voordat de bedijkingen plaatsvonden waterde het gebied van de Vijfheerenlanden op natuurlijke wijze af op de rivieren de Lek en de Linge. Na de bedijkingen en ontginningen, waardoor het waterpeil geleidelijk hoger kwam te liggen en het maaiveld door inklinking begon te dalen, verliep deze natuurlijke afwatering steeds moeizamer en moesten maatregelen ter verbetering worden genomen. De afwatering van de Vijfheerenlanden was al sinds de Middeleeuwen verdeeld in twee grote syste-

men: één afwateringssysteem via de hoofdwatergang de Zederik op de Lek en/of op de Linge, dat van de zogenaamde Zederikvelden, en één afwateringssysteem via de Linge naar – of direct op – de rivier de Merwede. Toen de natuurlijke waterlozing op de Lek en de Linge in de loop van de zestiende eeuw door de zojuist genoemde oorzaken steeds problematischer werd, besloten de vijf dijkcolleges in de Vijfheerenlanden in 1566 gezamenlijk een betere uitwatering tot stand te brengen. Dat was het begin van een lange weg naar een adequate waterbeheersing.

De overeenkomst van 1566 hield in dat zes voormolens⁵ in de uiterwaarden van de Lek ten oosten van Ameide werden gebouwd waardoor de afwatering van de Zederikvelden aanzienlijk werd verbeterd. Door drie uitwaterende sluisen in de Lekdijk stroomde het water naar een gegraven buitenboezem, waar het water al naar gelang de stand van het rivierwater op natuurlijke wijze of met behulp van de windwatermolens op de Lek werd uitgemalen. Van deze afwatering maakten hoofdzakelijk de polders onder Vianen, Hagestein en Everdingen gebruik. De betreffende dijkcolleges vormden gezamenlijk het College van de Lek voor het bestuur en beheer van deze afwatering.⁶ De Vijfheerenlanden werd tussen 1570 en 1820 regel-

³ L.F.Teixeira de Mattos, *De waterkeringen, waterschappen en polders van Zuid-Holland, deel IV-3: De Waarden, afd. II: het land tusschen Lek en Merwede, onderafdeling IV: de boezems, waterschappen, polders. en gronden in de Vijfheerenlanden* ('s-Gravenhage 1931), passim.

⁴ Er bestond slechts weinig industrie en dan nog voornamelijk in de stadjes Vianen en Leerdam.

⁵ De molens bij Ameide die het water uit de Zederikboezem op de Lek maalden werden voormolens genoemd. De molens die het water uit de polders op de Zederikboezem brachten noemde men achtermolens.

⁶ Archief hoogheemraadschap de Vijfheerenlanden (hierna AHV), inv.nr.483.

matig getroffen door watersnoden. Zo brak bijvoorbeeld de Lekdijk door in 1573, 1740 en 1744, de Noorder Lingedijk in 1571, 1726, 1741, 1809 en 1820, de Diefdijk in 1570, 1573, 1601 en 1799 en de Zouwendijk in 1659 en 1709. Ook was enkele malen sprake van onderwaterzettingen in het kader van de Hollandse Waterlinie, zoals bijvoorbeeld tijdens de inval van de Fransen in 1672.

In de jaren 1672-1673 werden in den lande veel molens door de Fransen vernield, ook de zes voormolens bij Ameide. Gelukkig waren de rivierstanden van de Lek in die periode vrij laag, waardoor er geen acute afwateringsproblemen ontstonden. Mede daarom besloot het College van de Lek in 1679 de voormolens niet te herbouwen.

Op 21 februari 1721 richtten 21 ingelanden van de polders Achthoven en Lexmond zich met een verzoek tot het College van de Lek om enige nieuwe voormolens bij Ameide te plaatsen. Zij hadden last van water dat van de hoger gelegen polders kwam en van kwelwater uit de Lek, waardoor hun landerijen 's zomers onder water stonden. Er volgde op 19 juni 1721 een vergadering met belanghebbenden in het stadhuis van Vianen, waar besloten werd op 24 juni een inspectie te houden om te zien waar de nieuwe voormolens geplaatst zouden kunnen worden.⁷ Niet alleen de drie leden van het College van de Lek waren verdeeld over de vraag of er nieuwe voormolens gebouwd moesten worden, maar ook hun ondergeschikte polderbesturen waren het hierover niet eens.⁸

De zaak zou daarom blijven rusten tot in 1738 de klachten over wateroverlast sterk toenamen. Tijdens een vergadering van het College van de Lek op 17 juni 1738 werd de uitslag bekend gemaakt van een stemming onder de ingelanden over de bouw van nieuwe voormolens bij Ameide. Tegen de voormolens stemden ingelanden met in totaal 1714 morgen land, vóór stemden ingelanden met in totaal 1492 morgen land terwijl ingelanden met in totaal 1556 morgen land zich onthielden van stemming.⁹ Het Dijkcollege van Vianen (waaronder onder meer de polders Lexmond, Achthoven en Hei- en Boeicop ressorteerden) liet het hier niet bij zitten en stelde de overige twee leden van het College van de Lek op 19 september 1738 voor om toch nieuwe voormolens bij Ameide te bouwen. Het duurde een half jaar voordat de Dijkcolleges van Hagestein en Everdingen antwoordden dat ze niet zouden meebetalen aan het onderhoud van de vernieuwingen, omdat ze van de nieuwe voormolens geen voordeel verwachtten. Ze hielden vast aan de overeenkomst van 1679.¹⁰

Vier maanden later, op 22 juli 1739, besloot het College van de Vijfheerenlanden evenwel om in het belang van de afwatering van de Vijfheerenlanden vijf nieuwe voormolens te bouwen bij Ameide. Ieder lid moest zijn aandeel leveren en betalen aan de dijkgraaf en heemraden van het College van de Lek. De omslag werd vastgesteld op negen gulden per morgen over alle polders die op de Zederik uitwaterden en zou in drie gelijke termijnen binnen een jaar wor-

den geïnd.¹¹ De totale kosten van de bouw bedroegen f 59.579,-.

Onder de polders die tot het Land van Vianen behoorden, was echter nog steeds geen overeenstemming over de herbouw van de voormolens bereikt. Met name de polder 't Hogeland van Vianen wilde niet (volledig) bijdragen in de kosten voor de bouw van de molens en liet dat aan het dijkcollege weten. Door de hoge ligging was deze polder niet afhankelijk van het voorgemaal bij Ameide. Uiteindelijk ging de polder akkoord met een betaling volgens de formule: drie hoeven voor één.¹²

De dijkgraaf en hoogheemraden van het Land van Hagestein protesteerden op 9 mei 1741 bij het College van de Vijfheerenlanden tegen het besluit de nieuwe voormolens bij Ameide te bouwen. Zij waren namelijk niet op 22 juli 1739 bij de sluis in Ameide aanwezig geweest, toen daar door de overige vier leden van het College van de Vijfheerenlanden het betreffende besluit was genomen.¹³ Het Land van Hagestein had inmiddels wel de omslag voor de bouw van de voormolens voldaan. De watersnood in de winter van 1740-1741 zette de Vijfheerenlanden diep onder water. Verzoeken van het College van de Vijfheerenlanden om het water door de Zouwendijk op de Alblasserwaard te mogen laten aflopen, werden door het College van de Alblasserwaard afgewezen. De waterschappen van de Neder- en Overwaard hadden in de periode 1738-1740 bergboezems aangelegd en voormolens (onder meer het molencomplex bij Kinderdijk) gebouwd om de eigen waterlossing te verbeteren. De nieuwe voormolens bij Ameide waren als gevolg van hoge rivierstanden niet in staat het water snel op de Lek te lozen. De afwatering van de Zederikvelden op de Lek bleef dus problemen geven, onder andere in 1749 toen de Vijfheerenlanden door de Alblasserwaard geholpen moest worden bij de lozing van het overtollige water, als gevolg van de hoge waterstanden van de Lek.¹⁴

Eén van de oorzaken van de hoge Lekstanden werd gezocht in de aanleg van het Pannerdense Kanaal in het begin van de achttiende eeuw, waardoor de Lek meer water te verwerken had gekregen.¹⁵ Al deze wateroverlast bracht de discussie over het nut van de nieuwe voormolens en het zoeken naar een betere oplossing voor de afwatering van de Vijfheerenlanden weer op gang.

De jaren vijftig en zestig van de achttiende eeuw: de plannen van Koelewijn, Bolstra en Lulofs

Na 1750 verscheen een aantal rapporten en plannen voor een verbeterde afwatering van de Vijfheerenlanden. Eén van de eerste projecten dat bij het College van de Vijfheerenlanden werd ingediend, kwam van landmeter Arie Koelewijn. Zijn plan behelsde het

11 Idem, inv.nr. 2055, notulen van dijkgraven en hoogheemraden van de Vijfheerenlanden, vergadering van 4 september 1739.

12 Idem, inv.nr. 1647.

13 Idem, inv.nr. 2055, vergadering van 9 mei 1741.

14 Idem, inv.nr. 1667, vergaderingen van het College van de Lek op 2 april en 13 mei 1749.

15 Zie hiervoor: G.P. van de Ven, *Aan de wieg van Rijkswaterstaat* (Zutphen).

7 Idem, inv.nr. 1931.

8 Idem, inv.nr. 1932.

9 Idem, inv.nr. 1667.

10 Idem, inv.nr. 1935.

graven van een kanaal dwars door de Alblasserwaard naar Elshout. De kosten van het project werden door hem op ruim *f* 590.000,- begroot.¹⁶ Binnen het College van de Vijfheerenlanden protesteerde het lid Van Hagestein tegen dit plan. Dat protest werd sterker toen tijdens een vergadering van het College van de Lek op 12 augustus 1754 werd besloten de gedempte sluis aan de Linge bij de Arkelse dam weer open te maken, de Zederik te verdiepen en extra maatregelen te treffen aan de sluis bij Ameide. De hiermee gepaard gaande kosten bedroegen *f* 17.517,90 en werden over de op de Zederik uitmalende polders omgeslagen, hetgeen voor alle ingelanden *f* 2,50 per morgen betekende.¹⁷

Met de hoge bouwkosten van de vijf voormolens in 1739 en de kosten voor het openmaken van de sluis aan de Arkelse dam was voor het dijkcollege van Hagestein de maat echter vol; het weigerde in mei 1755 niet alleen mee te betalen aan de kosten voor de sluis in de Arkelse dam, maar ook de verdere medewerking aan nieuwe geldverslindende projecten.¹⁸

In het College van de Lek speelde het Hollandse Vianen een overheersende rol.¹⁹ Dat was niet vreemd gezien de grootte van het gebied. De oppervlakte van het Land van Vianen bedroeg ruim 266 hoeven en was daarmee vijf maal zo groot als het Land van Everdingen (53 hoeven) en bijna zes maal zo groot als het Land van Hagestein (46 hoeven).²⁰ Bovendien waren de principalen van Hagestein (de Staten van Utrecht) en Everdingen (de raden van de prins van Oranje in het Gelderse Culemborg) buiten Holland gevestigd en was de directe betrokkenheid bij de Vijfheerenlanden wat minder.

Het College van de Lek verzocht in 1755 de bekende waterbouwkundige Melchior Bolstra een onderzoek te doen naar een verbetering van de afwatering van de Vijfheerenlanden. Bolstra concludeerde op 7 augustus 1756 dat men met hetzelfde aantal molens dat op de Lek uitmaalde sneller en eenvoudiger op de Linge zou kunnen afwateren. Nog beter zou het zijn om samen met het Alblasserwaardse waterschap de Overwaard de bemaling ter hand te nemen; dan zouden de molens zelfs gemist kunnen worden. Voorlopig zou, door het verbeteren van de schepraderen van twee van de vijf voormolens, al meer bereikt worden.²¹ Dat laatste idee werd in 1757 gerealiseerd en de kosten, die ruim *f* 1.800,- bedroegen, werden over de leden van het College van de Lek omgeslagen.²²

De conclusies van Bolstra werden verder uitgewerkt in een aantal voorlopige plannen. Nog in 1756 werd een concept-plan voorgelegd voor het graven van een nieuw kanaal van de Zouwendijk naar Groot Ammers en vandaar naar Elshout, om de afwatering van de Landen van Vianen, Hagestein en Everdingen, samen 7.140 morgen groot, te verbeteren. De kosten werden begroot op *f* 400.000,- en de financiering

zou over een periode van 38 jaar lopen. De eerste 25 jaar zou dat een omslag betekenen van *f* 1,50 per morgen, vervolgens twee jaar niets, dan vijf jaar *f* 0,50 per morgen, nogmaals vijf jaar *f* 1,- per morgen en het laatste jaar iets minder dan een gulden per morgen. Daarmee zouden de kosten lager uitvallen dan bij het handhaven van de molens bij Ameide.²³ In 1758 volgde een ruwe begroting voor het verplaatsen van de vijf voormolens van Ameide (Lek) naar de Schotdeuren bij Arkel (Linge). Met het graven van een nieuwe boezem zou dit project op *f* 109.542,50 komen.²⁴ Het bleek achteraf ruim begroot. In augustus 1760 kwam Melchior Bolstra met het conceptplan voor de verplaatsing van de vijf voormolens naar de Arkelse dam en het graven van een nieuwe boezem: totale kosten *f* 93.560,-.²⁵

De klachten over de slechte afwatering van de Zederikvelden bleven bij de colleges binnenkomen. Met name de polders Lexmond, Achthoven en Lakerveld in het Land van Vianen bleven aandringen op een betere regeling.²⁶ De grote wateroverlast in de jaren

Fragment van een molenkaart van de Vijfheerenlanden met daarop de situering van de voormolens bij Ameide en Achthoven en de Schotdeuren bij Arkel. Bron: Joh. Ploeg 1953.

16 AHV, inv.nr.2441.

17 Idem, inv.nr. 2016.

18 Idem, inv.nrs. 1635 en 1667.

19 Zie ook: C.N.Spierings, *De waterkeringszorg in de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden*. (dissertatie Leiden 1998),64.

20 Een hoeve of hoef is zestien morgen groot.

21 AHV, inv.nr.1940.

22 Idem, inv.nr. 1941.

23 Idem, inv.nr. 1902.

24 Idem, inv.nr. 1903.

25 Idem, inv.nr. 1904.

26 Idem, inv.nr. 832.

vijftig van de achttiende eeuw bracht de agrarische bedrijfsvoering in grote problemen en de boeren konden daardoor de lasten bijna niet meer opbrengen. Zij richtten verschillende verzoeken om belastingvermindering of kwijtschelding aan de gewestelijke overheid en vonden vaak een gewillig oor. Zo stonden in die jaren de Staten van Utrecht de ingezetenen van Hagestein een aantal belastingverminderingen toe.²⁷

Op 15 mei 1761 vond in Den Haag een conferentie plaats tussen het College van de Lek, de Staten van Utrecht, de Staten van Holland en Westfriesland en gecommiteerden uit de raad van de Prins, erfstadhouder over de voormolens. Er werd besloten de Zederik schoon te maken, enkele bochten af te snijden en de vijf voormolens bij Ameide te verbeteren. Van een verplaatsing van de molens of het graven van een nieuw kanaal door de Alblasserwaard werd afgezien. Het College van de Lek besloot daarom op 2 juni de Zederik ter hoogte van Meerkerk te verdiepen en een doorsnijding te maken in de polder Nieuwland, ter hoogte van de Geerhoek bij de Mangelkampen. De kosten hiervoor bedroegen volgens landmeter Van der Worp f 4.345,-²⁸ Tevens werd besloten dat Hagestein alsnog zijn bijdrage in de kosten van de sluis aan de Arkelse dam uit 1755 zou voldoen in jaarlijkse termijnen van f 200,- plus interest.²⁹

Nadat de grote projecten van de dijkcolleges in de Vijfheerenlanden door hun principalen waren afgeblazen, moesten andere maatregelen genomen worden. Op 2 november 1762 werd te Culemborg door de dijkcolleges een contract gesloten voor de bouw van acht nieuwe voormolens in de polder Achthoven. Het besluit was niet unaniem genomen en door enkele belanghebbenden werden er voorwaarden aan verbonden. Zo stelden de polders onder Everdingen en de polder Over-Heicop (het Land van Ter Leede) zich op het standpunt dat zij slechts mee zouden betalen als gebleken was dat de landerijen net zo snel droog waren als in de Alblasserwaard. Tijdens geheim overleg in oktober 1762 had het Dijkcollege van Vianen moeite gedaan de bezwaarmakende polders tot andere gedachten te brengen, echter zonder resultaat. Het Dijkcollege van Hagestein weigerde ook nu aan het project deel te nemen omdat het duur was en het er voor zijn ingelanden weinig voordeel van verwachtte.³⁰ Het gevolg was dat de landen en polders onder Hagestein, in opdracht van de Staten van Holland en Westfriesland, door middel van het leggen van dammen van de afwatering via de Zederik werden afgesloten. Om te verhinderen dat Hagesteinse ingelanden deze afdammingen zouden vernielen, moesten lange tijd militairen uit het garnizoen te Gorinchem de polderkaden tussen Vianen en Hagestein bewaken. De militaire aanwezigheid kon evenwel niet verhinderen dat toch enkele afsluitingen werden vernield. Tijdens deze acties werd door de militairen op de daders geschoten, overigens zonder slachtoffers te maken.³¹ Het plan voor de bouw van de acht voormolens kwam

van de grote waterbouwkundige professor Joh. Lulofs. Dat nam niet weg dat door een paar andere deskundigen opmerkingen werden gemaakt over de constructie van de molens in zijn plan, met name over de grootte van de schepraderen. Op 13 januari 1763 antwoordde hij dat het veiliger was de schepraderen van de molens niet te diep te hangen omdat daardoor het malen trager zou verlopen.³² De kosten voor de bouw van de molens en de aanleg van een nieuwe boezem bedroegen f 170.000,- en werden uit 's Lands kas door de ontvanger-generaal van Holland en Westfriesland, Govert van Slingelandt, aan de penningmeester van het Land van Vianen voorgesloten.³³ Het aandeel van Hagestein in de kosten van f 170.000,- bedroeg f 15.899,95.

De penningmeester van het Land van Vianen was, door de Hagesteinse weigering om mee te doen, genoodzaakt in de jaren 1764-1772 leningen te sluiten om aan de verplichtingen van Hagestein jegens 's Lands kas te kunnen voldoen. In de jaren daarna zou Hagesteins aandeel uit 's Lands kas worden voorgesloten.³⁴ De kosten voor de acht nieuwe molens maakte een aanmerkelijke verhoging van de omslag noodzakelijk. De polders onder Vianen moesten bijvoorbeeld jaarlijks f 1,30 per morgen gaan betalen voor deze molens, hetgeen aanmerkelijk meer was dan de kosten van de vijf oude buitendijkse voormolens, waarvan de jaarlijkse omslag tussen de f 0,20 en f 0,57 schommelde.³⁵ De Dijkcolleges van Everdingen en Ter Leede bleven eveneens bij hun bedenkingen tegen de bouw van de acht nieuwe voormolens in de polder Achthoven. Zoals gezegd wilden zij eerst een proefperiode van zes jaar inlassen om te zien of de polders in de Vijfheerenlanden net zo snel zouden droogvallen als de polders in de Alblasserwaard. Mochten hun polders evenwel niet binnen veertien dagen na het op zomerpeil komen van de polders in de Alblasserwaard op zomerpeil zijn, dan zouden hun contractuele verplichtingen vervallen.

Het College van de Lek gaf daarom op 17 juli 1764 opdracht aan de landmeters Teunis Wapperom en Barend Goudriaan om gedurende de volgende zes jaar te onderzoeken wanneer de Alblasserwaard (met uitzondering van het Meerkerkse Broek) het zomerpeil zou bereiken.³⁶

Naar aanleiding van een verzoek van de advocaat-fiscaal van de domeinen ver-

Barend Goudriaan (1728-1805), geschilderd door Cornelis van Cuylenburgh, Rijksmuseum, Amsterdam.

27 Idem, inv.nr. 957.

28 Idem, inv.nr. 1904.

29 Idem, inv.nr. 1053.

30 Idem, inv.nrs. 758 en 1171.

31 Idem, inv.nrs. 727, 731 en 732.

32 Idem, inv.nr. 760.

33 Idem, inv.nr. 759.

34 Idem, inv.nr. 1655.

35 Idem, inv.nrs. 328 en 810.

36 Idem, inv.nr. 766.

zochten de commissarissen 'tot de Viaanse zaken' uit de Gecommitteerde Raden van de Staten van Holland en Westfriesland het Dijkcollege van Vianen op 4 november 1769 om informatie te verstrekken over het proefjaar 1768 van Everdingen en Ter Leede. Volgens Vianen zouden de polders onder Everdingen en Zijderveld op tijd droog zijn geweest 'ware het niet dat omwille van de hennepteelt meer water binnen de polder was gehouden'. Hiermee hadden de polders onder Everdingen en Zijderveld tegen het contract gehandeld. Het Dijkcollege van Vianen had als bewijs twee verklaringen bijgevoegd van de molenaars van het waterschap de Huibert.³⁷ Het was duidelijk dat de Dijkcolleges van Everdingen en van Ter Leede onder hun contractuele verplichtingen probeerden uit te komen. In juni 1770 ontstond daarop een pittige correspondentie tussen het Dijkcollege van Vianen en de Dijkcolleges van Everdingen en van Ter Leede over het tijdstip van droogvallen van de polders onder Everdingen en de polders Over-Heien Boeicop in de jaren 1768, 1769 en het voorjaar 1770. Dat droogvallen gebeurde volgens Everdingen en Ter Leede te laat en dus was niet voldaan aan de overeenkomst van 2 november 1762. De dijkgraaf en hoogheemraden van het Land van Ter Leede zegden op 14 juli 1770 het contract op.³⁸ Het Dijkcollege van Everdingen volgde een week later.³⁹ De commissarissen tot de Viaanse zaken uit de Gecommitteerde Raden adviseerden de Staten in december 1770 om aan Vianen opdracht te geven met Ter Leede en Everdingen tot een aanvaarding van het contract te komen. Mocht dit niet lukken dan moest de zaak aan arbiters worden voorgelegd, zoals in het contract was bepaald.

Het Dijkcollege van Vianen slaagde er niet in om met de andere dijkcolleges tot overeenstemming te komen. De benoeming van de arbiters bleek vervolgens een onoverkomelijk probleem te worden. In 1805 was de zaak nog steeds niet geregeld.⁴⁰ Het Dijkcollege van Vianen bleef met de enorme kosten van de bouw van de acht voormolens zitten. Het Rijk moest uiteindelijk financieel bijspringen. Het was onmogelijk gebleken deze kosten alleen over de ingelanden van de polders onder Vianen om te slaan.⁴¹

Oude wijn in nieuwe zakken: de plannen van de jaren zeventig van de achttiende eeuw Medio 1771 stelden de op de Zederik uitwaterende polders vast dat de dertien molens bij Ameide en Achthoven toch niet geheel in staat waren hun landerijen op tijd droog te malen. Dat werd voornamelijk geweten aan de hoge Lekstanden gedurende de laatste jaren. Het waterschap de Overwaard (Alblasserwaard) werd in maart en april 1771 door respectievelijk het Dijkcollege van Vianen en het College van de Lek benaderd om mee te helpen met het droogmalen van het Land van Vianen.⁴²

Door de Staten van Holland werd in 1772 aan de in-

woners van de polders onder Vianen, Lexmond, Achthoven en Quakernaak belastingvermindering toegestaan als tegemoetkoming in de schade als gevolg van de permanente wateroverlast. Opnieuw werd op verzoek van de belanghebbende polders een onderzoek gestart naar een betere afwatering.⁴³ Op 12 en 13 februari 1771 begonnen te Gorinchem besprekingen tussen de Colleges van de Alblasserwaard, Arkel beneden de Zouwe en de Vijfheerenlanden om tot een 'betere en reguliere uitwatering' te komen. Besloten werd een aantal commissarissen te benoemen uit alle colleges om te overleggen over de uitwatering van de Vijfheerenlanden. Hagestein stelde daarbij wel de voorwaarde dat de afdamming van zijn afwatering ongedaan moest worden gemaakt. Het plan van de landmeter Arie Koelewijn uit 1756 voor het verleggen van de afwatering van de Vijfheerenlanden van Ameide en Arkel via de Alblasserwaard naar Elshout, dat door Everdingen weer naar voren werd gebracht, kreeg hierbij de voorkeur. Wel had het Dijkcollege van Everdingen al in juni 1771 het gevoel dat Vianen niet alleen de leden Everdingen, Hagestein en Ter Leede voor de kosten van het onderzoek van het plan wilde laten opdraaien, maar ook trachtte de zaak te vertragen. De dijkgraaf en hoogheemraden van Everdingen verzochten daarom hun principalen, de 'raden en rekeningen' van de prins van Oranje en Nassau te Culemborg, deze zaak op te nemen met de Gecommitteerde Raden van de Staten van Holland. De Alblasserwaard en Arkel beneden de Zouwe hadden evenwel de Staten in mei 1771 al laten weten dat zij als eis voor medewerking stelden dat de dijken van de Vijfheerenlanden veiliger zouden worden gemaakt.

Inmiddels hadden de Gecommitteerde Raden op 24 april 1771 de landmeters Ketelaar en Goudriaan om advies gevraagd over het verbeteren van de voormolens of het bijplaatsen van enige molens. Ketelaar en Goudriaan kwamen op 2 september met hun rapport. Een verbetering van de vijf voormolens bij Ameide, het plaatsen van drie nieuwe voormolens op Achthoven en vier nieuwe voormolens aan de Arkelse dam zou f 150.000,- gaan kosten. Indien daar nog drie molens op Achthoven en twee molens buitendijks bij Ameide aan zouden worden toegevoegd, zou dat met de bijbehorende graafwerkzaamheden aan de boezems op f 69.000,- extra komen.⁴⁴ Everdingen en Ter Leede brachten in november 1771 tegen deze plannen in dat de landen die op de Zederik uitwaterden ondanks de acht molens op Achthoven hun overtollige water onvoldoende konden lozen. Zij kwamen terug op het hiervoor genoemde project uit 1756 en vroegen om een onderzoek naar de kosten die over alle belanghebbende districten, ook boven de Diefdijk, omgeslagen zouden kunnen worden. Zij wilden hiermee bereiken dat het Culemborgse Veld, de baronie van Acquoy en de polder Tricht door het aanleggen van een sluis in de Diefdijk ter hoogte van de Sonsbrug zouden kunnen aansluiten op de Huibert en zodoende hun water naar de

37 Idem, inv.nr. 769.

38 Idem, inv.nr. 769.

39 Idem, inv.nr. 766.

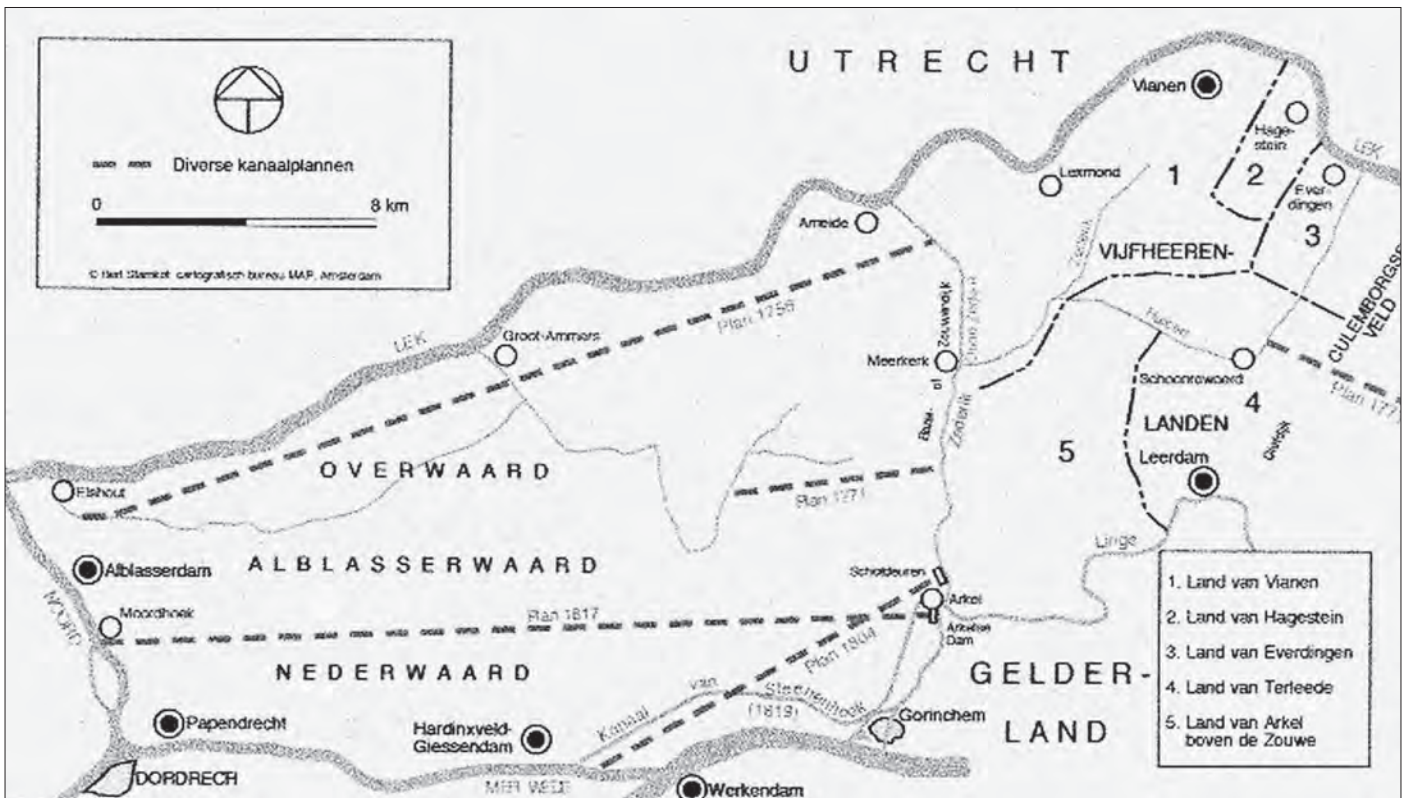
40 Idem, inv.nrs. 769 en 772.

41 Idem, inv.nr. 730.

42 Idem, inv.nrs. 547 en 1667.

43 Idem, inv.nr. 106.

44 Idem, inv.nr. 1308.

Overzichtskaart van de Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden met daarop aangegeven de diverse uitwateringsplannen in de periode 1750-1825.

Elshout zouden kunnen lozen. Ook haalden zij de plannen weer boven water om de boezem van de Overwaard te gebruiken, het aantal molens te vermeerderen en om enige molens te bouwen aan de Arkelse dam. Het plan om de boezem van de Overwaard te gebruiken was in 1771 geopperd door drie schouten uit het Land van Vianen en behelsde het maken van een sluis in de Bazeldijk en het graven van een kanaal via de polder Beemd naar de boezem van de Overwaard. De Gecommitteerde Raden besloten daarop dat de plannen binnen het College van de Vijfheerenlanden moesten worden besproken en dat vervolgens over de uitkomst van die besprekingen met hen overleg gevoerd zou moeten worden.

Tijdens besprekingen tussen de diverse dijkcolleges binnen de Vijfheerenlanden werd, mede op advies van de dijkgraaf van de Alblasserwaard, in het voorjaar van 1772 besloten een aantal deskundigen zowel naar het plan van 1756 als naar het plan van de drie schouten uit 1771 te laten kijken. Het onderzoek duurde enkele jaren. Op 9 mei 1774 kwamen de deskundigen, de landmeters D. Klinkenberg, M. Bolstra, B. Goudriaan en H. van Stralen, met hun rapport:

het plan uit 1756 zou gaan kosten:	f 668.966,75
het eventueel inbrengen van de Lingepolders op de bemaling van de Zederik extra:	f 119.889,25
totaal	f 788.856,00

Het plan van de drie schouten zou f 453.733,60 kosten, maar het bezwaar was dat de Lingepolders hier niet aan mee konden doen. Tenslotte hadden de landmeters zelf een plan ontworpen voor een uitwa-

tering naar Elshout waarvan de kosten f 607.082,20 bedroegen.

In de vergadering van het College van de Vijfheerenlanden op 8 augustus 1774 werd door de leden eenparig besloten het project van 1756, met een aantal aanpassingen en na toestemming van hun principalen, uit te werken. Voorts zouden zij 'alle mogelijke middelen in het werk stellen om het College van de Overwaard daartoe over te halen, om deze landen en hun bewoners eenmaal radicaal te redden uit haar ongelukkige toestand'. Ofschoon de kosten van het plan hoog waren, zou het altijd beter zijn dan te blijven zitten met onbruikbaar land.⁴⁵ Het waterschap van de Overwaard bleef zich echter op het standpunt stellen dat eerst de dijken van de Vijfheerenlanden veiliger gemaakt moesten worden.

De direct op de Linge uitwaterende polders uit het Land van Ter Leede en het Land van Arkel boven de Zouwe hadden minder belang bij de plannen voor de afwatering van de Zederik. Zij bleven hun bemaling verbeteren door het uitbreiden van het aantal molens langs de Linge. Een bijzonderheid vormde de afwatering van de polders Nieuwland, Leerbroek en Reyerscop. Deze polders hadden de mogelijkheid om met toestemming van het waterschap de Overwaard hun overtollige water via een duiker onder de Zederik bij Schotdeuren op de boezem van de Overwaard te lozen. Hiervoor betaalden de polderbesturen van Nieuwland, Leerbroek en Reyerscop een vaste vergoeding aan de Overwaard voor het gebruik van de watergangen en van de molens bij Elshout.⁴⁶

⁴⁵ Idem, inv.nrs. 1188 en 2445.

⁴⁶ Teixeira de Mattos, Boezems, waterschappen, polders en gronden in de Vijfheerenlanden, 287-293.

In 1784 ondernam het College van de Vijfheerenlanden op voorstel van het Dijkcollege van Ter Leede nogmaals een poging om voor de hele Vijfheerenlanden een uitwatering via de Overwaard te krijgen. De acht voormolens die in 1762 waren gebouwd, zouden door het College van de Lek tegen een nader vast te stellen prijs worden overgenomen. Over de overnameprijs verschilden echter de meningen van de diverse dijkcolleges. Maar het kwam niet zover. De onderhandelingen met de Overwaard liepen stuk op de voorwaarden die dit college had gesteld, namelijk: alle dijken in de Vijfheerenlanden moesten in goede staat worden gebracht, het water in het uitwateringskanaal van de Vijfheerenlanden moest tien duim beneden het zomer- of winterpeil van de Overwaard blijven en de sluismeester van de nieuwe sluis in de Bazeldijk zou alleen door de Overwaard benoemd mogen worden. Dat was voor een aantal dijkcolleges in de Vijfheerenlanden onaanvaardbaar.⁴⁷

Het College van de Overwaard bleef zich vervolgens verzetten tegen een permanente afwatering van de Vijfheerenlanden door zijn gebied. Wel stond het de Vijfheerenlanden in de jaren 1789 en 1790 toe om tegen een financiële vergoeding overtollig Zederikwater op zijn boezem te laten afvloeien. Maar verzoeken van het College van de Lek op 28 april 1790 en van het College van de Vijfheerenlanden op 18 juli 1791 om een gemeenschappelijke uitwatering met de Overwaard te vormen, bleven opnieuw zonder resultaat. Het College van de Overwaard wilde weer uitsluitend akkoord gaan als de Lek- en Lingedijken in de Vijfheerenlanden in goede staat werden gebracht.⁴⁸

De plannen van Dekker/Blokland en Varseveld

Op 26 juni 1804 dienden bijna driehonderd ingelanden uit de Vijfheerenlanden een rekest in bij het Staatsbewind der Bataafse Republiek met het verzoek om een uitwatering via de Overwaard. Zij voerden aan dat zij al vele keren 'zeer na waren geweest tot het sluiten van contracten deswegens met die van den Overwaard'. Zij voegden een plan bij het rekest van twee dijkopzichters van de Alblasserwaard, Marcelis Duybus en Jan Wapperom.⁴⁹ Het Dijkcollege van Vianen had daaraan voorafgaande al op 8 juni 1804 aan zijn ondergeschikte polderbesturen gevraagd de ingelanden over het plan te polsen. De polders Vianen en Achthoven hadden vóór gestemd, de polders Hei- en Boeicop, Lexmond en Lakerveld tegen.⁵⁰

In de loop van september en oktober 1804 werd tijdens het overleg tussen de diverse polderbesturen en dijkcolleges een gecombineerde commissie samengesteld uit het College van de Lek en de gecommitteerde geërfden om een afwatering naar Elshout te onderzoeken.⁵¹ In het voorjaar van 1805 bracht de commissie rapport uit. Op dat moment trokken echter twee nieuwe, in 1804 ontworpen plannen de aandacht. Het eerste plan was van de dijkopzichters

Kaartfragment met daarop de waterstaatkundige situatie tussen de Arkelse dam en Gorinchem. Bron: Gemeentearchief Gorinchem.

Gijsbert Dekker en Jan Blokland. Zij hadden op 22 april 1804 hun berekeningen gepresenteerd voor het verplaatsen van de uitwatering van de Vijfheerenlanden door middel van het doortrekken van de Zederik naar de Merwededijk even boven Steenenhoek ter hoogte van Hardinxveld. De totale kosten, inclusief het verplaatsen van vier of vijf voormolens van Ameide naar Steenenhoek, zouden ongeveer f 478.300,- bedragen. De polders Vianen, Bloemendaal, Bolgerije, Autena en Hei- en Boeicop stemden vóór dit plan, de polders Quakernaak, Lakerveld, Lexmond en Achthoven tegen.⁵² Het tweede plan was van F. van Varseveld en voorzag in het doortrekken van de Linge van Gorinchem naar een lager gelegen punt langs de Merwede bij Hardinxveld.⁵³ De dijkgraaf en hoogheemraden van Vianen verzochten op 3 april 1806 het Departementaal Bestuur van Holland om krachtdadige medewerking aan het plan om de Zederik door te trekken naar Steenenhoek.⁵⁴ Het College van de Lek legde daarop het plan van Dekker en Blokland voor aan het Staatsbewind, dat

47 AHV, inv.nrs. 1050 en 1189.

48 Idem, inv.nrs. 1632 en 2038.

49 Idem, inv.nr. 2039.

50 Idem, inv.nr. 838.

51 Idem, inv.nr. 2040.

52 Idem, inv.nr. 838.

53 Idem, inv.nr. 2040.

54 Ibidem.

Van links naar rechts:

- *Cornelis Rudolphus Theodorus Krayenhoff* (1758-1840), litho van. R. Prummel
- *Frederik Willem Conrad* (1800-1870)
- *Christiaan L. Brunings* (1810-1873)

het op zijn beurt doorzond aan de inspecteurs van de Waterstaat C.R.T. Krayenhoff, F.W. Conrad en C.L. Brunings.

De inspecteurs vroegen op 11 november 1806 aan de dijkgraaf en hoogheemraden van de Alblasserwaard wat zij van het plan vonden.⁵⁵ Het College verklaarde zich op aandringen van het waterschap de Nederwaard, door wiens gebied de Zederik zou worden doorgetrokken, tegen het plan. De zaak werd nu op advies van Krayenhoff in handen gesteld van de minister van Binnenlandse Zaken, waartoe de afdeling

waterstaat behoorde. Het Dijkcollege van Vianen stelde de overige dijkcolleges langs de Lek in januari 1807 voor om als College van de Lek bij de minister te ijveren voor doorgang van het plan Dekker/Blokland.⁵⁶ Het College van de Alblasserwaard beseftte dat het de controle over de besprekingen verloor en zocht naar een alternatief plan. In de eerste plaats zorgde het in maart 1807 voor een ontwerp 'versterking Lek- en Lingedijken', om die dijken in dezelfde staat te brengen als die in de Alblasserwaard. De totale kosten werden begroot op f 63.639,- en zouden door Vianen, Hagestein, Everdingen, Ter Leede en Arkel boven en beneden de Zouwe gedragen moeten worden. Hiermee zou het bezwaar van de Overwaard tegen een uitwatering over zijn grondgebied worden weggenomen. In de tweede plaats zonden de Colleges van de Alblasserwaard, de Overwaard en de Nederwaard in april 1807 een rekest aan koning Lodewijk Napoleon met het verzoek het plan van het College van de Lek voor de afwatering naar Steenenhoek af te wijzen.

Zij stelden voor de afwatering via de Overwaard te doen plaatsvinden. Daartoe zou een nieuw kanaal moeten worden gegraven van de Bazeldijk naar de Voor-Giessen. Tenslotte zou de afwatering van de polders onder Ter Leede door middel van het graven van enkele watergangen met geringe kosten (maximaal f 40.500,-) van de Linge naar de Huibert en zo naar de Zederik kunnen worden verplaatst.⁵⁷ Het verzoek van de Alblasserwaard werd door inspecteur-generaal van de Waterstaat C.L. Brunings op 2 juni 1807 doorgestuurd aan het College van de Lek.⁵⁸ De polderbesturen in het Land van Ter Leede verklaarden zich tegenover het Dijkcollege van Ter Leede en Schoonrewoerd evenwel tegen de plannen van de Alblasserwaard. Het dijkcollege zond op 10 februari 1808 een rekest aan de Koning met het verzoek niet volgens het tweede plan, het afwateren via de Overwaard, maar zoals vanouds op de Linge te mogen blijven uitwateren "nu het eerste plan (afwateren bij Steenenhoek) terecht door de Alblasserwaard, Over- en Nederwaard is verworpen".⁵⁹

Koning Lodewijk Napoleon (1778-1846), geschilderd door Charles Howard Hodges, Rijksmuseum, Amsterdam.

56 Idem, inv.nr. 189.
57 Idem, inv.nr. 839.
58 Idem, inv.nr. 2041.
59 Idem, inv.nr. 1300.

55 Idem, inv.nr. 839.

TARIEF

gearresteerd bij Koninklijk Besluit van den 16 Junij 1833,
n°. 32, van te heffen SLUIS- en BRUG-
GELDEN op het KANAAL VAN STEENENHOEK.

Van alle schepen en vaartuigen de sluizen, hetzij met volle vracht, hetzij met halve lading passerende, aan elke sluis, van elke sloopstoon *zeven cents*.

Met minder dan halve lading, van elke sloopstoon *vijf en een halve cents*.

Van ledige of ongeladen vaartuigen, van elke sloopstoon *drie en een halve cents*.

Van veer- of markt-schuiten, opene vaartuigen, aken, volkschuiten of dergelijke kleine vaartuigen, aan elke sluis, in *ééns vijftig cents*.

Van een koppel vlothout van vier à vijf ellen breedte, aan elke sluis, in *ééns eenen gulden en vijftig cents*.

Zullende bij nacht of vóór zons op en na zons ondergang, aan elke der sluizen, wanneer met dezelve moet geschut worden, het regt met de helft worden verhoogd.

Aan elke brug, welke tot de doorvaart moet geopend worden, onverschillig of een dan beide de balansen worden gehoogd, zal voor bruggelden worden betaald:

Van opene schuiten en kleine vaartuigen, beneden de zes à zeven ellen lang hoezeer mast en zeil voerende, in *ééns vijftig cents*:

Van grootere vaartuigen en schepen, zonder onderscheid, in *ééns tien cents*.

Bij nacht of vóór zons opgang en na zons ondergang, het dubbele van dien.

Blijvende voorts het Reglement bij Koninklijk Besluit van den 9 Mei 1819, L^r. P⁶ in zijn geheel.

Tarief van te heffen sluis- en bruggelden op het Kanaal van Steenenhoek, 1833. Bron: Gemeentearchief Gorinchem.

Het Kanaal van Steenenhoek

Een definitief besluit over de afwatering van de Vijfheerenlanden was nog niet gevallen toen in 1809 het rivierengebied geteisterd werd door een enorme watersnood.⁶⁰

Koning Lodewijk Napoleon, die het rampgebied had bezocht, kwam tot de conclusie dat er niet alleen iets gedaan moest worden aan de uitwatering van de Linge en versterking van de Diefdijk en Lingedijken, maar ook aan het versnipperde waterstaatsbestuur in het rivierengebied.

Zijn eerste maatregel betrof een centralisatie van het waterstaatsbestuur. Om de problemen op het gebied van de waterstaat aan te pakken voegde hij een Comité Central du Waterstaat toe aan het ministerie van Binnenlandse Zaken.⁶¹

Op 30 mei 1810 besloot Lodewijk Napoleon tot verlenging van de Linge van Gorinchem naar Steenenhoek. Hij baseerde zich hierbij min of meer op het eerder genoemde plan van F. van Varsseveld. Het traject liep over het gebied van het Land van Arkel beneden de Zouwe en een klein stukje Alblasserwaard. De stad Gorinchem zou daarmee gevrijwaard worden van overstromingen binnen de stad. De op de Linge uitwaterende polders zouden niet langer last hebben van een gesloten Gorinchemse Korenbrug-

sluis, waarvoor het Lingewater zich dan ophoopte. De aanlegkosten van het kanaal kwamen voor rekening van de belanghebbende districten, die in klassen werden verdeeld, en morgensgewijs werden omgeslagen. De Over-Betuwe moest vijf stuivers per morgen betalen, de Neder-Betuwe tien, de Tielerwaard met Tiel en Zandwijk vijftien en tenslotte het Land van Buren, Asperen, Heukelum, Spijk, Dalem en de Vijfheerenlanden twintig stuivers.⁶² Het besluit werd op 1 juli 1810 bekrachtigd. Tevens werd een commissie ingesteld, die het project moest begeleiden. De leden kwamen uit de betrokken districten. De koning voegde daar inspecteur-generaal J. Blanken Jzn. aan toe. Namens de Vijfheerenlanden hadden de dijkgraaf van Everdingen, mr. W.J. Renaud, en heemraad W. Pernis van het Land van Vianen zitting in deze commissie.⁶³ Het project bleef door de binnen- en buitenlandse politieke constellatie in de jaren 1810-1814 liggen. De grote wateroverlast in het rivierengebied, als gevolg van overvloedig regen- en kwelwater in de jaren 1816-1817 bracht het besluit uit 1810 weer op de voorgrond. De dijkgraaf en hoogheemraden van de Alblasserwaard verklaarden zich echter in mei 1816 tegen de verlenging van de Linge naar Steenenhoek. Het Dijkcollege van Arkel beneden de Zouwe volgde een half jaar later en schreef op 18 december 1816 aan de minister van Waterstaat bezwaar te maken tegen de aanleg van een kanaal naar Steenenhoek. Het college was voornamelijk bang

Inspecteur-generaal J. Blanken Jzn. (1755-1846) geschilderd door Augustin Daiwaille, Rijksmuseum, Amsterdam.

60 Zie o.a. A. Bijl, *Het Gelderse Water. Waterstaatkundige en sociaal-economische ontwikkelingen in de polders van de westelijke Tielerwaard (1809-1840)* (Vuren 1997), 24-26.

61 Ibidem, 65-66.

62 Archief hoogheemraadschap. Alblasserwaard(hierna AHA), inv. nr. 1503.

63 Koninklijk Besluit nr. 3 van de 1^e hooimaand 1810.

Koning Willem I (1772-1843), geschilderd door Joseph Paelinck, Rijksmuseum, Amsterdam.

voor 'kwel of filtratie van het water door de aan leggen kanaaldijk'.⁶⁴ Op 3 februari 1817 vond een vergadering plaats van de kort daarvoor in het leven geroepen Commissie tot onderzoek van de uitwatering naar Steenenhoek, waarin een aantal door de koning benoemde ingenieurs van de Waterstaat en de door de Colleges van de Alblasserwaard en Arkel beneden de Zouwe benoemde commissarissen C.A. Pijll en N. Langeveld zitting hadden. Het aantal voorstanders van een kanaal naar Steenenhoek groeide.⁶⁵ Het College van de Alblasserwaard zag deze ontwikkeling met lede ogen aan en kwam in het voorjaar van 1817

64 AHA, inv. nr. 1503, Bijl, *Gelderse Water*, 100 en AHV, inv. nr. 122, verder het Archief van de Commissie tot onderzoek van het plan van uitwatering aan Steenenhoek in het archief van het waterschap van de Linge. (hierna AWL), inv. nr. 4.

65 Algemeen Rijksarchief te Den Haag (hierna ARA), archieven inspecteurs en commissies van Waterstaat, inv. nr. 417.

met een nieuw alternatief: het graven van een kanaal van de Arkelse dam naar Moordhoek, gelegen aan de Noord tussen Papendrecht en Alblasserdam. Door dit kanaal zou zowel het overstromingswater als het overtollige regen- en kwelwater uit de Betuwe in de Noord kunnen worden geloosd.

Het plan werd door inspecteur-generaal J. Blanken Jzn. beoordeeld. Zijn advies aan de minister van de Waterstaat en de Publieke Werken was negatief. De kosten zouden meer dan twee miljoen gulden hoger uitvallen dan bij het kanaal naar Steenenhoek, bovendien zou de stroomsnelheid in het kanaal naar Moordhoek door 'het grote verhang van ruim 15 voeten gevaarlijk hoog kunnen worden'. Blanken's voorkeur ging uit naar het verlengen van de Linge naar Steenenhoek: het was beter voor de afwatering en goed voor de scheepvaart van en naar Dordrecht. Die scheepvaart kon dan de ondiepten in de Boven-Merwede tussen Gorinchem en Hardinxveld omzeilen. Een meerderheid in de onderzoekscommissie vroeg zich bovendien af hoe de Alblasserwaard tegen een Steenenhoeks kanaal kon zijn. Het kanaal ging slechts een klein stukje over Alblasserwaards gebied, en nu kwam de Alblasserwaard zelf met het plan van een kanaal naar Moordhoek dat dwars door de Alblasserwaard zou lopen!⁶⁶

Koning Willem I besloot op 18 juni 1817 dat de Lingesluizen in Gorinchem 'onverwijld' moesten worden geopend om de wateroverlast in het Lingegebied te verminderen en dat in 1818 begonnen zou worden met de aanleg van het Kanaal van Steenenhoek. Op 10 november 1817 werd de Commissie van Steenenhoek ingesteld, bestaande uit vertegenwoordigers uit de belanghebbende districten. Namens de Vijfheerenlanden hadden W. Pernis en mr. M.C. van Hall daarin zitting. In mei 1818 werd de commissie met een aantal leden uitgebreid, onder wie mr. J.W. van der Cruysse van Hoey namens Arkel boven de Zouwe en mr. W.J. Renaud, de dijkgraaf van Everdingen.⁶⁷ Een maand eerder was reeds het plan tot verlenging van de Linge naar Steenenhoek bij Koninklijk Besluit vastgesteld.⁶⁸ Tegelijkertijd werd de financiering van het kanaal goedgekeurd. Hiervoor moest een lening

66 ARA, archief Waterstaat, inv. nr. 414.

67 Koninklijk Besluit nr. 93 van 10 november 1817 en nr. 11 van 4 mei 1818.

68 Koninklijk Besluit nr. 68 van 11 april 1818.

van f 1.300.000,- worden aangegaan, die in 28 jaarlijkse termijnen, te beginnen op 1 mei 1820, moest worden terugbetaald. De laatste termijn verviel op 1 augustus 1847. Het Rijk zou f 250.000,- aan renteloos voorschot verstrekken, dat pas na de laatste termijn zou moeten worden afgelost.⁶⁹ Door bijkomende werken, zoals onder andere de aanleg van een nieuwe Zederiksluis aan de Arkelse dam, liepen de kosten voor het project op tot boven de 1,5 miljoen gulden.⁷⁰ De Commissie van Steenenhoek sloot op 17 augustus 1818 een overeenkomst voor de aanleg van het kanaal met de dijkgraaf, de grote waardsman en de hoogdijkheemraden van het Land van Arkel beneden de Zouwe en met de schout, de waardsman en de heemraden van de polder van de Banne van Gorinchem. Hiermee waren de laatste belangrijke hinderpalen voor de aanleg van het kanaal uit de weg geruimd.⁷¹ Eind december 1818 werd het nieuwe Kanaal van Steenenhoek geopend. Voor de polders in de Vijfheerenlanden bracht dit kanaal de afwatering die zij verlangden. Wel viel de jaarlijkse omslag (f 2,10 per morgen) veel hoger uit dan de f 1,- per morgen die in 1810 was begroot. De Gelderse districten hadden hier grote moeite mee. Zij verzetten zich om twee redenen tegen de financiële bijdragen aan het kanaal: in de eerste plaats was de vrije afwatering van de Linge door Hollands toedoen teniet gedaan en zou de oplossing daarom door Holland betaald moeten worden en in de tweede plaats was het kanaal

hoofdzakelijk voor de scheepvaart bedoeld om de ondiepten in de Merwede tussen Gorinchem en Hardinxveld te omzeilen.⁷² Voor de Vijfheerenlanden was echter het doel bereikt. Met de aanleg van het Zederik kanaal van de Lek bij Vianen tot de Arkelse dam in 1824 en de bouw van een Rijksstoomgemaal aan de Arkelse dam in 1825 zou de uitwatering van de Vijfheerenlanden op de Linge en daarmee ook op het Kanaal van Steenenhoek zelfs nog verder worden verbeterd.

Samenvatting

De waterlossing van de Vijfheerenlanden was een complex probleem wegens de geografische situatie en de bestuurlijke verhoudingen. Het afwateringssysteem was te verdelen in twee grote blokken: de polders in het zuidelijke deel en de polders in het noordelijke deel van de Vijfheerenlanden. De polders in de zuidelijke Vijfheerenlanden behoorden in hoofdzaak tot het Land van Arkel boven de Zouwe en het Land van Ter Leede en Schoonrewoerd. Zij waterden direct uit op de Linge. De polders in het noordelijke deel behoorden tot de Landen van Vianen, Hagestein en Everdingen. Zij loosden hun overtollige water op de Zederik. Het streven na 1750 naar een betere afwatering voor de hele Vijfheerenlanden via een lozingspunt bij Elshout in de lager gelegen Alblasserwaard stuitte steeds op bezwaren van het waterschap de Overwaard. Maar ook de direct op de Linge uitwaterende polders zagen weinig voordelen in het plan. Binnen het College van de Lek was het Vianen dat voortdurend aandrong op een betere afwatering. De polders onder Vianen hadden het meest te lijden van de regelmatig weerkerende wateroverlast. De oplossingen die tot stand kwamen, betroffen slechts de uitwatering van de Zederikvelden bij Ameide en de Arkelse dam, waar bij de besluitvorming binnen het College van de Lek weinig eensgezindheid te bespeuren viel. Pas toen na de watersnood van 1809 het belang van een verbeterde afwatering voor het hele Lingebied duidelijk was geworden en het plan van een verlenging van de Linge naar Steenenhoek gekoppeld kon worden aan de wens van een betere scheepvaartverbinding tussen Gorinchem en Hardinxveld, kwam de oplossing tot stand: het Kanaal van Steenenhoek. Het plan van de Alblasserwaard in 1817 voor een kanaal van de Arkelse dam naar Moordhoek kwam niet alleen te laat, maar werd gezien de voorgeschiedenis door de andere partijen met scepsis ontvangen. De koning speelde uiteindelijk een cruciale rol bij het totstandkomen van het Kanaal van Steenenhoek. De bezwaren uit de regio negeerde hij geheel of gedeeltelijk door ze ondergeschikt te maken aan het algemeen belang.

Mr. Maurits Cornelis van Hall (1768-1858).

69 Koninklijk Besluit nr. 69 van 11 april 1818.

70 AHV, inv.nr. 1302.

71 AHV, inv.nr. 1503.

72 Zie hiervoor Bijl, *Gelderse Water*, 102-106.

De geschiedenis van de jubilerende Hervormde Zondagschool "De Zaaier"

Krijn van der Ham

De plaatselijke hervormde zondagschool "De Zaaier" bestond in 1989 125 jaar. Ter gelegenheid van dit feit werd op vrijdag 23 juni van dat jaar in de fabriekshal van het timmerbedrijf van Van Vliet op de Hogewaard een herdenkingsbijeenkomst gehouden. De heer J.M. (Jo) Verheij, de secretaris van het bestuur van de zondagschool, die in Ameide en Tienhoven bekendheid genoot als oudste werknemer van Drukkerij Crezé, presenteerde bij die gelegenheid een verslag, waarvan de tekst te lang is om integraal in dit blad te worden opgenomen. De volgende, hier en daar enigszins bewerkte passages zijn aan dit verslag ontleend.

"Naamlijsten vanaf 1864, notulen en verslagen hebben wat onze Zondagschool betreft heel wat aan het licht gebracht. Zo wisten we nooit de juiste datum van oprichting; wél het jaar en de maand, maar nooit de dag. Nu weten we dat het woensdag 1 juni 1864 was.

In de afgelopen 125 jaren zijn 162 mensen aan de Zondagschool werkzaam geweest. Van hen zijn er nog 91 in leven, daarbij geteld de 23 van nu, namelijk 13 dames en 10 heren.

Voordat de Zondagschool werd opgericht, was er toch al iets van dien aard. Zo waren er voor die tijd bij C. Terlouw op de Achterweg op zondagmiddag wat kinderen in de koeienstal aanwezig. Een verslag vermeldt dat, terwijl de koeien werden voorzien van hun dagelijks voedsel, de kinderen werden voorzien

van geestelijk voedsel. Later werd dit overgeplaatst naar Jantje Koers, die woonde in het huis waar nu meester De Haan woont. Er werden psalmen geleerd en zondagen uit de catechismus.

In 1864 werd, omdat het modernisme de overhand had in de Hervormde Kerk, een Evangelisatiegroep opgericht. Men hield diensten in de timmermanswerkplaats van W. Verheij en liet evangelisten in deze diensten voorgaan¹. Men was echter niet tevreden met alleen de ouderen onder het visnet te vangen, maar wilde ook de kinderen daarbij betrekken. Op woensdag 1 juni 1864 werd dus een Zondagschool opgericht en tijdens de godsdienstoefening de kinderen verzocht des namiddags te komen om zondagschool te houden. Een dertigtal kinderen kwam. Het stekje was geplant, maar men moest afwachten of het zou groeien.

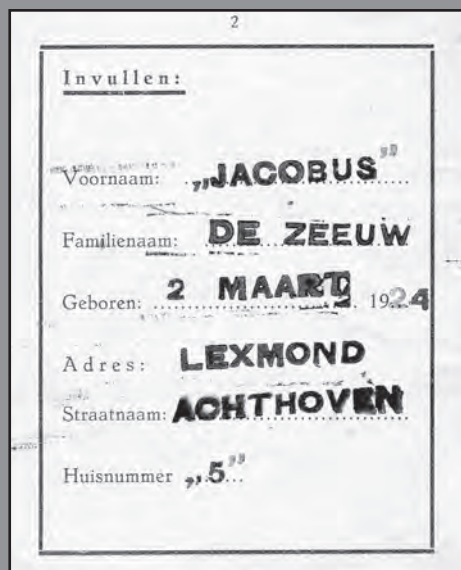
Na het vertrek van de moderne predikant Ds. Van Beuningen², kwam Ds. Bongers naar Ameide. Hij werd voorzitter van de Zondagschool. De Evangelisatiegroep werd opgeheven en de Zondagschool kreeg in april 1885 toestemming om in de kerkekamer en het koor samen te komen. In deze 21 jaren was het stekje onder Gods zegen gegroeid, want toen waren er al 200 kinderen op de Zondagschool. In het jaar 1889 werden de eerste scheurkalenders uitgereikt tijdens het Kerstfeest.

Op 16 februari 1893 werd op een vergadering besproken, dat het goed was een predikant als voorzitter te hebben, maar dat het toch zeer treurig was dat

1 Deze gang van zaken komt uitgebreid aan de orde in "Macht en armoede aan de rivier. Ameide en Tienhoven 1870-1940", de in 2010 postuum verschenen dissertatie van antropologe mevrouw drs. Carla Jonker.

2 "De" intrigant predikant", Dominee Willem van Beuningen (Nieuwsblad 2006-II).

Elk jaar werd eenzogenamd Rooster uitgegeven waarin de onderwerpen staan die in een bepaalde periode behandeld moesten worden.

In 1939 werd het 75-jarig bestaan van de zondagschool herdacht. Op deze foto poseren het bestuur en de leiding van de Zondagschool.

Zittend, vlnr.: Juff. Goedhart, Leendert van der Zijden, Piet van Vliet, meester de Kuiper, Klaas Verhoef, Gert Terlouw.

Staannd, vlnr.: Janus van der Zijden, Alie van der Zijden, Freek van den Heuvel, Leendert van der Zijden, Sophie Streefkerk, Gijsje Vuurens, meester Will, Marinus de Vroome, Gerrit Verhoef, Marie Verhoef en Klaas den Oudsten.

hij nooit op de Zondagschool kwam. Daarom werd besloten een werkende voorzitter te nemen en die keuze was niet moeilijk, daar meester Blok³, hoofd der Christelijke school en lid der vereniging, terstond bereid was deze functie te aanvaarden. Na dit besluit zijn alle predikanten, die in Ameide hebben gestaan, erevoorzitter geweest.

In 1905 stelde secretaris Van Vliet voor het 40-jarig bestaan feestelijk te gedenken en dit te doen in de Christelijke school. De penningmeester meldde een goed saldo van 32 gulden en daar hij in die tijd niet veel nodig had, werd besloten geen bijzondere collecte te houden voor dit doel. Wel zou men 14 dagen van te voren van de preekstoel bekend maken, dat degenen die daar lust toe hadden, iets konden geven. He feest werd gevierd op Tweede Paasdag en de kinderen werden getraakteerd op melk en speculaas. Verschillende jaren gaf men de kinderen, die niet naar de kermis gingen, voor hun goede gedrag een boek. In 1905 werd dit afgeschaft, omdat de kermis afgeschaft was.

Erevoorzitter Ds. Van Grieken had in de krant laten zetten, dat de Zondagschool 'De Zaaier' heette. Na het plaatsen van het bericht werd dit pas op de vergadering besproken en keurde men het goed.

In 1919 werd er 's morgens met de kinderen van vijf tot negen jaar kerstfeest gevierd en 's avonds met de kinderen boven de negen jaar. 's Morgens was er niet veel belangstelling, maar 's avonds was de kerk overvol. Geen plaats was onbezet; noch in de banken noch in de paden. Jammer echter, dat de schare toen niet meer vervuld was van het Heilsfeit van kerst. Het was erg rumoerig in de kerk en de collecte viel wel heel erg tegen, want die bracht slechts elf gulden op. De kinderen echter werden rijk voorzien van melk, speculaas, kalenders en boekjes.

In 1924 is door bemiddeling van burgemeester Luijendijk aan de heer Van Stolk⁴, ambachtsheer van

Ameide, om geld gevraagd voor de uitdeling met het kerstfeest. Hij schonk f25,00. In datzelfde jaar schonk een onbekende gever 25 pond speculaas. In 1925 werd de burgemeester weer gevraagd om de heer van Stolk te schrijven. Deze vond echter dat de voorzitter dat nu zelf moest doen. Wederom kreeg men f25,00. In 1933 werd gemeld dat men nog vele jaren f 25,00 had ontvangen van de heer Van Stolk, maar dat men deze nu moest missen, omdat de penningmeester ze niet had ontvangen.

Op de vergadering van 26 januari 1932 werd besproken, dat de rust, het te laat komen én het vergeten van de centen door de kinderen niet zo best was. Op een vergadering in februari zou men deze problemen onder handen nemen.

Het jaar 1939 was voor de Zondagschool een belangrijk jaar. Toen werd namelijk het 75-jarig bestaan gevierd. Er werd ook toen een herdenkingsdienst gehouden in de kerk en Ds. Van Grieken, oud-erevoorzitter, preekte naar aanleiding van Ezechiël 47:12.

'Aan de beek nu, aan haar oevers zal van deze en gene zijde opgaan allerlei spijsgeboomte, welks blad niet zal afvallen noch de vrucht daarvan vergaan, in zijn maanden zal het nieuwe vruchten voortbrengen; want zijn wateren vlieten uit het heiligdom en zijn vrucht zal zijn tot spijs en zijn blad tot heling'. Op 21 juni werd feest gevierd met de kinderen, leden en oud-voorzitters. Versnaperingen werden uitgereikt en tot slot kregen de kinderen een tekst.

Het jaar 1940 en de daarop volgende jaren onderscheidden zich van de andere jaren door de oorlog. In het begin van het jaar werd het Verenigingsgebouw in gebruik genomen door Nederlandse militairen, daarna gevorderd voor vluchtelingen uit onder water gezette gebieden en daarna door het Duitse leger. De zondagschool-klassen moesten uitwijken naar de kerk. Ook in dat jaar ontving de Diaconie van de erven van G. Woudenberg een bedrag van f100,-, waarvan de Zondagschool elk jaar f5,00 mocht gebruiken voor het kerstfeest, te beginnen in 1941: Voor het kerstfeest in 1941 werden bonnen op-

³ Zie het artikel over "meester Blok" in de editie 2012-I van het Nieuwsblad.

⁴ "Het geslacht Van Stolk en de Ambachtsheerlijkheid Ameide"(Nieuwsblad 2006-III).

Verjaardagskaart van de Zondagschool uit 1939.

gehaald, want zonder deze bonnen was bijna niets te krijgen. Ieder nam een straat of wijk voor zijn rekening. Het resultaat was goed te noemen, want voor de kinderen waren speculaas, suikerringen, krakelingen, bolussen, kwatta, boeken en kalenders aanwezig. 1942: Nog steeds woedde de oorlog en men moest voor het kerstfeest weer bonnen vragen bij de mensen. Weet U wat men ophaalde? Het ging om 343 bloembonnen, 44 suikerwerkbonnen, 71 chocoladebonnen en nog enkele boterbonnen. Het kopen van boeken en kalenders was een groter probleem. Maar met veel moeite en na veel geschrijf is men er toch aan gekomen.

1943: De toestand was gelijk aan die van 1942. Nieuw uitgegeven boeken waren er niet, maar toch wist men ook dit jaar weer voldoende binnen te halen. Kalenders waren echter niet te krijgen. In dat jaar is er ook een kerkkoor opgericht, dat met het kerstfeest heeft gezongen. De kerk was die middag zo vol, dat geen plaats onbezet was en enkelen zelfs terug moesten keren. Van G.C. Terlouw⁵ kreeg men voor de kinderen grote goudreinetten en van bakker Grootendorst gevulde koeken.

In 1944 werd het Verenigingsgebouw weer gevorderd door het Duitse leger. Na enkele weken moesten de kinderen ook weg uit het koor der kerk, omdat ook daar Duitse militairen ingekwartierd werden. De Christelijk Gereformeerde Kerk bracht uitkomst, want daar mocht men gebruik van maken totdat men weer naar de gebruikelijke plaatsen terug kon. In dat jaar werd de kerstviering een probleem. Men durfde haast niet om bonnen te gaan vragen, omdat de mensen ze zelf zo hard nodig hadden. Het gelukte N. den Oudsten om bij boeren een hoeveelheid boter los te krijgen. Bakker Grootendorst bakte toen 1000 taaitaipoppen en 1500 kransjes, welke hij gratis aan de Zondagschool gaf.

Met de inkoop van boeken was het nog moeilijker dan in het voorgaande jaar. Van de Tol uit Dordrecht stuurde 70 boekjes. Er moesten kisten met appels gestuurd worden in ruil voor nog wat boeken. In het laatst van december stuurde hij een derde zending met de vraag of weer appels of iets dergelijks ge-

stuurd konden worden. Een ware ruilhandel dus... maar in die dagen voor niemand vreemd. Daar de post geen pakken meer meenam, werd alles verzonden naar Van Hattem in Rotterdam. Een beurtschipper uit Groot-Amers bracht ze dan mee.

De secretaris kwam te weten, dat D. Verhey, hoofdonderwijzer in Rijswijk, nog 90 boeken te koop had en dat hij ook kon zorgen voor bijbelse legpuzzels. Deze aanbieding werd met beide handen aangegrepen maar... hoe kreeg men de handel in Ameide? Door de oorlog vindingrijk geworden, werd dit probleem ook opgelost. Jan van Straten, bij ons beter bekend als de voormalige koster van de Tienhovense kerk, zou ze wel even halen. Op maandagmorgen vertrok hij met een handkarretje lopend naar den Haag en arriveerde op woensdagavond weer in Ameide mét de zo begeerde boeken en puzzels.

In 1952 was er een kassaldo van maar liefst f 861,93 en omdat het lijden kon, werd er in de bestuursvergadering koffie geschonken en kregen de heren een sigaar aangeboden. In 1953 was het saldo der vereniging nog harder gegroeid. Toen was er een voordelig saldo van maar liefst f1.044,73. Begin 1953 werd dit bedrag zo hoog mogelijk uitgezet bij de Boerenleenbank.

De nacht van drie op vier april van dat jaar zal niet licht vergeten worden! Een grote brand verwoestte ons kerkgebouw en de toren. Waar nu Zondagschool te houden?? Voor de kerkdienst werd het geregeld; voor de Zondagschool niet. Zodoende werd met Pasen 1953 geen Zondagschool gehouden. In dezelfde maand werd besloten om, als de kerk herbouwd zou zijn, een trouwgarnituur te schenken aan de Kerkvoogdij.

Heel veel jaren werden met het kerstfeest scheurkalenders gegeven aan de oudste kinderen en een niet te dik boek. Op 6 januari 1964 vertelt L. Verwolf dat er veel kritiek uit de gemeente komt. De kalender wordt bijna nergens meer opgehangen. Een dikker boek zou beter zijn, want dat leest en bewaart men. Zijn voorstel krijgt bijval van C.D. de Langen en meester J. de Haan. In de herfstvergadering zal men deze kwestie op de agenda zetten. In dat jaar wordt ook het 100-jarig bestaan gevierd. Dat vond plaats in de fabriek van Van Vliet, net als nu. Op zondag 31 mei werd om zes uur 's avonds in de Hervormde Kerk een herdenkingsdienst gehouden.

In 1968 gaan we Zondagschool houden in de Tienhovense kerk voor de kinderen van de camping. Meester de Haan, mej. Langerak en Jo Verheij pakten dit werk aan. Nico van den Heuvel begeleidde het zingen op een oud orgeltje. Het was prachtig werk en het gebeurde wel, dat er ruim 50 kinderen aanwezig waren.

Op 11 maart 1969 nam men de beslissing om de kinderen bij het verlaten van de Zondagschool een bijbel met index te geven. Hoewel er veel voorstanders waren om alleen een oude vertaling te geven, werd de keuze van oude of nieuwe vertaling overgelaten aan de ouders. Voorzitter de Haan merkte toen op, dat als we met het geven van zulk een dure bijbel (plm. f 45,00) zouden beginnen, we dat later moeilijk zouden kunnen terugdraaien. Hij vroeg zich af of

5 "Het geslacht Terlouw" (Nieuwsblad 2010-II).

we dat vanwege de hoge kosten wel vol zouden kunnen houden. Nu, twintig jaar later, mogen wij nog steeds zulk een bijbel meegeven aan de kinderen en ze kosten nu al ruim f100,00! Steeds is er voldoende geld om dit te mogen doen. Op 2 april van dat jaar ontvingen we een legaat van f 500,00 in kontanten van de heer L. Woudenberg, onder bepaling dat dit kapitaal op een spaarbank moet worden belegd, zolang de Zondagschool bestaat. De jaarlijkse rente moest worden besteed aan het kerstfeest.

In het jaar 1970 werden beloningskaartjes en beloningen afgeschaft. Men ging er toe over om bij de overgang van klas een naar klas twee een boekje, van klas twee naar klas drie een psalmbijbeltje en bij de overgang van klas drie naar klas vier een kinderbijbel mee te geven.

In 1975 waren de inkomsten f 5.983,29 en de uitgaven f 2.147,60. Een voordelig saldo van f 3.835,69 dus! Een rijke Zondagschool, maar we hadden ook wat over voor een ander. De Stichting verbouwing Verenigingsgebouw kreeg een bijdrage van f 500,00 en het orgelfonds van de Hervormde Kerk f 250,00. In de vergadering van 28 oktober 1976 besluit men het diploma te vervangen door een tegel met opdruk. Bij het verlaten van de Zondagschool ontvangt men dus een bijbel en een herinneringstegel. Ook in dit jaar wordt besproken om niet meer tijdens het Kerstfeest, maar op een afscheid in september afscheid te nemen van de kinderen, die de Zondagschool verlaten. Dit gebeurde om een betere doorstroming te krijgen naar de catechisatie en het clubwerk, die beide in oktober beginnen. Op deze afscheidsavond worden uitgenodigd de kinderen en hun ouders, de dominee, de jeugdouderling en de leiding van het clubwerk. Het zijn fijne avonden met altijd een goede belangstelling. Er wordt een bijbelverhaal verteld en een dia- of bijbelkwis gehouden met enkele prijsjes.

In 1864 werd het stekje geplant. God gaf de wasdom, want nu, 125 jaar later, is het een grote oude boom. Maar een boom, die nog groen en levendig is! 200 kinderen bezoeken momenteel onze Zondagschool. 13 medewerksters en 10 medewerkers zijn op zondag bezig om deze boom te onderhouden. 125 jaar lang waren er telkens dames en heren beschikbaar om te arbeiden in dit deel van Gods wijngaard." Tot zover de samenvatting van het verslag van Jo Verheij uit 1989.

Rechtsstaande foto's zijn gemaakt tijdens de herdenking van het 100-jarig bestaan in 1964.

- Kinderen van de zondagschool tijdens de herdenking.
- Ali van der Zijden krijgt een lintje opgespeld door burgemeester De Ridder (geheel links ds. S. Meijers).
- Bestuur en leiding Zondagschool in 1964.
Zittend vlnr.: Cors de Lange, Jas van Oort, Klaas Verhoef, Janus van der Zijden en Rina Verheij.
Staannd vlnr.: Gerrit Roodhorst, Jo Verheij, Gerda Molenaar, Lijda van Oort, Riet Mesker, Leendert Verwolf, Alie van der Zijden, Wil de Vroome, Adrie Roodhorst, Gerrie van der Zijden en Marinus de Vroome.

Dwangarbeiders

uit Ameide en Tienhoven tijdens de Tweede Wereldoorlog

Bram Provoost

In 2013 hebben we in het Nieuwsblad nogal wat aandacht besteed aan de belevenissen die een aantal van onze inwoners tijdens de Tweede Wereldoorlog buiten Ameide en Tienhoven hebben meegemaakt. In september (HVAT jaargang 24, nr. 3, blz. 17 - 19) schreef Hans van den Heuvel een artikel over Thomas van Kekem uit Tienhoven, die als dienstplichtig militair betrokken was bij de grensbewaking bij Didam. Toen de Duitse troepen op 10 mei 1940, 's nachts om 03.55 uur, de grens overtrokken, stond Thomas op wacht. Hij moet binnen een kwartier dodelijk getroffen zijn en was daarmee een van de eerste slachtoffers van het oorlogsgeweld.

Daarnaast schreven we in juni (HVAT jaargang 24, nr. 2, blz. 16 - 21) over Klaas van der Ham en in december (HVAT, jaargang 24, nr. 4, blz. 30 - 39) over Teunis de Groot. Beide mannen waren in het kader van de zogenaamde 'Arbeitseinsatz' opgepakt en op transport gesteld naar Duitsland om daar als dwangarbeider te werken.

De Arbeitseinsatz (letterlijk: werkinzet) was de naam voor de meestal gedwongen inzet van arbeiders in de Duitse oorlogseconomie. Omdat miljoenen Duitsers waren gemobiliseerd voor het leger ontstond er een groot tekort aan arbeidskrachten in de Duitse (oorlogs)industrie. Vervangers werden gevonden in de bezette gebieden zoals Nederland. In het begin van de oorlog gebeurde dat nog enigszins op basis van vrijwilligheid, maar vanaf 1942 ging dat bijna alleen nog onder dwang. Langzaam maar zeker werd door de Duitse autoriteiten de druk vergroot. In januari 1942 verklaarde Hermann Göring¹ dat het dringend noodzakelijk was arbeiders te verplichten voor de Duitse oorlogsindustrie te werken. In Duitsland werd Fritz Sauckel² opgedragen de onvrijwillige tewerkstelling te organiseren. In Nederland kreeg Fritz Schmidt³ als gevolmachtigde van Sauckel de opdracht om zoveel mogelijk mannen te rekruteren. Hiervoor werd de Nederlandsche Arbeidsdienst ingesteld. Alle mannen tussen 16 en 50 jaar moesten voor deze

dienst hun arbeidsdienstplicht vervullen. Op 23 maart 1942 was het Landoorlogreglement⁴ buiten werking gesteld en vervangen door een verordening waarin een dienstverplichting voor alle Nederlanders werd afgekondigd - dus ook voor niet-werklozen! De weg was vrij voor het stelselmatig uitkammen van Nederlandse bedrijven op zoek naar arbeiders die in aanmerking kwamen voor gedwongen arbeid in Duitsland. In april 1942 ging de eerste actie van start met de bedoeling om 30.000 Nederlandse arbeiders te werven. In september en oktober 1942 werden nog eens 40.000 mensen opgeëist. In november 1942 was er een nieuwe actie die 35.000 arbeiders moest opleveren, in januari 1943 nog gevolgd door een actie die binnen twee maanden 22.000 metaalarbeiders moest opleveren. De selectiecommissies waren verre van kieskeurig, omdat de aantallen die in Berlijn waren vastgesteld, gehaald moesten worden. Zo gebeurde het veelvuldig dat arbeidsongeschikten werden geselecteerd. Ook studenten die de Loyaliteitsverklaring⁵ niet wilden tekenen, werden werkloos en opgeroepen voor de Arbeitseinsatz.

Eind maart 1943 waren er al ± 227.000 Nederlanders tewerkgesteld. Begin januari 1944 was dit getal (onder andere door de hernieuwde krijgsgevangenschap van Nederlandse militairen) gestegen tot omstreeks 275.000. Er zouden nog vele landgenoten volgen - zo'n 120.000 alleen al via razzia's⁶ in het laatste oorlogsjaar. In totaal zijn in Duitsland tussen 1938 en 1945 zo'n 7,7 miljoen arbeiders van niet-Duitse origine ingeschakeld in de oorlogseconomie. In de defensie-industrie bleek uiteindelijk de helft van alle arbeidsplaatsen bezet te zijn door buitenlandse arbeiders.

Ook uit Ameide en Tienhoven werden verschillende bewoners opgepakt. We noemden al Klaas van der Ham en Teunis de Groot. Toen wij Teunis bezochten in Eygelshoven noemde hij nog een aantal namen van andere plaatsgenoten en beloofde ons om dit op

1 Herman Wilhelm Göring (1893-1946), naaste medewerker van Adolf Hitler, o.a. opperbevelhebber van de luchtmacht (Luftwaffe) en rijksmaarschalk (Reichsmarschall). In 1941 door Hitler benoemd tot zijn plaatsvervanger en opvolger. Bij de processen van Neurenberg in 1946 wegens oorlogsmisdaden ter dood veroordeeld.

2 Ernst Friedrich Christoph (Fritz) Sauckel (1894-1946) in Neurenberg ter dood veroordeeld.

3 Fritz Schmidt (1903-1943). Kwam in 1943 om het leven toen hij in Frankrijk uit de trein viel. Moord of zelfmoord is nooit aangetoond.

4 Het Landoorlogreglement is een in 1907 opgestelde internationale overeenkomst waarin o.a. bepaald wordt dat bewoners van een bezet gebied niet gedwongen mogen worden om deel te nemen aan krijgsverrichtingen tegen het eigen land.

5 De loyaliteitsverklaring was een verklaring die studenten in 1943 moesten ondertekenen, waarbij werd beloofd dat ze zich zouden 'onthouden van iedere tegen het Duitse Rijk gerichte handeling.' Wie niet tekende mocht geen college meer lopen.

6 Een razzia is een door de overheid georganiseerde groots opgezette opsporing en jacht op een groep mensen.

papier te zetten. Inderdaad ontvingen we een met de hand geschreven brief van de toen 91-jarige Teunis. Hier volgt de letterlijke tekst:

*“Mijnheer Beckmann,
Hierbij geef ik u de namen van de Dwangarbeiders
40/45 uit Ameide.*

- *Teunis de Groot, gewerkt Duitse Rijksbaan*
- *Kees v/d Hek, Slagerij Berlin*
- *Jo van den Hoven, Slagerij Berlin, bijnaam de Koekoek*
- *Arie Streefkerk, fabriek Berlin*
- *Klaas v/d Ham, verhaal bekend, nummer 2 Juni 2013*
- *Jo Molenaar, collega Duitse Rijksbaan Berlin*
- *Krijn de Vromen, fabriek Spandau West Berlin*
- *Gerrit v/d Grijn, broer van Andries v/d Grijn*
- *Jan v/d Ham, bijnaam Jan den Brood, Berlin. Woonde tussen Ameide en Sluis*
- *Piet of Kees Roth, Berlin. Na bevrijding werkzaam Ned. Spoorwegen, Rotterdam*
- *Gerrit Boon, Duitsland, waar?*
- *Aart v/d Zouwen, Bijnaam Aart de spreeuw. Is in Berlijn dood gebleven en later nog in Ameide begraven.*

Dit zijn de twaalf namen uit Ameide. Allemaal bekende.

Klaas v/d Ham, Teunis de Groot, Klaas (Jan?) v/d Ham, Jo Molenaar, Gerrit v/d Grijn, openbare school.

Kees v/d Hek, Jo v/d Oven, Arie Streefkerk, Krijn de Vromen, Piet Roth, Gerrit Boon, Aart v/d Zouwen, Cristelijke school.

Kees v/d Hek, Jo v/d Oven: Deze jongens bezorgden mijn vleesbonnen in ruil voor sigaretten, dat staat allemaal in het boek⁷.

Jan v/d Ham woonde in het eerste huis vanaf mijn ouderlijk huis Sluis lings.

In het tweede huis bijnaam Meg kapoen. In mijn schooltijd was zij reeds 70/80 jaar.

Daarnaast woonden Aart v/d Zouwen bijnaam Aart de spreeuw. Zijn vader was hoepelmaker werkte voor de Kruyk, dit waren een zijde plat gemaakt, voor de Houten Tonnen voor Kuiperij Delft. Deze zoon was vast nooit verder geweest als de voordeur. Zondag 's morgens met zijn vader tot Sluis wandelen en terug, en 's avonds weer naar de Kerk. Ik heb hem nog ontmoet in Berlijn. Helaas is deze jongen in Berlin gestorven.

*Mijn heer Beckmann, vriendelijke groeten,
T. de Groot, Eygelshoven”*

Tot zover de brief van Teunis de Groot. Over hem en Klaas van der Ham hebben we al bericht in het Nieuwsblad. Over Aart van der Zouwen (1921-1944) staat een bijdrage op de website van de HVAT. Deze luidt als volgt:

*Aart van der Zouwen,
het eerste slachtoffer
van de tewerkstelling
in Duitsland.*

“Het eerste slachtoffer van de tewerkstelling in Duitsland, is Aart van der Zouwen, weliswaar niet direct door oorlogsgeweld, maar niet minder tragisch. Hij was hoepmaker evenals zijn vader in dienst van Arie de Kruyk op de Sluisendijk. Bij het napluizen van het bestand aan Ameidese arbeidskrachten vond de Duitse S.A.-er die alle bedrijven met een bezoek veerde, dat de jonge Aart wel gemist kon worden in dit bedrijf. Hij werd genoteerd als in aanmerking komend voor tewerkstelling in Duitsland. Na goedgekeurd te zijn moest hij weldra vanuit Arkel vertrekken. Hij kwam terecht bij de ijzerverwerkende industrie in Berlijn. Na een jaar werd hij overgeplaatst naar het stadje Hof aan de rivier de Saale, 300 km ten zuiden van Berlijn. Een herademing na zijn Berlijnse periode vol van bombardementen en honger. Helaas kreeg hij daar last van zijn blindedarm, wat geleid heeft tot buikvliesontsteking. Zijn toestand verergerde zozeer dat er voor zijn leven gevreesd werd. Zijn ouders kregen hiervan een ijlbericht en vader Leendert voelde zich geroepen, hoewel de man waarschijnlijk nooit verder geweest was dan Gorkum, onverwijld zijn zoon, zijn enige, op te zoeken. Meester De Haan heeft voor hem een brief opgesteld in het Duits, waarop het doel van de reis stond aangegeven en zo goed en zo kwaad als het ging de route die vader Van der Zouwen had te volgen om in Hof te komen. Toen hij daar arriveerde, was Aart overleden, 25 juli 1944. Wat een tragedie. Later is hij herbegraven op het oude kerkhof in Ameide. Zijn grafsteen vermeldt: ‘Gevallen voor het vaderland’.

Over deze twaalf dwangarbeiders moet natuurlijk veel meer bekend zijn bij de vele lezers van ons Nieuwsblad. De redactie staat open voor reacties van en over deze dwangarbeiders. Wij hopen op reacties met verhalen over hun herinneringen aan en belevenissen in die moeilijke oorlogstijd.

Naast deze twaalf genoemd door Teunis de Groot, hebben we als redactie nog de namen van twee andere dwangarbeiders gevonden. De HVAT-website vermeldt nog Christiaan van Bruggen (1917-1945). Die tekst luidt:

“Het tweede slachtoffer van de tewerkstelling in Duitsland is Christiaan van Bruggen. Deze was

⁷ Met ‘het boek’ bedoelt Teunis de Groot het schrift waarin hij zijn herinneringen aan Ameide, zijn belevenissen in Berlijn en zijn terugkeer naar Nederland heeft opgeschreven.

Christiaan van Bruggen is op 25-02-1917 in Ameide geboren als zoon van Jan van Bruggen en Cornelia van Kekem.

gestationeerd in een fabriek in Duisburg, maar toen hem de grond onder de voeten te heet werd, heeft hij zijn best gedaan om op een Rijnaak tewerkgesteld te worden, wat hem gelukt was. Op een kwade dag is hij echter bij een beschieting overboord geslagen, nog wel gered en naar een hospitaal vervoerd. Daar is hij aan zijn verwondingen overleden omstreeks Nieuwjaar 1945. De precieze datum is onbekend.

Een veertiende dwangarbeider wordt vermeld op de website: <http://merwedegijzelaars.nl>. Op 16 mei 1944 werden bij een razzia aan beide zijden van de Merwede honderden jonge mannen opgepakt en door de bezetter afgevoerd. Eén daarvan kwam uit Ameide,

Liessteeg, Ameide.

op 16 mei 1944
 werden van deze plaats
 MERWEDEGIJZELAARS
 weggevoerd naar het
 concentratiekamp te
 Amersfoort.

Johan van der Leeden, roepnaam Joop. Hij werd opgepakt in de trein ter hoogte van Hardinxveld. Uit zijn persoonsgegevens blijkt dat hij op 3 juni 1925 in Utrecht is geboren. Hij is de zoon van Dirk van der Leeden (1898-1977) en Bastiana Diepenhorst (1901-1976).

Als adres wordt Lieslaan B72 te Ameide genoemd. Een bijzondere naam voor wat destijds de 'Liessteeg' of 'Liessticht' was. Mogelijk vond men de naam 'Liessticht' te moeilijk en is er maar Lieslaan van gemaakt. Het huisnummer B72 is later omgenummerd tot Prinses Marijkeweg 65.

In 2007 is het persoonlijk verhaal van Joop van der Leeden opgetekend, het luidt als volgt: "Op 16 mei 1944 was ik een schippersknecht van bijna 19 jaar. Ik voer bij mijn oom op de boot. Hij had een vrachtre aangenomen van Rotterdam naar Gorinchem. Dat leverde zo'n 320 gulden op. Aan mij vroeg hij of ik dat geld in Rotterdam wilde gaan halen. Ik ging met de trein. De heenreis verliep voorspoedig, maar op de terugweg werd ik bij Dordrecht al gewaarschuwd dat er iets aan de hand zou zijn richting Sliedrecht en Hardinxveld. Ik was nog jong en stond er niet bij stil, dat het gevaarlijk zou kunnen zijn. Bij het station van Sliedrecht waren geen problemen, maar in Hardinxveld was het foute boel: het wemelde er van de Grüne Polizei⁸. We moesten allemaal uit de trein en alle jonge mannen werden bijeen gedreven, waarna we naar de School met de Bijbel moesten lopen. Eenmaal daar aangekomen, bleken we niet de enigen te zijn.

We moesten er lange tijd staan, voordat een aantal overvalwagens verscheen, die ons naar Amersfoort brachten. We hadden geen idee wat er met ons ging gebeuren, we lieten het maar over ons heen komen. De bestemming bleek Kamp Amersfoort, waar ik tot dan eigenlijk nooit echt van had gehoord. Daar kwam spoedig verandering in. We werden naar de zogenaamde rozentuin gedirigeerd, waar we opnieuw lang moesten staan, tot onze barakken gereed waren. In die barakken stonden stapelbedden van drie hoog, ik sliep in het onderste bed. Jong en overmoedig als we waren, zongen we vaak met alle jongens als we al in bed lagen. 'Waar de blanke top der duinen' bijvoorbeeld, de enige vorm van verzet die we konden bieden. Het gebeurde regelmatig dat de kampleiding, kampbeul Kotälla⁹ met zijn herdershond voorop, dan binnen stook en we bevel kregen om als de wiede-

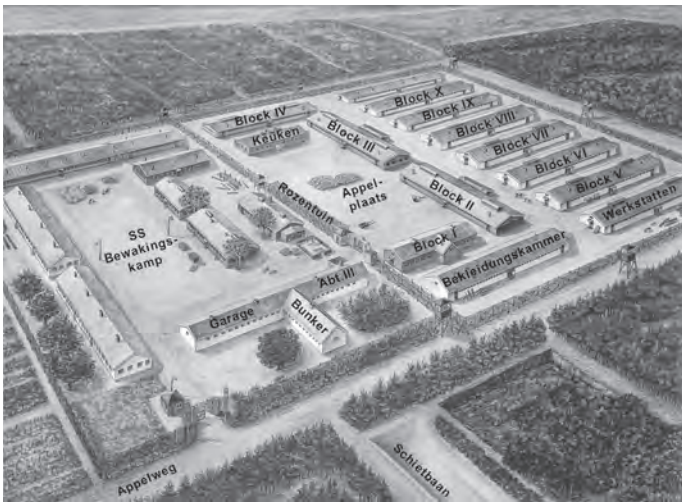
8 De Duitse Ordnungspolizei (ordepolitie), die in de oorlog de dagelijkse politietaken moest uitvoeren. Door het gebruik van groene uniformen (net als bij de hedendaagse Duitse politie) stonden zij ook bekend als *Grüne Polizei* (Groene Politie).

9 Joseph Kotälla (1908-1979) hoofd van de administratie in Kamp Amersfoort. Hij werd in 1949 ter dood veroordeeld, een straf die in 1951 in levenslang werd omgezet en opgesloten in Breda waar hij in 1979 overleed. Hij was één van de 'Vier van Breda'.

Linksstaande foto's:

- De Liessteeg in Ameide, nu geheten Prinses Marijkeweg.
- Plaquette aan de voormalige School met de Bijbel, Hardinxveld-Giessendam.

Vogelvluchttekening van Kamp Amersfoort door H.P. van Oosterom, 1994.

weerga naar de appelplaats te gaan of onder het bed te gaan liggen. O wee, als dat laatste niet snel genoeg ging, dan werd er geknuppeld of de hond werd op je afgestuurd. In het onderste bed, lag je wat dat betreft dus nog niet zo gek.

In de periode dat we in Amersfoort verbleven moesten we biezen vlechten of speelgoed schuren. Van het geld dat ik in Rotterdam voor mijn oom had opgehaald, heb ik in het kamp overigens nog wel plezier gehad. Vreemd genoeg hadden ze mij dat niet afge-

nomen. Zo kon je in Amersfoort bijvoorbeeld kamferkoecken kopen: 5 voor een kwartje. Het was beslist geen lekkernij, maar naarmate de maag meer begon te knorren, was je al lang blij dat er wat binnen kwam. In het kamp kon je met geld ook nog wel wat handelen. Ik kocht bijvoorbeeld tabak, hoewel ik zelf niet rookte. Dat ruilde ik dan weer tegen een extra snee brood. Een week of twee voordat we op transport naar Duitsland gingen, werden we kaalgeschoren. Niet zozeer tegen de luizen, die hadden we in Amersfoort geloof ik nog niet, maar die kale kop was om vluchten lastiger te maken. Op een gegeven moment kregen we een kaartje, dat we naar het thuisfront moesten sturen met het verzoek om een koffer met wat kleding. Die stuurden ze ook. En hoewel ik had gehoopt dat ze er ook wat voedsel in hadden gedaan, bleef het bij wat kleren. Een grote teleurstelling. Temeer omdat de broers Rietveld uit Hardinxveld tussen de gestuurde kleding een hele kaas aantreffen. Dat gevoel, dat kan ik nog zo terughalen, dat vergeet je nooit meer.

In het holst van de nacht vertrokken we onder bewaking te voet naar het station van Amersfoort, waar de trein naar Duitsland voor ons gereed stond. In Braunschweig werden de eerste wagons, die overigens nog niet zo slecht waren, afgekoppeld. Dat ging op alfabet van de achternamen. Ook nu hadden we geen enkel idee wat ons te wachten stond of waar we heen gingen. Voor mij en vele anderen stopte de trein

47. Für amtliche Zwecke

Anmeldung

bei der polizeilichen Meldebehörde

Am 17 Juli 1941 ja - find

Angemeldet am Lippendorf
Der Bürgermeister Pulgar
- Einwohnerehrbeamt -

Dienststempel der Meldebehörde

zugesogen nach Pulgar, Kreis Borna,
als - Mieter - Untermieter - Schlafstelle - Dienst - Wohng - bei A.E.Z. Lager
Lokale Schkopau Kreis: Halle Straße 13 Böhlen Platz
Wohnung (Ort, falls Ausfall aus Staat) als Untermieter bei A.E.Z. Lager ; oder vom Reichsarbeitsdienst vom Wehrdienst

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	
Kfz. Nr.	Familienname (bei Frauen auch Geburtsname und gegebenenfalls Name aus der letzten früheren Ehe)	Vorname (famliche, Rufname ist zu unterstreichen)	Familienstand (ledig, verheiratet, verw., verw. u. gesch.)	Beruf (genaue Bezeichnung der Berufstätigkeit und Angabe, ob selbständig oder Angestellter, Arbeiter ufm.)	Geburts-Tag Monat Jahr	a) Geburtsort b) Kreis c) Staat (wenn Ausland)	Staatsangehörigkeit	Bezeichnung, d. religiöses Bekenntnis (ab Angenommen einer Religions- oder Weltanschauungsgemeinschaft, gesellschaftl. oder sonstiger Art)	Wohnort und Wohnung (Ort, Kreis, Straße, Platznummer) bei der letzten Verbleibungsansohnung (letzten vor der Anmeldung Lagerort u. Zimmer)	Wehrdienstverhältnisse (a. Wehrdienstnummer b. Wehrdienstverhältnis c. Wehrdienststelle)	Bei Bezug von außerhalb a. Haben die letzten 12 Monate in der bisherigen Gemeinde gewohnt? b. Wohnort und Wohnung	Bei Bezug von außerhalb a. Für den Fall, daß der oben angegebene letzte Wohnort keinen Wohnort mehr enthält, b. Dauer der Aufenthalt in der bisherigen Gemeinde	Bei Bezug von außerhalb a. Wohnort und Wohnung b. Dauer der Aufenthalt in der bisherigen Gemeinde
	246 Kooyman	Arie	L	Matrose	7 9 26	Hardinxveld	Holland	Medic.	Hardinxveld				Paris
	247 Leeden, v/d	Johan	L	Schiffer	3 6 25	Utrecht			Ameide				
	248 Lubbers	Johan	L	Laborant	5 6 26	Beverwyk			Beverwyk				
	249 Meer, v/d	Jan	L	Arbeiter	4 4 28	Rotterdam			Rotterdam				
	250 Pöpper	Harm	V	Schuster	23 6 19	Bedum			Bedum				Paris
	251 Reinders	Harm	L	Schüler	11 5 24	Acht Kantelw.			Bedum				

Für Kraftfahrzeugbesitzer
Ich bin Besitzer des/der
Kraftkraftwagens Nr. _____
Personenkraftwagens Nr. _____
Kraftredes Nr. _____
Wenn gezielte Verpflichtung zur Anmeldung der Wohnortveränderung bei der Zulassungstelle für Kraftfahrzeuge nicht möglich nachkommen

Für Ausländer und Staatenlose
a) Art des vorbandenen Ausweises (Paß, Paßersatz)
b) Nummer des Ausweises:
c) Ausstellende Behörde:
d) Datum der Ausstellung:

M 20 Sonderverlag Carl W. Neumann, Neudorf 1. G.

Für Angehörige des Luftschutes
Welche Verwendung haben Sie?
1. Sicherheits- und Hilfsdienst:
2. Wehrflugschub:
3. Erweiterter Selbstschub:
4. Selbstschub:
5. Luftschutzwachdienst:
Im Luftschutz verwehrt mit ungenügender Erlaubnis oder Nichterfüllung ebenfalls in der für Sie in Frage kommenden Stelle aufzuführen.

*) Es ist die politische Gemeinde anzugeben, nicht ein Wohnplatz, ein Amtsbezirk oder ein Ortsteil.
*) Bei mehrfacher Staatsangehörigkeit sämtl. angeben; bei Staatslosigkeit: Staatenlos u. frühe Staatsangehörigkeit.
*) Von außerhalb zuziehende Wehrpflichtige müssen der Meldebehörde bei Abgabe der Anmeldung ihre Wehrpässe oder ihrer Stelle ausgegebenen Ausweise vorlegen.

Eigenständige Unterschrift des Ausgewiesenen
Eigenständige Unterschrift des Wohnungsinhabers bei Untermietern
Eigenständige Unterschrift des Postkammeranten bzw. des Verwalter

Lippendorf
Pulgar, den 19
Ort und Datum der Abgabe an die Meldebehörde

Aanmelding van een aantal dwangarbeiders, waaronder Johan v/d Leeden in Lippendorf. Als woonplaats wordt vermeld Ameide, Lieslaan 72.

- *Monument op de begraafplaats Lippendorf.*
- *Kamp Alpenrose in Peres; barak met o.a. het magazijn en de keuken.*

in de plaats Schkopau¹⁰. We konden meteen aan het werk: er moest prikkeldraad rond ons kamp worden gespannen. Al snel daarna verkasten we naar kamp De Kippe in Lippendorf. Daar werden we te werk gesteld in de fabriek van de ASW Böhlen¹¹. Daar werd bruinkool verwerkt. Het was zwaar werk. Iedere dag gingen we te voet naar de fabriek. Onderweg kwamen we langs fruitbomen en omdat we inmiddels wisten wat honger was, fantaseerden we steeds over de dag dat het fruit rijp genoeg zou zijn om te eten. Maar toen het eindelijk zover was, waren we al te verzwakt om het fruit, dat net iets te hoog voor ons hing, te plukken.

In De Kippe sliepen we in een soort papieren tenten, die we zelf moesten opzetten. Wanneer het regende, dan stroomde het water naar binnen. Onze behoefte deden we op een zelf geïmproviseerd toilet: een plank over een put, waar je soms wel met zes man op zat. Het gebeurde wel, dat er iemand in die put donderde. Mensonterend, zeker als je bedenkt dat zo'n beetje iedereen aan de diarree was. In dit kamp werden we ook voor het eerst ontluisd.

In de fabriek werkte ik aan de lopende band waar bruinkool tot briketten geperst werden. Die moesten daarna in wagons geladen worden. Ook heb ik in het zogenaamde brekershuis gewerkt. Hier werd bruinkool verwerkt op een soort grote horren. Als het nat weer was,

koekte die bruinkoolsmurrie aan op zo'n hor. Dan moest je dat met je verzwakte lichaam met een pikhouweel losbikken. Het was zwaar, maar we overleefden. We moesten wel, fysiek verzet bieden was er niet bij. Als je je als voorbeeldige arbeider gedroeg, had je nog het minste gedoe. Toch boden we wel eens op andere manieren verzet, bijvoorbeeld door af en toe een machine te saboteren. Je zorgde er dan wel voor dit zo subtiel te doen, dat ze je niet verdachten.

Na een tijdje verhuisden we van De Kippe naar kamp Alpenrose te Peres. Daarvandaan was het ruim een half uur lopen naar de fabriek. Onderweg passeerden we altijd een paar van die grote koeltorens. Jaren later als ik in Nederland wel eens geconfronteerd werd met zo'n koeltoren, bijvoorbeeld in Limburg, moest ik spontaan janken. De stank was trouwens enorm, ook dat ben ik nooit vergeten.

We werden ook regelmatig geconfronteerd met bombardementen. De wachten wisten dan niet hoe vlug ze weg moesten komen. Wij probeerden zulke momenten te benutten om aan iets te eten te komen: appels, aardappels of suikerbieten. Soms sloegen de bommen echt letterlijk naast je in en de eerste gedachte daarna was dan 'ik ben er nog!'. Wel heb ik nog het gruwelijke beeld op mijn netvlies van een geit, die helemaal opengereten voor me lag... Andere herinneringen wekken daarentegen weer een glimlach op. Dat we de suikerbieten lieten garen in smeulende hopen briketten, daardoor werd het zowaar bijna een lekkernij. Maar ook die keer, dat ik tijdens een bombardement in de barak tegen de wand van de schoorsteen aankroop. Blijkbaar had ik tegen het roetluikje gelegen, want mijn maten lachten me allemaal uit toen ze mijn zwarte kop zagen. Zelf had ik niets in de gaten.

De laatste maanden van mijn gevangenschap, voorjaar 1945, genoot ik een beperkte vrijheid. Ik maakte toen kennis met een Nederlandse bloemenkweker uit Leipzig, de heer Willemsen. Door een domme opmerking bij het uitreiken van de soep ('dit is geen soep, maar sloopwater!') hadden ze mijn Essenschein ingenomen. Ik zat daardoor goed in de problemen en de heer Willemsen heeft me geholpen. Hij voorzag me in Leipzig van een nieuwe naam. Vanaf toen was ik Joop 't Hart uit Roosendaal, waar ik op de Varckenmarkt woonde. Moest het een paar keer goed oefenen, maar toen geloofde ik het bijna zelf. Vanuit Leipzig, kwam ik via Halle

¹⁰ De kampen Schkopau, Lippendorf en Peres lagen alle in de buurt van de steden Halle en Leipzig in Saksen.

¹¹ ASW Böhlen/ Lippendorf, de Allgemeine Sächsische Werke, was een elektriciteitscentrale die met bruinkool gestookt werd.

in Weissenfels terecht, waar ik een tijdje ben ondergedoken bij de heer Van Waveren, een heel geschikte kerel die daar een zaadveredelingsbedrijf had. Ik kon er aan de slag door wortels te poten. Tot de Amerikanen me in april 1945 bevrijdden, ben ik daar gebleven.

Na de bevrijding ging ik vanuit Weissenfels terug naar Leipzig, waar een verzamelpunt was voor bevrijde krijgsgevangenen. Het wemelde daar van de kakkerlakken. Ook hier werden we weer ontluisd, dit keer door de Amerikanen. Helaas moest ik daar ook vernemen dat een van mijn maten uit het kamp,

Joop van der Leeden (foto gemaakt op 2 augustus 2009 door Anja van der Starre).

Floor Golverdingen¹², het niet had gered. Dat maakte een diepe indruk op me, later toen ik terug was in Nederland heb ik zijn vader nog wel eens gesproken. Die had na de oorlog in Nederlands-Indië ook nog een andere zoon verloren. Verschrikkelijk. Op de veewagen gingen we vervolgens terug naar Nederland. We verbleven nog twee nachten in Maastricht en zelfs in Kamp Amersfoort hebben we op de terugweg weer overnacht; in hetzelfde bed zelfs! Gelukkig was het kamp toen al in handen van het Rode Kruis. In Amersfoort kregen we een vrijgeleide voor de trein en zo aanvaardde ik de reis naar mijn woonplaats Ameide, waar ik in juni 1945 weer terugkwam. Het verhaal van Joop van der Leeden is opgetekend te Amsterdam op zaterdag 25 augustus 2007 door Anja van der Starre die de website www.merwedegijzelaars.nl beheert...

Na terugkeer is Joop van der Leeden op 14 april 1950 te Ameide getrouwd met Jacoba Gijssen. Het echtpaar kreeg twee kinderen, Dirk (geb. 1951) en Jacoba (geb. 1952). Joop is op 12 juli 2011 te Amsterdam overleden, 86 jaar oud.

Tot zover mijn bijdrage over deze dwangarbeiders.. Nog verre van volledig, want toen ik er met het erelid van de HVAT, Al den Oudsten, over sprak, zei hij dat ook zijn broer Jan ('Jantje Cent') als dwangarbeider in Duitsland had gewerkt. Dat brengt het totaal voorlopig op 15, maar misschien zijn er nog meer. Zoals eerder gezegd: Mocht er onder de lezers meer informatie zijn over deze 15 bekende, maar vooral ook over bij ons nog onbekende dwangarbeiders uit Ameide en Tienhoven, laat het ons weten!

¹² Floris Golverdingen uit Hardinxveld is op 20 april 1945 in het ziekenhuis te Müglen overleden, 20 jaar oud.

Christiaan van der Ameijden¹

Sixtijnse Kapel.

Michiel Verweij (*Handschriftenkabinet,
Koninklijke Bibliotheek van België, Brussel*)

Oirschot, 20 november 2005²

Hoggi a d'ore 22 collegialmente abbiamo compagnato alla sepultura nella Madonna del Anima il signore Christiano Ameyden cantore jubilato della capella pontificia et fratello nostro. Requiescat in pace. Morse hieri. Alla qual opera pia e comparso il r[everendissimo] sacrista di N[ostro] S[ignore] ... Tutti gli signori compagni sono stati presenti eccetto il signore Joseffo Cencio fuori di Roma³.

- 1 Christiaan van der Ameijden is geboren in Oirschot en zijn familie heeft een sterke verankering in Oirschot en 's-Hertogenbosch. Daarnaast vindt men diverse vertegenwoordigers in Rome (in totaal een zestal). Het gaat om een Meierijse patriciërsfamilie die volgens de literatuur haar naam zou afleiden van een inmiddels verdwenen gehucht Ter (H)ameide in de streek de Mortelen in het noorden van de gemeente Oirschot. Er is dus voor zover wij weten geen enkele band tussen deze familie (en haar leden) en het Zuid-Hollandse Ameide. Ik weet dat er ook een familie Van Ameyden bestaat, maar deze heeft ook geen uitstaans met de Meierijse familie.
- 2 Rede uitgesproken in de Sint-Petruskerk te Oirschot tijdens de herdenking van de 400ste sterfdag van Christiaan van der Ameijden.
- 3 De vertaling is als volgt: Vandaag, om 22 uur, hebben wij naar zijn graf in de S. Maria dell'Anima begeleid de heer Christiaan van der Ameijden, gepensionerd zanger van de pauselijke kapel en onze broeder. Hij ruste in vrede. Hij stierf gisteren. Bij dit vrome werk was de eerbiedwaardige sacrista van Zijne Heiligheid aanwezig... Alle heren leden van de kapel waren erbij, behalve Giuseppe Cencio die buiten Rome was. (Een sacrista is eigenlijk een koster, maar in deze context gaat het natuurlijk om een hoogwaardigheidsbekleder. De laatste sacrista van de paus was overigens de Nederlander Van Lierden).

Signore sindaco, signore e signori,

Met deze woorden worden overlijden en begrafenis van de Oirschots-Romeinse componist en zanger Christiaan van der Ameijden in de diaria, de dagelijkse verslagboeken van de *Cappella Sistina*⁴, de pauselijke privé zangkapel, vermeld. Deze diaria vormen zowat de belangrijkste bron voor de carrière van deze opmerkelijke Oirschottenaar, die in september 1563 toetrad tot de net genoemde *Cappella Sistina* en in feite tot zijn dood lid zou blijven, op een kleine onderbreking van vier dagen na. Vanaf 1588 genoot hij het statuut van giubilato, wat betekende dat hij na 25 dienstjaren werd vrijgesteld van de plicht tot dagelijkse aanwezigheid, maar hij bleef een trouw zanger. Pas vanaf 1595 verschijnt hij minder vaak, maar de aanwezigheid van nagenoeg alle zangers en de vermelding van zijn dood en begrafenis vandaag precies 400 jaar geleden vormen een indrukwekkend getuigenis van de waardering die zijn collega's hem toedroegen. Het was overigens ook in muzikaal opzicht een buitengewoon moment.

Vanaf 1428 al waren zangers uit de Zuidelijke Nederlanden in Rome actief en de *Cappella Sistina*, met de

⁴ Sixtijnse kapel.

zangkapel van de hertogen van Bourgondië en later de Habsburgers een van de meest prestigieuze muziekinstellingen van die tijd, heeft altijd en rijkelijk geput uit het repertoire van de Vlaams-Bourgondische polyfonie¹. Christiaan van der Ameijden was het slotstuk van deze rijke muzikale traditie die de Lage Landen met Rome verbindt. Wij zijn misschien geneigd om de belangrijkste culturele prestatie van de Nederlanden in de schilderkunst te zien, maar qua invloed was de uitstraling van de muziek uit onze contreien mogelijk nog belangrijker. Immers, het hele Europese muziekleven in de 15de en 16de eeuw werd gedomineerd door componisten uit onze gewesten, gaande van Guillaume Dufay uit Kamerijk, Josquin des Prez uit dezelfde streek tot de Gentenaars Ockeghem en Jacob Obrecht, de Henegouwer Orlandus Lassus, de West-Vlaming Adriaen Willaert, enz. Rond 1600 neemt een nieuwe Italiaanse stijl dan de leidende positie over, maar grote componisten uit de 16de eeuw, zoals de Spanjaarden Victoria en Morales of de Italiaan Giovanni Pierluigi da Palestrina stonden in de traditie van de meerstemmige muziek uit de Nederlanden. Van der Ameijden is minder groot-laten we eerlijk zijn -, maar hij kende Palestrina wel persoonlijk en was zelfs even diens directe collega. Christiaan van der Ameijden heeft namelijk een hele reeks functies in de *Cappella Sistina* uitgeoefend, met name in de jaren 1570. Omdat het verkiezingssysteem in die periode wat anders werkte dan wij vandaag gewend zijn, is dat ook wel begrijpelijk. Men koos namelijk niet zo maar een kandidaat, nee, elke groep, elke 'natie', kwam op een vaste tijd aan de beurt om iemand naar voren te schuiven. Omdat de natio Gallica, de Franse natie, waartoe ook de zangers uit de Nederlanden gerekend werden, in Christiaans tijd in feite enkel uit Van der Ameijden bestond, kwam hij als vanzelfsprekend steeds weer voor die functies in aanmerking, tot de vlam in de pan sloeg en de veel talrijker Italianen, die samen slechts één natio vormden en dus individueel gezien veel minder kans hadden om een ambt te bekleden, in 1578 rebelerden. Dat deed overigens geen afbreuk aan de waardering die men voor Christiaan als persoon had. In 1593 en 1594 werd hij uiteindelijk *mastro di cappella*² van de *Cappella Sistina*, en als zodanig de directe collega van de net al genoemde Palestrina die diezelfde functie uitoefende in de *Cappella Giulia*, de zangkapel van de Sint-Pieter.

Vandaag is de Oirschotse Sint-Pieter getuige van de unieke voorstelling van alle

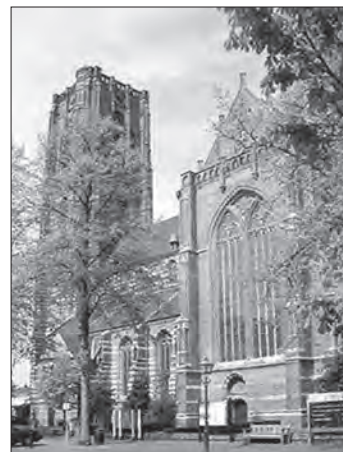
Giovanni Pierluigi da Palestrina.

1 Onder polyfonie verstaat men in de muziek: gecomponeerde meerstemmigheid, dat wil zeggen, meerdere melodieën tegelijkertijd, al dan niet in verschillende stemregisters, soms zelfs complex bezet. Het basisprincipe daarbij is dat alle stemmen gelijkwaardig zijn, of althans een volwaardige rol hebben. Voorbeelden van polyfone compositietechnieken zijn de canon en de fuga. Bron: Wikipedia.

2 Kapelmeester.

*Sint-Petruskerk te Oirschot.
Foto: Michiel Verweij.*

bekende en bewaarde composities van Van der Ameijden. Ongetwijfeld is er meer geweest, maar dat is niet tot ons gekomen. De kwaliteit ervan bewijst haast dat er een en ander verloren moet zijn gegaan. Wat ons rest, is een Magnificat³ en een mis, allebei overgeleverd in handschriften in de Vaticaanse Bibliotheek, en een madrigaal⁴, een zangstuk op Italiaanse tekst, bekend uit een in Rome gedrukte verzameling die voornamelijk composities van Orlandus Lassus bevat. De mis en het Magnificat moeten uit de vroege jaren 1590 dateren, de eerste druk van het madrigaal dateert uit 1563, het jaar waarin Van der Ameijden voor het eerst uit het niets opduikt.

De omstandigheden waaronder dit gebeurt, zijn nog steeds niet duidelijk. Uit Oirschot zelf stamt geen enkel document, geen enkele aanwijzing over Christiaan. Men zegt traditioneel dat hij geboren is in het huis Nieuwstraat 5 en dat hij een zus gehad heeft, Margriete, die in Rome voor hem zorgde. Ik heb in Rome een deel van de privépapieren van Christiaan teruggevonden, allemaal in het Italiaans (er is geen woord Nederlands van hem bekend!), waaruit blijkt dat hij een tot nog toe onbekende broer had, Johannes, die in 1566 vanuit Rome naar Napels gegaan is en daar in 1573 overleed. Johannes had een dochter, Susanna, terwijl in het document ook nog sprake is van een zekere Catharina van der Ameijden. Wie zij precies was, is niet vermeld, misschien een zus, maar van Margriete ontbreekt elk spoor. Misschien is de hele familie al eerder naar Rome verhuisd. Wie zal het zeggen? De Oirschots-Bossche patriciërsfamilie Van der Ameijden had als het ware een hang naar Rome: er zijn zeker zes personen uit die familie bekend met activiteiten in Rome.

Als Christiaan dan opduikt, is het om toelating te vragen tot de *Cappella Sistina*. Deze had net toestemming gekregen om kandidaat-leden voortaan aan een examen te onderwerpen en dus niet meer iemand enkel op voorspraak van een kardinaal op te nemen. En dan komt Christiaan op 5 september 1563, wapperend met een *motu proprio*, een eigenhandig ge

3 Het Magnificat wordt ook wel de lofzang van Maria genoemd en is te vinden in het evangelie volgens Lucas, 1:46-55. De naam 'Magnificat' dankt het lied aan de eerste woorden in de Latijnse versie, *Magnificat anima mea Dominum*, wat betekent '(mijn) ziel' verheerlijkt de Heer'. Maria liet deze woorden klinken bij haar bezoek aan haar nicht Elisabeth terwijl ze in verwachting was van Jezus Christus. Bron: Wikipedia.

4 Dit is de prachtig vijfstemmig madrigaal 'Quel Dolce Suon'. Van Christiaans muziek is overigens een cd verschenen (2006, gepresenteerd n.a.v. de herhaling van het concert van 20 november 2005, nu in de S. Maria dell'Anima in Rome: <http://www.muзикweb.nl/Link/U00001428612/CLASSICAL>). Of u kunt op Google "Quel dolce suon" intypen (met " ") dan vindt u daar twee uitvoeringen van Ameijdens madrigaal van die naam op Youtube.

schrift van een hooggeplaatst personage, normaal zelfs van de paus. De kapel aarzelt, zich bewust van haar rechten, en besluit om de paus naar zijn mening te vragen, of het echt de bedoeling is dat Christiaan toetreedt. Op 7 september is dat achter de rug, is de pauselijke instemming verkregen en wordt Christiaan toegelaten zonder ooit examen af te leggen. Die paus is Pius IV (1559-1565). Zat hij echt zelf achter het *motu proprio*? We weten het niet. In augustus 1565 wordt de *Cappella Sistina* doorgelicht door een commissie van kardinalen, onder wie ook de heilige Carolus Borromeus, wat leidt tot draconische maatregelen: maar liefst 13 zangers worden bij de bekendmaking van de beslissing op 17 september 1565 de laan uit gestuurd. Onder hen ook Christiaan van der Ameijden. Wie staat er echter op 21 september al weer op de stoep, wapperend met een briefje? Juist: onze Christiaan. En weer blijkt dat paus Pius IV zijn steun geeft aan onze Oirschotenaar. Als enige van de ontslagenen wordt Christiaan diezelfde dag weer opgenomen in de gelederen van de *Cappella Sistina*. Genoot Christiaan de persoonlijke steun van deze paus? En waarom? Het blijft toch wat merkwaardig dat een lid van een Meierijse patriciërsfamilie zo direct de bescherming van een paus kon genieten. Zo belangrijk was de familie Van der Ameijden echt niet, dat ze enig politiek gewicht in de schaal kon leggen en er is bovendien vóór Christiaan ook niets van een dergelijke rol in Rome bekend. Een neef van hem, uit de Bossche tak, Theodorus, zal in de 17de eeuw een van Rome's meest vooraanstaande advocaten worden: daar zal de naam en faam van Christiaan wel in hebben meegespeeld, maar Christiaan zelf kon niet op iets soortgelijks bogen.

Ook al moet ik nu enig levensgevaar trotseren: in Christiaans tijd wist zelfs niemand in Rome waar Oirschot überhaupt lag. In alle documenten betitelt Christiaan zichzelf dan ook of wordt hij betiteld als *Buscoducensis* 'Bosschenaar', *Flander* 'Vlaming' of *Leodiensis* 'Luikenaar', verwijzend naar de dichtstbijzijnde grote stad en bisschopsstad of de algemene aanduiding voor iemand uit de Lage Landen. Kwam hij eigenlijk wel uit Oirschot? *Nolite timere, non abiate paura*: in zijn testament, vandaag precies 400 jaar geleden opgesteld, en op zijn grafmonument staat wel zeker heel duidelijk *Orschotanus Brabanti- nus* 'uit Oirschot in Brabant'. En -en andermaal riskeer ik mijn leven met wat ik nu ga zeggen -: het is absoluut uitgesloten dat iemand die niet uit Oirschot komt, zich op het moment dat hij zijn testament maakt, als Oirschotenaar betitelt in een zo verre wereldstad als Rome, waar niemand ook maar het flauwste benul heeft waar die plaats zich zou kunnen bevinden.

Het grafmonument van Christiaan van der Ameijden bevindt zich in de Santa Maria dell'Anima, een kerk dichtbij de Piazza Navona. Op dit moment is dat de Duitse en Oostenrijkse kerk, maar in de 16de en 17de eeuw gold het als de kerk voor alle inwoners van het Heilige Roomse Rijk, waartoe de Lage Landen destijds behoorden. Het aandeel van mensen uit onze contreien in het bestuur was bijzonder hoog. Christi-

aan was sinds 1574 lid en werd in 1583 als bestuurslid gecoöpteerd. Viermaal was hij provisor, in feite de voorzitter van het dagelijks bestuur. Opnieuw vervulde hij een belangrijke rol in het bestuur van een instelling. In alle bescheidenheid en zonder te willen overdrijven kan men Christiaan van der Ameijden tot de vooraanstaande leden van de Nederlandse kolonie in Rome rekenen. U kunt zijn grafmonument nog altijd bezoeken, al hangt de steen in een vrij donkere hoek. Die hoek is zelfs zo donker dat ik de eerste keer dat ik die kerk bezocht, in september 1994, de steen niet gevonden heb, ook al wist ik uit het artikel-tje van mijnheer Lijten in Campinia dat hij er begraven moest zijn. Toen ik in maart 1995 opnieuw in Rome was, heb ik alle grafmonumenten afgezocht en, u weet: het is met monumenten als met een broekzak, het laatste bleek van Christiaan te zijn, al moest ik echt met mijn hoofd van links naar rechts gaan en van onder naar boven om het schaarse licht over de steen te laten spelen, zodat ik de woorden kon ontcijferen *Christiano Ameijden Orschotano Brabantino*. Van de vier Oirschotse grafmonumenten die nog van vóór 1800 dateren, is dit het op een na oudste. De andere drie bevinden zich in deze kerk.

Signore sindaco, signore e signori, onze Christiaan heeft het ver gebracht. Hij vertegenwoordigt het culturele leven in noordelijk Brabant van vóór de Tachtigjarige Oorlog en hij is tegelijk het eindpunt van een eerbiedwaardige muzikale traditie. Zijn grafmonument is zelfs het enige monument dat aan die muzikale invloed herinnert. Hij verdient dan ook een bijzondere plaats in het geheel van de betrekkingen tussen Noord-Brabant en Rome, en tussen de Nederlanden in hun geheel en Rome. Het is de bedoeling van dit concert hem deze plaats te bezorgen.

Vorrei terminare il mio discorso nelle due lingue storiche della Città Eterna.

Primum, ut lingua utar mihi aliquid familiariore, inter nos enim loquamur Latine: Christiane (si mihi saltem licet uti praenomine), gratias tibi ago maximas, cum tua Romanitas mihi dedit occasionem per tres menses vivendi Romae. Fuit fortasse meae vitae tempus felicissimum: scis et me esse et Orschotanus et Romanus. Requiescas in pace et lux tibi splendeat in aeternum!

*Signore e signori, a voi tutti chi siete venuti a questo altro centro del mondo oggi un po' romanizzato, ma così lontano da Roma benedetta oggi comunque un po' orschottizzata, grazie di cuore per la vostra presenza e la vostra attenzione!*¹

1 De vertaling is als volgt: 'Ik zou mijn rede willen besluiten in de twee historische talen van de Eeuwige Stad. Ten eerste, om een mij wat vertrouwdere taal te gebruiken, wij spreken toch Latijn onder elkaar: Christiaan (als ik tenminste je voornaam mag gebruiken), ik dank je hartelijk omdat jouw Romeins zijn mij de gelegenheid heeft gegeven drie maanden in Rome te wonen. Het was misschien de gelukkigste tijd van mijn leven. Je weet dat ook ik Oirschotenaar en Romein ben. Rust in vrede en moge het licht tot in eeuwigheid voor je schijnen! Dames en heren, aan u allen die naar dit andere centrum van de wereld bent gekomen, dat vandaag een beetje Romeins is, hoe ver het ook verwijderd is van het gezegende Rome dat vandaag toch een beetje Oirschots is, hartelijk dank voor uw aanwezigheid en uw aandacht!'

Werkzaamheden aan het familiegraf van der Poel op de Oude Begraafplaats. De graven van de Borst Verdoorn zijn al hersteld (18 november 2013).

Herstel van enkele oude graven op de *Oude Begraafplaats*

Bram Provoost

Begin november 2013 verscheen een grote vrachtwagen bij de Oude Begraafplaats aan de J.W. van Puttestraat. Deze vrachtwagen van 'De Steenklip. Gedenktekens b.v.' uit Amstelveen/Sneek was volgeladen met materialen om een aantal graven te herstellen. Graven die er al een hele tijd verwaarloosd bij lagen. Aan dit herstel is een lange procedure voorafgegaan waarbij de Historische Vereniging Ameide en Tienhoven een belangrijke adviserende rol heeft gespeeld. In de loop van 2011 bleek dat de Gemeente Zederik nog een bedrag van ca. € 8000 beschikbaar had voor het herstel van een aantal graven. Op basis van een aantal door de gemeente aangereikte criteria heeft het bestuur van de HVAT een advies uitgebracht. Gelet op de "mate van verval en de cultuurhistorische ensemble waarde" werd een drietal monumenten voor herstel aangemerkt. Het betrof het driedelige graf met leden van het geslacht Kloos, het dubbele graf met leden van het geslacht De Borst Verdoorn en het graf waar A.W. van Kekem, diens echtgenote en dochter zijn begraven. Het herstel van deze graven zou binnen het

budget blijven, maar het HVAT-bestuur gaf ook aan dat de grafmonumenten van het burgemeestersgeslacht van der Poel en van de vroegere huisarts Von Ziegenweidt voor herstel in aanmerking zouden komen.

Na dit advies aan de gemeente Zederik bleef het geruime tijd stil. In het Nieuwsblad van september 2012 (Jrg. 23, nr. 3, blz. 44-49) publiceerde Bram Provoost een artikel 'Een van de "Heeren van de Thee" op bezoek in Ameide'. In dit artikel wordt aandacht besteed aan het zwaar beschadigde familiegraf van der Poel. Hierin zijn twee oud-burgemeesters van Ameide en Tienhoven begraven: Hendrik van der Poel, burgemeester van 1832-1847, en diens zoon en opvolger Johannes Dirk van der Poel, burgemeester van 1847-1853. Mr. J.D. van der Poel was ook nog enige tijd lid van de Provinciale Staten van Zuid-Holland en van de Tweede Kamer der Staten Generaal. Zijn echtgenote, Albertina Margaretha Alexandra Kerkhoven, was de tante van een van de "Heeren van de Thee"-hoofdpersonen in de historische roman van Hella Haase.

Bij de behandeling van de begroting 2013 van de gemeente Zederik hield Bram Provoost een pleidooi

om de graven van deze oud-burgemeesters te herstellen. Een voorstel dat door de gemeenteraad en het college van B en W werd overgenomen. Behalve het familiegraf van der Poel kwamen ook de graven Kloos en de Borst Verdoorn in aanmerking voor herstel door de gemeente. In beide graven zijn oud-bestuurders van de voormalige gemeente Ameide begraven. In het familiegraf Kloos is oud-wethouder en gemeenteraadslid Pieter Kloos begraven. Over het geslacht Kloos is uitgebreid geschreven in het Nieuwsblad van maart 2012 (Jrg. 23, nr 1, blz 10-24). Het beroep van Pieter Kloos was 'aannemer van 's Lands werken' dat wil zeggen, dat hij actief was in het hele land. Pieter Kloos was gehuwd met de in Hillegersberg geboren Maria Herpst. Zij is evenals hun drie kinderen Tieleman, Hendrikus Johannes en Elizabeth Merrigje begraven in het familiegraf. Oud-wethouder en gemeenteraadslid Leendert Jan de Borst Verdoorn was ook 'aannemer van Publieke werken' net als Pieter Kloos. Hij was geboren in Axel (Zeeland) en woonde in het pand Voorstraat 1 samen met zijn echtgenote Silena Henrietta Meijer die was geboren in Visvliet (Groningen). Silena is 41 jaar oud op 14 november 1859 overleden, twee dagen nadat zij was bevallen van een doodgeboren jongetje. Leendert Jan hertrouwde later met haar zus Aletta Johanna Meijer. Hij is overleden op 6 juni 1893 en begraven bij zijn eerste echtgenote. In het tweede graf zijn twee zonen van Leendert Jan en Silena begraven. Conradus Gerardus, die in 1861 op 11-jarige leeftijd is overleden en Jan Conradus, overleden in 1874 te Nieuwe Diep in de gemeente Den Helder. Hij was toen 30 jaar en Luitenant ter Zee tweede klasse bij de Nederlandsche Marine.

Toen de keuze van de te herstellen graven eenmaal gemaakt was, duurde het nog tot november 2013 voordat de werkzaamheden begonnen. De gebroken stenen werden verwijderd en er werd een plaat van gewapend beton gelegd. Op deze plaat werd de grafsteen herplaatst en met cement werden de losse stukken weer aan elkaar gezet. Tijdens de werkzaamheden kwamen een paar interessante zaken tevoorschijn. Onder de middelste steen van het familiegraf van der Poel bleek een eerdere steen te liggen. Door dit stevige fundament was de daarop liggende grafsteen intact gebleven. De tekst op de onderste steen is als volgt:

No. 36, 37 en 38
 EIGEN GRAVEN VAN H. VAN DER POEL
 BEGRAVEN
 D.H. SMITS
 OVERLEDEN 23 DECEMBER 1832
 IN DEN OUDERDOM VAN 75 JAREN
 N.M. VAN DER POEL
 GEBOREN 11 OCTOBER 1815
 OVERLEDEN 15 OCTOBER 1857
 ECHTGENOOTE VAN
 C. VAN DEN ANDEL

Cornelis van den Anandel is overleden op 18 mei 1864. Het is aannemelijk dat na diens begrafenis een nieuwe grafsteen werd gemaakt, nu met drie namen erop. Die steen werd bovenop de eerste steen gelegd. Onder de linkersteen bleek zich een kleine grafkelder te

bevinden, die grotendeels met water was gevuld. Dit is vreemd omdat bij de aanleg van de begraafplaats rekening is gehouden met mogelijke wateroverlast. In 1828 rapporteerden burgemeester en wethouders dat ze voor de nieuwe algemene begraafplaats een geschikte plaats buiten de kom hadden gevonden: een deel van de zogenaamde kloosterboomgaard ten oosten van de Achterweg, die 'zodanig is verheven, dat met de watervloed van 1820 maar een klein deel onder water heeft gestaan.' Het terrein werd opgehoogd tot een el (destijds 1 meter) boven het vloedwater en op 1 januari 1829 als dodenakker in gebruik genomen.

Eind november 2013 waren de werkzaamheden aan de J.W. van Puttestraat afgerond zodat door deze gezamenlijke inspanning van de gemeente Zederik en de HVAT een aantal zwaar beschadigde graven op de Oude Begraafplaats weer hersteld is. Het is de moeite waard om deze herstelde graven te gaan bekijken. Mochten er onder de lezers nabestaanden zijn van personen die aan de J.W. van Puttestraat begraven zijn, dan willen wij hen oproepen om eens te kijken hoe het graf van hun familieleden eruit ziet. Mocht het graf (ernstig) beschadigd zijn denk er dan eens over na of een opknappbeurt mogelijk is. Als we onze historie in stand en toonbaar houden, dan kunnen we de toekomst met vertrouwen tegemoet zien. Meer informatie over de begraafplaats aan de J.W. van Puttestraat is te vinden op de website: <http://www.online-begraafplaatsen.nl/begraafplaats.asp?command=showbg&bgp=35>

Toegangshek van de oude begraafplaats gelegen aan de J.W. van Puttestraat.

Vóór de restauratie

Ná de restauratie

Familiegraf Kloos

Links: Elisabeth Merrigje Kloos (1816-1857);

Midden: Maria Herpst (1773-1835) en Pieter Kloos (1777-1862); Rechts: Hendrikus Johannes Kloos (1811-1864) en Tieleman Kloos (1808-1890).

Graven de Borst Verdoorn (voorground)

Links: Silena Henrietta Meyer (1818-1859) en Leendert Jan de Borst Verdoorn (1812-1895); Rechts: Conradus Gerhardus de Borst Verdoorn (1850-1861) en Jan Conradus de Borst Verdoorn (1843-1874);

Familiegraf van der Poel (achtergrond)

Links: Hendrika Antonia Smits (1791-1872) en Hendrik van der Poel (1768-1872); Midden: Dirk Hendrik Smits (1757-1832), Neeltje Margaretha van der Poel (1815-1857) en Cornelis van den Andel (1812-1864); Rechts: Albertina Maria Alexandrina Kerkhoven (1823-1897) en Johannes Dirk van der Poel (1811-1898).

Detail van het graf van Mr. J.D. van der Poel en A.M.A. van der Poel – Kerkoven.

Herstel van enkele oude graven op de Oude Begraafplaats